

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

DOKUZ EYLÜL UNIVERSITY
THE JOURNAL OF GRADUATE SCHOOL OF
SOCIAL SCIENCES

Cilt / Volume : 20

Sayı / Issue : 3

ISSN : 1302-3284

E-ISSN : 1308-0911

Yıl / Year: 01 Temmuz-30 Eylül 2018/01 July-30 September 2018

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

DOKUZ EYLÜL UNIVERSITY
THE JOURNAL OF GRADUATE SCHOOL OF
SOCIAL SCIENCES

Cilt / Volume : 20

Sayı / Issue : 3

ISSN : 1302 - 3284

E-ISSN: 1308-0911

Yıl / Year: 01 Temmuz-30 Eylül 2018/01 July-30 September 2018

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Cilt: 20 Sayı: 3 Yıl: 2018

Yayın No : 09.8888.5300.000/BY.018.100.968

ISSN: 1302-3284

E-ISSN: 1308-0911

Derginin Sahibi : Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü adına Prof. Dr. Metin ARIKAN

Sorumlu Müdür : Doç. Dr. Erkan GÖKSU

Editörler : Prof. Dr. Metin ARIKAN
Doç. Dr. Erkan GÖKSU
Dr. Öğr. Üyesi Ayçıl YÜCER

Yönetim Yeri : T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tınaztepe Yerleşkesi 35390 Buca,İZMİR

Yayının Türü : Yılda En Az Dört Kez Yayınlanan Akademik Hakemli Dergidir.

Online Yayın Tarihi : 12.11.2018

Yönetim ve Yazışma Adresi : Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Tınaztepe Yerleşkesi 35390 Buca/İZMİR
Tel: (232) 301 87 60
Faks: (232) 453 02 66
E-posta: sbedergi@deu.edu.tr
Erişim Sitesi: www.sbe.deu.edu.tr/dergi/dergi.htm

WEB Editörü : Öğr. Gör. Özlem ABACIOĞLU

Dergide yayınlanan makalelerin bilim, içerik ve dil bakımından sorumluluğu yazarlarına aittir.

Dergide yayınlanan makaleler kaynak gösterilmeden kullanılamaz.

© Tüm Hakları Saklıdır.

DOKUZ EYLÜL UNIVERSITY PUBLICATIONS

DOKUZ EYLÜL UNIVERSITY JOURNAL OF GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES

Volume: 20 Issue: 3 Year: 2018

Edition Number: 09.8888.5300.000/BY.018.100.968

ISSN: 1302-3284

E-ISSN: 1308-0911

Journal Owner : Prof. Dr. Metin ARIKAN, The owner on behalf of Dokuz Eylül University
Graduate School of Social Sciences

Director : Assoc. Prof. Dr. Erkan GÖKSU

Editors : Prof. Dr. Metin ARIKAN
Assoc. Prof. Dr. Erkan GÖKSU
Asst. Prof. Dr. Ayçıl YÜCER

Place of Management : Dokuz Eylül University Graduate School of Social Sciences
Tınaztepe Yerleşkesi 35390 Buca/İZMİR/TURKEY

Publication Type and

Period : Journal is a peer-reviewed and published at least four times a year.

Online Date of Issue : 12.11.2018

Management and Correspondence Address : Dokuz Eylül University, Graduate School of Social
Sciences, Tınaztepe Campus 35390 Buca/İZMİR/TURKEY

Tel: +90 (232) 301 87 60

Fax: +90 (232) 453 02 66

E-mail: sbedergi@deu.edu.tr

WEB: www.sbe.deu.edu.tr/dergi/JOURNAL.htm

WEB Editor : Instructor Özlem ABACIOĞLU

The academic and content responsibility of the articles published in our journal exclusively belongs to the authors.

The articles published in our journal cannot be used without giving reference to the relevant article.

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Hakemli Dergi

Cilt: 20 Sayı: 3 Yıl: 2018

Dergi Yayın Komisyonu

Prof. Dr. Metin ARIKAN - Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Rıza SAVAŞ - Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Nevzat KAYA - Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Ali DEVECİ - Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Erkan GÖKSU - Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Atalay GÜNDÜZ - Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ayçıl YÜCER, Dokuz Eylül Üniversitesi
Öğr. Gör. Özlem ABACIOĞLU - Dokuz Eylül Üniversitesi

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Abbas TÜRNÜKLÜ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL	Yeditepe Üniversitesi
Prof. Dr. Aynur KOÇAK	Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Binnur GÜRLER	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Birsen KARACA	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Erhan DEMİRELİ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Fatih TOKTAŞ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Hatice ŞİRİN	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. İlber ORTAYLI	Galatasaray Üniversitesi
Prof. Dr. İlseyar ZAKİROVA	Galimcan İbrahimov Dil, Edebiyat ve Sanat Enstitüsü, Tataristan, Rusya
Prof. Dr. İpek DEVECİ KOCAKOÇ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Kamil İŞERİ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Karl REICHL,	Bonn Üniversitesi, Almanya
Prof. Dr. Mehmet AÇA	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa DAŞ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ÖNER	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa SEVER	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Nadim MACİT	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Nafize Sibel GÜZEL	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Nevzat ŞİMŞEK	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Nikolay YEGOROV	Çuvaş Devlet Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çuvaşistan, Rusya
Prof. Dr. Nurettin ÖZTÜRK	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Olcobay KARATAYEV	Kırgızistan Manas Üniversitesi, Kırgızistan
Prof. Dr. Ömür N. T. ÖZMEN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Recep KÖK	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Şakir İBRAYEV	L.N. Gumilev Avrasya Milli Üniversitesi, Kazakistan
Prof. Dr. Tufan GÜNDÜZ	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Turgay UZUN	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Yusuf KILDİŞ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Z. Nilüfer KARACASULU	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Zeki ERDUT	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Zeki KAYMAZ	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Zerrin Toprak KARAMAN	Dokuz Eylül Üniversitesi

Dizgi: Öğr. Gör. Özlem ABACIOĞLU

DOKUZ EYLÜL UNIVERSITY
JOURNAL OF GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
Refereed Journal

Vol: 20 Issue: 3 Year: 2018

Publishing Commission of Journal

Prof. Dr. Metin ARIKAN - Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Rıza SAVAŞ - Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Nevzat KAYA - Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Ali DEVECİ - Dokuz Eylül University
Assoc. Prof. Dr. Erkan GÖKSU - Dokuz Eylül University
Assoc. Prof. Dr. Atalay GÜNDÜZ - Dokuz Eylül University
Asst. Prof. Dr. Aygıl YÜCER, Dokuz Eylül University
Instructor Özlem ABACIOĞLU - Dokuz Eylül University

ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Abbas TÜRNÜKLÜ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL	Yeditepe University
Prof. Dr. Aynur KOÇAK	Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Binnur GÜRLER	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Birsen KARACA	Ankara University
Prof. Dr. Erhan DEMİRELİ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Fatih TOKTAŞ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN	Ege University
Prof. Dr. Hatice ŞİRİN	Ege University
Prof. Dr. İlber ORTAYLI	Galatasaray University
Prof. Dr. İlseyar ZAKİROVA	Institute of Galimcan İbrahimov Language, Literature and Art, Tatarstan / Russian Federation
Prof. Dr. İpek DEVECİ KOCAKOÇ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Kamil İŞERİ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Karl REICHL	University of Bonn, Germany
Prof. Dr. Mehmet AÇA	Marmara University
Prof. Dr. Mustafa DAŞ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Mustafa ÖNER	Ege University
Prof. Dr. Mustafa SEVER	Ankara Hacı Bayram Veli University
Prof. Dr. Nadim MACİT	Ege University
Prof. Dr. Nafize Sibel GÜZEL	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Nevzat ŞİMŞEK	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Nikolay YEGOROV	Chuvash State Social Science Institute, Chuvashia / Russian Federation
Prof. Dr. Nurettin ÖZTÜRK	Pamukkale University
Prof. Dr. Olcobay KARATAYEV	Kyrgyz-Turkish University of Manas, Kyrgyz Republic
Prof. Dr. Ömür N. T. ÖZMEN	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU	Hacettepe University
Prof. Dr. Recep KÖK	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Şakir İBRAYEV	L.N. Gumilyov Eurasian National University, Republic of Kazakhstan
Prof. Dr. Tufan GÜNDÜZ	Hacettepe University
Prof. Dr. Turgay UZUN	Muğla Sıtkı Koçman University
Prof. Dr. Yusuf KILDİŞ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Z. Nilüfer KARACASULU	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Zeki ERDUT	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Zeki KAYMAZ	Ege University
Prof. Dr. Zerrin Toprak KARAMAN	Dokuz Eylül University

Typesetting: Instructor Özlem ABACIOĞLU

DERGİ HAKKINDA

Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi yılda en az dört defa yayınlanan hakemli bir dergidir. Dergi alanında disiplinlerarası ulusal ve uluslararası çalışmaları yayımlar. Derginin yayım dili Türkçe'dir. Ancak İngilizce yazılan makaleler de yayımlanır. Dergi, içeriği tüm kullanıcılara açık, serbestçe/ücretsiz "açık erişimli" bir dergidir. Kullanıcılar yayıncıdan ve yazar(lar)dan izin almaksızın, dergideki makaleleri tam metin olarak okuyabilir, indirebilir, dağıtabilir, makalelerin çıktısını alabilir ve kaynak göstererek makalelere bağlantı verebilir.

Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi uluslararası bir dergi olup aşağıdaki veri tabanlarında yer almaktadır.

EBSCO
PUBLISHING

Provider of EBSCOhost®

ULRICHSWEB™
GLOBAL SERIALS DIRECTORY

DOAJ DIRECTORY OF
OPEN ACCESS
JOURNALS

Academic Journals Database
disseminating
quality controlled scientific knowledge

arastirmax
Bilimsel Yayın İndeksi

SÖBIAD

ABOUT JOURNAL

Dokuz Eylül University Journal of Graduate School of Social Sciences is a peer-reviewed and international journal published at least four times a year. The journal publishes multidisciplinary national and international articles. The language of the journal is Turkish, but, articles in English may also be published. This is an open access journal which means that all content is freely available without charge to the user or his/her institution. Users are allowed to read, download, copy, distribute, print, search, or link to the full text of the articles in this journal without asking prior permission from the Publisher or the author.

Dokuz Eylül University Journal of Graduate School of Social Sciences is an international journal and indexed by these databases;

İÇİNDEKİLER/CONTENT

SAYFA/PAGE

DÜNYA DİLLERİ VE EDEBİYATLARI

Araştırma Makalesi/Research Article

From “Jibara” to “Chiquita”: Confessions of Dis-Belonging in Esmeralda Santiago’s Memoirs

Jibara’dan Chiquita’ya: Esmeralda Santiago’nun Anılarında Bir Yere Ait Olamamanın İtirafı

Esra ÇOKER

315

Araştırma Makalesi/Research Article

Producing space, representing grief: September 11 memorial in Amy Waldman’s The Submission

Mekânın Üretimi, Acının Temsili: Amy Waldman’ın The Submission Romanında 11 Eylül Anıtı

Evrin ERSÖZ KOÇ

333

GELİŞİM PSİKOLOJİSİ

Derleme Makale/Review Article

Ekolojik Sistemler Kuramı Çerçevesinde Göçmen Çocuklar Ve Oyunları Üzerine Bir Derleme

A Brief Review of Immigrant Children and Their Plays Through Ecological System Theory

Duygu ESLEK, Türkan YILMAZ IRMAK

347

KLÂSİK TÜRK EDEBİYATI

Araştırma Makalesi/Research Article

Divân ve Halk Şiirinin Şahıs Dünyası

The Person’s World of Diwan and Folk Poetry

Mehmet AKKAYA

363

MİMARLIKDerleme Makale/Review Article

Neo-Liberal Touches to The Town: Reading Life in Istanbul Ataşehir
Through Bourdivin Theory
*Kente Neo-Liberal Dokunuşlar: İstanbul Ataşehir’de Yaşamın Bourdieu
Teorisi Üzerinden Okuması*

Lerzan ARAS**381****TURİZM**Araştırma Makalesi/Research Article

Boş Zaman Aktivitesi Olarak Dalış ve Yaşam Doyumu ile İlişkisi
*Diving as a Leisure Time Activity and its Relationship with Life
Satisfaction*

Figen SEVİNÇ, Çağıl Hale ÖZEL**397****ULUSLARARASI İLİŞKİLER**Araştırma Makalesi/Research Article

Yugoslavya’nın Dağılması Sürecinde Türkiye’nin Uluslararası Örgütleri
Krizle Yönlendirme Çabaları
*Turkey's Efforts of Steering International Organizations to the Crisis in
the Process of Yugoslavia's Disintegration*

İnan YILDIRIMLIDAL**417****UYGULAMALI PSİKOLOJİ**Araştırma Makalesi/Research Article

Sağlık Kaygısı ile İlişkili Faktörler: Sağlık Kaygısında Bağlanmanın Rolü
Var mıdır?
*Factors Related with Health Anxiety: Is There a Role of Attachment in
Health Anxiety?*

Elçin YORULMAZ, Gülay DİRİK**443****ÜRETİM VE OPERASYON YÖNETİMİ**Araştırma Makalesi/Research Article

Corporate Sustainability Performance Measurement: An Application on
Home Appliance Firm
*Kurumsal Sürdürülebilirlik Performans Ölçümü: Beyaz Eşya Firması
Üzerine Bir Uygulama*

Çiğdem SOFYALIOĞLU, Ebru SÜRÜCÜ**461**

Yayın Geliş Tarihi: 01.06.2018
Yayına Kabul Tarihi: 16.07.2018
Online Yayın Tarihi: 12.11.2018
http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.429609

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 20, Sayı: 3, Yıl: 2018, Sayfa: 315-331
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

FROM “JIBARA” TO “CHIQUITA”: CONFESSIONS OF DIS-BELONGING IN ESMERALDA SANTIAGO’S MEMOIRS¹

Esra ÇOKER*

Abstract

This paper by focusing on the intersection of race, gender and identity as reflected in the three memoirs of the Puerto-Rican American writer Esmeralda Santiago, When I was Puerto Rican (1993), Almost a Woman (1998) and The Turkish Lover (2004), attempts to read into the complex dynamics of the Puerto-Rican migrant female experience. Esmeralda Santiago’s memoirs that intertwine the problem of transculturation with that of male dominance and cultural patriarchy rest on her desire to find and sustain a stable point of reference in a world marked by mobility, transitivity, discontinuity and fragmentation. The feelings of vulnerability and invisibility that she constantly experiences within her Puerto-Rican culture and later with her Turkish lover lead her to resist rather than accept a gendered and racialized self. However it also leads her to forge an identity “distinct from” and “in conflict with” the significant Others around her. In When I was Puerto Rican, she is the black jibara “Negi” highly critical and at odds with her Puerto/AmeRican island heritage; in Almost A Woman, she is the lost young female Esmeralda trying to rise above her mother, family and Nuyorican community; and in the The Turkish Lover she is the Esmeralda Santiago who learns to judge her own self and others through the social and racial categories and cultural standards of American society. This paper asserts that unlike many women autobiographical writers, Esmeralda Santiago can achieve to create a sense of belonging in her life only through an assertion of difference and later through the contestation of her Puerto-Rican female identity.

Keywords: *Esmeralda Santiago, Puerto Rican Female Experience, When I was Puerto Rican, Almost a Woman, The Turkish Lover.*

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Çoker, E. (2018). From “Jibara” to “Chiquita”: Confessions of Dis-Belonging in Esmeralda Santiago’s Memoirs. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20 (3), 315-331.

¹ This article is a revised and expanded version of the paper originally proposed for the KCTOS (Globalization, Transnational Literatures and Transformations) conference held in Vienna, Dec. 06-09 2007.

* Dr. Öğr. Üyesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Amerikan Kültürü ve Edebiyatı Bölümü, esra.coker@deu.edu.tr

JİBARA'DAN CHİQUITA'YA: ESMERALDA SANTIAGO'NUN ANILARINDA BİR YERE AİT OLAMAMANIN İTİRAFLARI²

Öz

Bu makale, Porto Rikolu Amerikalı yazar Esmeralda Santiago'nun, *When I was Puerto Rican* (1993), *Almost a Woman* (1998) ve *The Turkish Lover* (2004) adlı üç anı kitabındaki ırk, cinsiyet ve kimlik kavramlarının kesiştiği noktalara odaklanarak, Porto Rikolu göçmen kadın deneyiminin iç içe geçmiş dinamiklerini irdelemeye amaçlamaktadır. Kültürler ötesi olma sorununu erkek egemen kültür yapısıyla birlikte ele alan bu anı kitapları, Esmeralda Santiago'nun hareketlilik, geçişkenlik, süreksizlik ve parçalanmanın hakim olduğu bir dünyada tutarlı bir referans noktası bulma ve bunu sürdürebilme arzusu üzerine şekillenir. Porto Riko kültürünün yanı sıra annesi ve sevgilisi ile de yaşadığı kırılma ve yok sayılma gibi duygular, yazarın cinsiyete ve ırka bağlı bir benliği kabul etmesinden ziyade böyle bir benliğe karşı direnmesine yol açmıştır. Ancak bu durum, değer verdiği kişilerle çatışan ve onlardan kendini ayrı tutan bir kimliğe bürünmesine de sebep olur. Yazar, *When I was Puerto Rican* adlı kitabında hem Porto Rikolu hem de Amerikalı köklerine eleştirel yaklaşan ve onlara ters düşen "Negi" adlı siyahi bir jibara olmuşken, *Almost a Woman* kitabında annesi, ailesi ve Nuyorica topluluğunu geride bırakmaya çalışan genç Esmeraldaya dönüşür. *The Turkish Lover* adlı eserinde ise Amerikan toplumunun sosyal ve ırksal sınıfları ve kültürel standartları üzerinden kendini ve başkalarını yargılamayı öğrenen bir Esmeralda Santiago ile karşılaşırız. Bu makale, birçok otobiyografik kadın yazarların aksine, Esmeralda Santiago'nun önceleri bir farklılık iddiası, sonrasında ise Porto-Rikalı kadın kimliğine karşı verdiği mücadele ile ancak bir aidiyet duygusu yaratmayı başarabildiğini ileri sürmektedir.

Anahtar Kelimeler: Esmeralda Santiago, Porto Rikolu Kadın Deneyimi, *When I was Puerto Rican*, *Almost a Woman*, *The Turkish Lover*.

INTRODUCTION

After the 1898 occupation of Puerto Rico and the Jones Act of 1917 that granted American citizenship to the islanders, The United States witnessed what *Life Magazine* would describe in 1947 as the "first airborne diaspora in history." Being able to move freely from the island to the mainland, the Puerto-Rican "developed mobile livelihood practices that encompass several places in the mainland as well as on the Island"(Duany, 2002: 11). Nevertheless, the unlimited access to U.S. territory also furthered the feelings of uprootedness, lack of belonging and exile. The United States, the new locus of socialization became a site of extreme poverty³ and racism for the de/reterritorialized Puerto Rican

² Bu makale 06-09 Aralık 2007 tarihlerinde Vienna'da düzenlenmiş olan KCTOS (Küreselleşme, Uluslararası Edebiyatlar ve Dönüşüm) konferansında sunulan bildirinin düzenlenmiş ve genişletilmiş versiyonudur.

³ Among Hispanic groups and colonial migrants Puerto-Ricans are shown to be the most disadvantaged developing underclass with the highest welfare participation and unemployment rates. For further reading see Torres (1995) and Chavez (1991: 139-150).

migrant whose continuous circular migration contributed to the formation of what Augustin Lao terms as a "colonized labor force"(1997: 181) both in the homeland and its diaspora.

The memoirs of the Puerto Rican American woman writer Esmeralda Santiago, *When I was Puerto Rican* (1993), *Almost a Woman* (1998) and *The Turkish Lover* (2004), can be read as self-narrations that voice this issue of de/reterritorialization, especially, for the Puerto Rican woman migrant whose struggle against these negative economic and social conditions is even more complex and tenuous since it involves a battle with male dominance and cultural patriarchy as well as class and racial strife. Furthermore, given the fact that Puerto Ricans are more or less described as "a nation on the move" (Duany, 2002), the issue of Puerto Rican female selfhood involves a constant shift in positioning. Caught between the patriarchal nationalism of her island community and the overwhelming fast-paced yet liberating culture change of the United States, the Puerto-Rican woman tries to find steady points of reference within her dual yet contrapuntal⁴ national identity.

The critical reception of Santiago's memoirs differs immensely depending on whether they come from Boricua intellectuals and scholars or mainstream readers or advocates of multiculturalism or cultural pluralism. For example, while her first two memoirs *When I was Puerto Rican*, and *Almost a Woman* and her novel *America's Dream* (1996) have gained critical praise from most scholars as life stories that honestly portray the difficulties and hardships of the Puerto-Rican woman migrant in-transit -either as coming to terms with her bicultural/hybrid (Mayock, 1998; Suero-Elliot, 2008), non-national hybrid (Soto-Crespo, 2006) or multiple (Echano, 2003) positionalities-- they have been critiqued by Boricuan scholars to be assimilationist and unrepresentative (Szadziuk, 1999; Gonzales, 2001; Cruz, 2006). Moreover, Santiago's memoirs have been criticized for overlooking the escalating collective poverty of Puerto-Rican diasporas, especially, of Boricua women and children and for negating the genuine messages given by most Nuyorican novelists -the importance of an organic Boricua cultural citizenship⁵ and a resistant North American identity (Gonzales, 2001: 10-11). In

⁴ Edward Said uses the term "contrapuntal" to highlight the mutual-referentiality between the here and there that is constitutive of the "exile" who is aware of "simultaneous dimensions" and whose "habits of life, expression or activity in the new environment inevitably occur against the memory of these things in another environment. Thus both the new and the old environments are vivid, actual, occurring together contrapuntally"(2000: 186). James Clifford furthers Said's usage of the word "contrapuntal" by applying the term to the experience of diaspora, "but with the difference that the most individualist, existential focus of the former is tempered by networks of community, collective practices of displaced dwelling, in the latter"(1997: 365).

⁵ In an era of globalization and fragmentation, the issue of cultural citizenship is becoming more and more noteworthy in identity politics. While Blanca Silvestrini describes cultural

contrary to most assimilationist criticism, it is not my intention to criticize Santiago for writing a Puerto-Rican version of the American success story and reaffirming the American Dream, as a “rehabilitative concept,” as a “proof that America works, that its principle and beliefs are well-founded” (Hsu, 1996: 38-39). For I believe it is pointless to set up a symmetrical hierarchy of belonging and unbelonging in today’s capitalist networks of wealth and power, where emancipatory privileges of American life and consumerism can easily outweigh competing claims for group loyalties. Rather this paper by focusing on the intersection of race, gender and identity, as reflected in Santiago’s three memoirs, attempts to read into the complex dynamics of Santiago’s diasporic female experience. Santiago’s journey from displacement to homecoming rests on the desire to find and sustain a stable point of reference in a world marked by mobility, transitivity, discontinuity and fragmentation. Interestingly, it is only through an assertion of difference and later through the contestation of her female and racial identity can Santiago achieve to create a solid sense of belonging in her life.

WHEN I WAS PUERTO RICAN

When I was Puerto-Rican (1993), the first of the three-volume serial memoirs, encompasses the early recollections of Esmeralda Santiago during her childhood years in the island of Puerto-Rico. Her trajectory of selfhood begins with the nostalgic memory of eating a ripe, juicy enticing guava and “enjoying the crunchy sounds, the acid taste, the gritty texture of the unripe center”(1993: 3-4). Surprisingly, however, the idea of identifying and holding on to a Puerto-Rican heritage as one might expect, is not a theme resonated in Santiago’s first memoir. Rather than offering a comforting collective script for individual longing, Santiago’s childhood recollections of her homeland describe the painful experience of extreme poverty, restraining Puerto-Rican taboos and customs, instability and uncertainty. It recounts the constant move of a young female child, nicknamed as Negi by her parents (due to her very dark skin), traveling from one poor neighborhood to another, from Macun to Santurce to El Mangle, living in houses

citizenship as “the ways people organize their values, their beliefs about their rights, and their practices based on their sense of cultural belonging rather than on their formal status as citizens of a nation” (1997: 44), Bryan S. Turner gives a broader definition stating that cultural citizenship is “cultural empowerment, namely to participate effectively, creatively and successfully within a national culture” (2001: 12). The issue of cultural citizenship plays a prominent role esp. for Boricuas who consider themselves as a nationless nation and who pride themselves for making their local Boricua communities one of the few surviving centers of Anglo-European hegemony. Considering themselves as intermediaries and investors of a transcultural capital, Boricua intellectuals fervently oppose the reaffirmation of the “grand narratives” of Western cultural tradition. For further discussions of the significance of cultural citizenship in today’s global transnational migration see Silvestrini (1997) and Turner (2001).

whose "contents" range from "a rectangle of rippled metal sheets"(1993: 7) to a "box squatting on low stilts"(1993: 12) with no electricity or running water to a "float[ing]" house on a black lagoon"(1993: 133), used as sewage and garbage disposal.

Each spatial move adds not only to Negi's knowledge of her impoverished condition but also of her painful difference; she is a Catholic who doesn't go to church, she has the darkest skin in her family and she comes from an atypical Puerto-Rican household (where her mother is the breadwinner; hence, the decision-maker and where her siblings are all born out-of-wedlock). But most important of all, spiritually and emotionally, she identifies herself with the free-spirited "jibaro" of the land and soil, the country bumpkin whose mannerism and crude appearance is looked down by most Puerto-Ricans –proletariat or bourgeoisie. In fact, Santiago, entitles the first chapter of her book, "Jibara," unconsciously highlighting to her readers the vantage point from where she will look back upon her childhood years. For Santiago and her father, the jibaro stands as a mythological hero, a national icon of Puerto-Rican rural heritage and roots, a symbol of defiance, independence and resistance to American imperialism. However, for Santiago's mother as well as the rest of the islanders, the jibaro is a logo of low-class status, representative of the hillbillies of Puerto-Rico with "unsophisticated customs and peculiar dialect[s]" (1993: 12). In fact, this dilemma begins to shape Santiago's memories of self-identity. On one hand, she is her daddy's girl brought up in the spirit of the jibaro, the spiritual and moral symbol of Puerto-Rican identity --the humble, hard-working and fiercely independent and rebellious hero of the land and soil. On the other hand, she is confined to the rules and regulations of her domineering mother who looks down upon and abhors the jibaro for what it is worth: "'Don't be a jibara,' she scolded, rapping her knuckles on my skull, as if to waken the intelligence she said was there"(1993: 12). This double standard contributes to Santiago's conflicting images of home: "My own grandparents, whom I was to respect as well as love, were said to be jibaros. But I couldn't be one, nor was I to call anyone a jibaro, lest they be offended"(1993: 13). Moreover, the colonization practices of America which have favored the development of city life have been significant in distancing Puerto-Rico from her cultural heritage. As a result, a new generation of Puerto Rican "Americanitos"(1993: 64) are raised not only in Puerto-Rican schools where English is taught and oatmeal cookies are consumed but also in the metropolis, in Puerto-Rican suburbs where children brought up in class antagonisms are indifferent to the "jibaro tales of phantasms, talking animals and enchanted guava trees"(1993: 49).

Because it is the poetry of the jibaro, the male country bumpkin rather than the tradition of 'marianismo'⁶ on which Negi draws to sustain her sense of self,

⁶ Marianismo, a term used as counterpart to machismo (and whose model is the Virgin Mary), is a Spanish word that describes the ideal values, roles and standards generally

Santiago cannot conform to the prescribed roles of femininity and frequently experiences a tension between her feminine identity and personal ideals. Consequently, Santiago's memories of her homeland contribute to the understanding of her Puerto-Rican identity as a struggle against rather than a negotiation with the regulated roles and traditions of Puerto-Rican society.

When Santiago's mother, Ramona, in order to escape from the rural poverty and gender oppression of her island hometown, takes Negi and all her children to New York, leaving her husband behind, the difference between Negi and her mother becomes even more apparent. While Negi's mother becomes aware of the inhibitions and restrictions imposed by the self-sacrificing good-wife image and begins to fight incessantly with her husband as a consequence, she still insists that her children be raised by strict Puerto-Rican norms and customs: "Every night Mami told me how I had failed in my duty as a female, as a sister, as the eldest. And every day I proved her right by neglecting my chores, by letting one of the kids hurt, by burning the beans, by not commanding the respect from my sisters and brothers that I was owed as the oldest" (1993: 125). Furthermore, Ramona prefers to maintain symbolic ties to her homeland community, transforming her barrio home to a Puerto-Rican fortress where all the Americanized "algos" are "to be avoided at all costs" (1998: 12). In response to the negative social and economic forces that she encounters in the metropolis of New York, Ramona crams her home with her Puerto-Rican past, with familiar faces of relatives and friends and with scents of traditional Puerto-Rican cooking. While Ramona tries to cope with her spatial displacement by creating a sense of belonging and family through a network of kin-relationships, Negi wavers between multiple identities, trying to find steady points of reference in a sporadic life of constant removals.

ALMOST A WOMAN

Unable to find any anchorage that can sustain her with a sense of belonging, Esmeralda Santiago's second memoir *Almost a Woman* opens with feelings of bitterness and resentment:

In the twenty-one years I lived with my mother, we moved at least twenty times. We stuffed our belongings into ragged suitcases . . . learned not to attach value to possessions because they were as temporary as the walls that held us for a few months. . . . We moved from country to city to country to small town to big city to the biggest city of all.

expected from Latina women. It encompasses such traits as self-sacrifice, chastity, submissiveness, docility and domesticity.

. . . Each time I packed my belongings, I left a little of myself in the rooms that sheltered me, never home, always just the places I lived. . . . (1998: 1-2)

Being cast adrift in Macun, as well as in New York, leads Negi to rethink her vexed nature of belonging and to internalize a state of in-betweenness where the line between foreign and local, external and homegrown loses its significance. The multiple overlapping spheres of Negi's personal experience result over time in a double consciousness, a critical stance towards both Puerto-Rico and the United States, rather than a one-way loyalty (as in the case of Ramona). While Negi doesn't identify with the habitualized traditions and coercive norms of Puerto-Rico that confine women to the domestic realm of everyday life, she is very critical of the patriarchal and racial oppression of women in the United States. She is well aware that her mother's life in New York has not changed for the better, on the contrary, her problems have multiplied since, now, her mother together with poverty has to cope with racial profiling and discrimination. The social gap between the self-sacrificing and constraining life of her mother and the womanizing machismo of her aloof father is to be replaced in the United States by the economic gap between the impoverished and ghettoized life of her family and the suburbanite care-free life of her white friends.

Santiago's constant uprooting and her gradual estrangement from the security of a home can be seen as positive steps towards her transformation. They puff her with a new sense of freedom and a strong desire to regulate her own life. She wishes to pursue her own needs and agendas, become a "powerful woman," with "no attachments, no loyalties, no responsibilities" (1998: 83), a "pilot of [her] own plane" (1998: 83), who is able to resist any particular labeling.

In my secret life I wasn't Puerto-Rican. I wasn't American. I wasn't anything. I spoke every language in the world, so that I was never confused about what people said and could be understood by everyone. My skin was no particular color, so I didn't stand out as black, white, or brown. (1998: 84).

In order to become the successful actress, the independent woman of her dreams, Negi knows that she has to emulate the practices of American mass society; has to learn English, attend school and work hard. She doesn't want to experience her Puerto-Rico barrio in the same fashion that her schoolmates "Lulu and her gang" (1998: 37) do, by playing the victim role and neglecting the individual initiative that can deliver them from poverty. Even though Negi is highly critical of the sexism and racism that she experiences as a woman of color, she still doesn't let her "disadvantaged" (1998: 69) condition hold her back, even if this means that as a hyphenated American she has to rest an unrealistic faith in America's foundational premises of egalitarianism and personal autonomy. Not wanting to remain a member of the permanent underclass, she applies to New York's prestigious Performing Arts School where "status was determined by

talent”(1998: 36) but nevertheless, where “almost all the students and teachers were white”(1998: 69). After her acceptance to the school, Negi enters the world of voice coaches, nose jobs, Europe vacations, tennis lessons, taxi commuting, club memberships; a “*blanquito*” world where “talent had to take [her] a long way, a very long way indeed “(1998: 70) from where she was. As a dark-skinned racially marked ‘outsider,’ she is acutely aware of the discrepancy between the American dream of ‘rags to riches’ and her own positionality, between the romantic fantasy of being rescued by a prince charming in uniform (1998: 93) and the brutal reality of being subjected to the unjustly interrogation and sensual gaze of a racist police officer (1998: 112).

Negi, like all people of color, finds herself racialized, biologized and minoritized, nonetheless, she still holds onto the national saga of the United States, seeing personal autonomy and hard work as a gateway to wealth and success. She knows that the “pretty clothes”(1998: 58) she wants on her back are products of the exploited labor of people like her mother, however, she still cannot “help who [she] is becoming”(1998: 59).

. . .in Brooklyn every day was filled with want, even though Mami made sure we had everything we needed. Yes, I had changed. And it wasn’t for the better. . . . When she said I had changed, she meant I was becoming Americanized, that I thought I deserved more and was better than everyone else, better than her. She looked at me resentfully, as if I betrayed her, as if I could help who I was becoming, as if I knew. (1998: 58-9)

Thus, from the onset of *Almost a Woman*, the reader’s attention is drawn to the dilemmas of a diasporic migrant who in trying to improve her class positioning realizes that she is being pulled into the exploitative networks of capitalism and racism which she once despised and repudiated. Esmeralda’s attempt to overcome the state of impoverishment results into what Svetlana Boym describes as “a gap, often an unbridgeable one, . . .[that] reveals an incommensurability of what is lost and what is found”(2001: 256). Consequently, throughout Santiago’s second memoir, we are frequently drawn into the mental contradictions and inconsistencies of a transnational uprooted self that navigates back and forth from the periphery to the center. Unable to integrate or tolerate all these contradictions and ambiguities in her life, and “tired of the constant tug between the life (she) wanted and the life [she] had”(1998: 210), Santiago desires “to be like Garbo, alone. . . to become . . . deaf to [her] family’s voices, their contradictory messages, their expectations”(1998: 210). Her home community in Brooklyn and its Puerto-Rican values become more a locus of oppression and confusion rather than a site of nurturance and resistance. Suffocated in the space of an overbearing mother and a stifling Nuyorican community, Santiago gradually begins to see them as obstacles that need to be overcome and grasps a boyfriend, seventeen years older than her, as an opportunity. Hence, in the concluding chapters of Santiago’s second

memoir, the reader is introduced to Ulvi Doğan, the charismatic and "mysterious" Turkish filmmaker, due to whom Santiago will be on the brink of leaving home.

THE TURKISH LOVER

The Turkish Lover, Santiago's last memoir, written as a continuation of *Almost a Woman*, is narrated against the background of an acculturated mobile self in distance to her Puerto-Rican heritage. Santiago's ambivalence towards her cultural identity continues as she tries to justify to the readers, as well as to herself, the reasons behind her elopement to Ulvi Doğan, a Turkish man who she describes as having "lulled [her] into a sleep from which [she] would not wake for seven years"(2004: 44). Santiago meets Ulvi Doğan who is the co-producer and leading actor of *Susuz Yaz* (Dry Summer), a gold medalist movie of the 1964 Berlin International Film Festival, while conversing at a phone booth on Fifth Avenue. Unlike Santiago, Ulvi Doğan comes to the United States as a short-term shopper, an entrepreneur trying to benefit from the cultural vitality of America's free-market economy. When the Turkish film *Susuz Yaz* is censored in Turkey, Doğan smuggles the hard copies of the movie to the United States and without the knowledge of the movie's film director nor the cast, shoots additional pornographic scenes and markets it as "I Had My Brother's Wife." It is during this 'creative' period of Doğan's search for porno actresses that Esmeralda meets him and is offered an audition for a 'leading' exotic role in the movie.

The twenty-one year old Negi grasps this wealthy and sophisticated looking man living in "a luxury apartment building a block from Bloomingdale's, w[earing] expensive suits . . .with finely detailed pleats and seams"(2004: 3), as an "opportunity"(2004: 40) to get away from the lacks, the insecurities, the confusions of her everyday barrio life, ranging from her absent father to her overprotective authoritarian mother, from the endless loads of laundry to her crowded household of fifteen people. Unable to fulfill the emotional and material reassurance she desperately needs, Negi says good-bye to her beloved family and wanders off to Florida to be Ulvi Doğan's new "chiquita."

For seven years, Ulvi Doğan "becomes the director of Santiago's self-narration as he tries to shape, define, and fashion Santiago's sense of self against the backdrop of his own cultural conventions and male sensibilities. . . . As she relinquishes her will to his, she becomes an actress on stage responding automatically to . . . [Ulvi's] expectations and demands"(Korpez, 2006: 147). Santiago escapes from the stifling rules of her Puerto-Rican community, only to find herself in Dogan's manly over-protection. She is not to pick up the phone at all times (2004: 201), she is not to have any friends independent from Doğan's (2004: 173) and she is not to choose clothes without Doğan's approval (2004: 49-52). Conversing freely with friends, going out alone even for a walk (2004: 173), spending her money as she pleases (2004: 52-53) become luxuries she forgets. On

the other hand, Doğan gives Esmeralda an “entry into a world that until he came along had been inaccessible to [her]” (2004: 185). It is a world where she “fe[els] safe and loved” (2004: 139) and where she experiences an alluring upper class culture; an intellectual life of sophistication and good mannerism, where she learns to eat properly at the table, converse intelligently and gracefully among Doğan’s friends, broaden her horizon in issues of politics, governments, and religions, and learns to appreciate museums, monuments and historical markers. During her momentary stays in Florida, New York and Texas, the countless days of exhaustive and strenuous work she does in helping Doğan pursue three graduate degrees, two Masters and one PhD, bring its own rewards. Being Doğan’s invisible research assistant, typist and language editor for four years, she decides to pursue her own academic career. She first attends part-time community colleges and then gets accepted to Harvard with a full scholarship. After graduating from Harvard, Santiago, with her newly earned diploma, is now ready to discover her new self which she “had created . . . under his protection” (2004: 315).

Santiago’s interracial relationship with a “foreigner,” 17 years her senior, can be read as a rebellious act of transgression against her Puerto-Rican social taboos, for which she pays a dear price. However, *The Turkish Lover* should not be dismissed merely as the story of an oppressed female subaltern and her struggle for self-agency. Santiago forges her female subjectivity not only through struggling against but also through reproducing the discourse of racism and sexism. This is apparent in the provocative title of the book (whose exotic connotations cater largely to the Western population imagination) as well as in the Euro-centric positionality of the memoir that appropriates the seductive fallacy of eroticizing racial bodies:

His large head and well-defined features were not handsome when examined individually, but on him they created the effect of exotic and mysterious beauty. Heavy-lidded dark brown eyes protruded slightly on either side of a nose that formed an almost perfect triangle. His face was broad, with chiseled cheekbones, the taut skin darker along the shave line, which gave the lower part of his face a bluish tint. His lips seemed drawn on, with an inverted V on the top, while the lower was the exact same size and shade, a slightly pinker brown than the rest of his skin. I loved his lips; loved how soft they felt on mine, how he moved when he spoke his foreign language, or when he struggled with unfamiliar English vowels. Behind those delicious lips were small, white, even teeth which he brushed after every meal. (2004: 49-50)

The sexual/racial undertone that lies underneath Santiago’s description of her Turkish lover hinges on exploiting rather than challenging the exotic “Other” stereotype. It is not merely Doğan’s “tender smile” (2004: 49), “intoxicating” voice (2004: 44), his sensual lips and tender caresses, his “exotic and mysterious beauty” (2004: 49) that captivates and compels desire in Santiago but also his

"feminine care-giving" that stands in stark contrast with his manly discipline, regulations and complete control: "He [Ulvi] took on the domestic chores that I so poorly executed. . . . He kept the apartment tidy and clear of clutter, shopped for and cooked our meals when we were not invited out, and took clothes to and from the laundry"(2004: 163). Her sexual objectification of her Turkish lover becomes a reverse stereotyping that leads him, in the eyes of the readers to take on a similar role, to what Sheng-mei Ma terms as the "Occidental Madame Butterfly," who "emanat[es] maternal warmth as well as sexual charm" (1998: 71). But this time it is a female benefitting from the body of an exotic male. Even if it is for a brief moment, through her interracial lovemaking, Santiago is able to identify with the center, forgetting that she, too, is an exotic dark-skinned Hispanic woman for many white American men. Throughout *The Turkish Lover*, Santiago promotes her lover, Ulvi Doğan, as the seductive cultural Other in whose critical gaze she has learned to shape her identity. By foregrounding Ulvi's guileful and crooked inventiveness, "When I needed it [money], I thought of getting jobs. When he needed it, there was always a scheme that involved so many people that it amazed me the problem was ever solved"(2004: 45); and his non-western religious fatalism, "He [Ulvi] attributed the constant failure to achieve his goals on bad luck. I didn't believe in luck, and blamed failure on personal flaws, in myself and in others" (2004: 296); his mysterious Middle Eastern business trips (2004: 311) and exotic gifts, his disrespect for American laws (esp. traffic regulations and speed limits), and his "broken English" (2004: 210), Santiago replicates the "othering" discourse that she sharply perceives in mainstream America.

The Turkish Lover, as "a bildungsroman, very vividly and engagingly chronicles Esmeralda Santiago's seven-year struggle to create her own space, to regain her self-integrity and self-respect and to become 'visible' once again"(Korpez, 2006: 148). Santiago understands her personal weaknesses and strengths through her mediated relation with both her mother and her lover, reminding us that one's identity develops not always "in dialogue with" but "sometimes in struggle against, the things our significant others want to see in us"(Taylor, 1994: 33). Both individuals, Ulvi and Ramona, try to dictate to Esmeralda a "moral model"(Maego, 2002: 144-47) of the self that perceives virtuous behavior "as tantamount to responsible individualism" (Maego, 2002: 144). Santiago's behavior is judged on how well she abides with moral rules (Puerto-Rican or Turkish) and how well she offers her time, physical labor and moral support to Ulvi and her mother as her superiors. The more she thinks about the roles she has to play to gain their approval, the more she distances herself from them. As a result, she begins to conceptualize her culture as well as her lover as negative forces at odds with her individuality. Ulvi becomes foreign with his hard to pronounce name and his Turkish "sense of propriety" (2004: 282) that demands from his chiquita not to "be free" when Esmeralda actually "[i]s being herself" (2004: 282). In the same way, her mother becomes foreign to her when she tries to enforce the rules of "nena puertorriquena decente," asking her to choose between

being a “puta”(prostitute) or “pendeja” (good-wife). The psychological and emotional dilemmas that she constantly experiences, gradually enables Santiago to reassess her identity. The very state of diaspora is melted completely away as Santiago begins to translate her set of differences with her Turkish lover and her mother within the individualistic paradigms of selfhood.

And, indeed, *The Turkish Lover*, concludes with Esmeralda proving to herself and to her readers that no matter one’s ethnic origin or social strata, in the United States, one can really “do whatever [she] set[s] [he]r mind to”(2004: 18). Santiago finishes her self-journey with a rhetoric of self-pride, self-fulfillment and self-satisfaction demonstrating to the reader that she, in fact, has become all that she could be in a hostile, uncertain world: “I was returning having exceeded even the most optimistic expectations for a poor girl from a huge family raised by a single mother under the most challenging conditions in a hostile culture and environment” (2004: 337). Her return trip to Puerto-Rico that functions as a ground for self-appreciation as well as self-validation, reminds the reader Robert Bellah’s striking observation of one of the essential features of American individualism:

Separated from family, religion, and calling as sources of authority, duty, and moral example, the self, first seeks to work out its own form of action by autonomously pursuing happiness and satisfying its wants. But what are the wants of the self? By what measure or faculty does it identify its happiness? In the face of these questions, the predominant ethos of American individualism seems more than ever determined to press ahead with the task of letting go of all criteria other than radical private validation. (1996: 79)

In this sense, Santiago’s return to her land of origin, her homecoming, serves as a means for self-gratification, a chance where she can compensate her feelings of uprootedness by an overvalued desire for achievement. She not only has turned herself to a self-made woman free of cultural or social restraints (this can be in the form of an oppressive lover or culture) but also has grasped the meaning of Emersonian America, what Sacvan Bercovitch describes as “self-trust, the ‘unapproachable’ heights of revolutionary self-reliance” (1978: 183). Her happiness comes through her own approval and self-blessing. Thus, at the end of her third and last memoir, Santiago’s life of constant removal and dispossession ends as she begins to feel at “home,” emplaced in the security of middle-class merit-based western values. Her graduation thesis the “Song of Songs,” a dance performance that she has “researched, interpreted, wrote, designed, directed, choreographed, and performed”(2004: 314) is not merely the amalgamation of her “interests, skills, worries, and concerns”(2004: 314), it is the reconstruction of her personal experience with “love, passion, . . . loneliness, longing. . .nostalgia, power and powerlessness”(2004: 314). It is Santiago’s own creation, her solo masterpiece that helps her to have faith in herself, her skills, her potential.

CONCLUSION

Santiago's self-journey, begins in *When I was Puerto Rican* as the black Negi, continues in *Almost a Woman* as the Hispanic Esmeralda, develops in *The Turkish Lover* as the nameless Chiquita, and finally ends as Esmeralda Santiago, the successful Harvard graduate that wins full membership to mainstream America. The titles of her consecutive memoirs run parallel with the acts of self-naming that has been pivotal in Santiago's journey to selfhood. These various names which Santiago wears like a dress, demonstrate how her literary consciousness is dominated by the issues of gender, race and ethnicity. Rather than trying to unname herself and "undo all categories, all metonymies and reifications, and thrust the self beyond received patterns and relationships" (Benston, 1984: 153), Santiago's self-assertion is, in fact, erected on these many labels and highly structured relationships. In *When I was Puerto Rican*, Santiago is the black jibara country girl highly critical and at odds with her Puerto/AmeRican island heritage; in *Almost A Woman*, she is a young female Chiquita lost in the glitz and glamour of New York, trying desperately to rise above her Puerto-Rican community; and finally in *The Turkish Lover*, she is the lonely minority Harvard graduate who has learned to judge her own self and others through the social and racial categories and cultural standards of American society.

Consequently, even though, Santiago's trajectory of the self whose spatial movement from one geography to another results in the forging of multiple identities, ranging from the Puerto-Rican highlander to the "Essie at work" (2004: 209), her border-crossing doesn't enable her to break down established individualistic paradigms and operate in what Anzaldua terms as the "pluralistic mode" (1987: 79) or what Sommer calls as the "plural" I of testimony (1988). As a result, it stands in stark contrast with the interconnected model of female selfhood that is apparent in most women's autobiographies:

Individualistic paradigms do not take into account the central role collective consciousness of self plays in the lives of women and minorities. They do not recognize the significance of interpersonal relationships and community in women's self-definition, nor do they explain the ongoing identification of the daughter with the mother. Rowbotham's historical and Chodorow's psychoanalytic models, on the other hand, offer a basis for exploring the self as women have constituted it in their writings. To echo and reverse Gusdorf once more, this autobiographical self often does not oppose herself to all others, does not feel herself to exist outside others, and still less against others, but very much with others in an interdependent existence that asserts its rhythms everywhere in the community. (Friedman 1989: 79)

Seeing her "culture, family and lover" (2004: 314) as setbacks, as negations, as obstacles that need to be overcome, Santiago alienates herself from them. In so doing, Santiago downplays the importance of such concepts as

interconnectedness and relationality and constructs her self-making narratives around what Richard Shweder, a cultural psychologist, points out as the “ethics of autonomy.”⁷

In all three memoirs, Santiago’s self-definition is based not on female relatedness and communion but more on male white paradigms of “isolate” selfhood in which Santiago constantly opposes herself to all others. As a result, Santiago’s transcultural experience which wrestles with different meanings of what it means to be a Puerto-Rican always in a state of perpetual transition leads her to resist rather than accept a gendered and racialized self. In so doing, it fosters an isolated concept of self that denies the self “relationality” and construes an identity through demarcation and delineation. At the end, as a racial minority woman juggling between two patriarchal cultures, Esmeralda Santiago creates a sense of belonging in her life by forging an identity “distinct from” and “in conflict with” the significant Others around her.

REFERENCES

Anzaldúa, G. (1987). *Borderlands/la frontera: The new mestiza*. San Francisco: Spinsters/ Aunt Lute.

Bellah, R. (1996). *Habits of the heart: Individual and commitment in American life*. Berkeley: University of California Press.

Benston, K. W. (1984). I yam what i am: The topos of (un) naming in Afro-American literature.” H. L. Gates Jr. (Ed.), In *Black literature and literary theory*, (151-172). New York: Methuen.

⁷ The cultural psychologist Richard Shweder argues that the “moral reasoning” behind people’s beliefs and actions, the lens through which they judge themselves and others, regardless of their culture and race, can be traced to one of the three essential ethical criteria which he describes as the “The Big Three of Morality”(1997: 74-133). These are “the ethics of autonomy,” “the ethics of community,” and “the ethics of divinity” (Figure 2.2: 98). According to Shweder, individualistic paradigms are based on the “ethics of autonomy” that take into account such concepts as justice, rights, a general respect for individual freedom and choice, free agent, agency, appetites, free contract, marketplace. On the other hand, paradigms of relationality are based on “the ethics of community” among whose regulating concepts are duty, hierarchy, interdependence, role-based status, family, community, holism, sacrifice and membership regulate his/her life (see Figure 2.2: 98). In describing the difference between “the ethics of autonomy” and “the ethics of community,” Shweder writes, “Presupposed by the ethics of autonomy is a conceptualization of the self as an individual preference structure, where the point of moral regulation is to increase choice and personal liberty. Presupposed by the ethics of community is a conceptualization of the self as office holder. The basic idea is that one’s role or station in life is intrinsic to one’s identity and is a larger interdependent collective enterprise with a history and standing of its own”(98-99). For Further reading see Shweder et. al.

Bercovitch, S. (1978). *The American jeremaid*. Madison: University of Wisconsin Press.

Boym, Sv. (2001). *The future of nostalgia*. New York: Basic.

Chavez, L. (1991). *Out of the barrio: Toward a new politics of Hispanic assimilation*. New York: Basic.

Clifford, J. (1997). *Routes: Travel and translation in the late twentieth century*. Cambridge: Harvard University Press.

Cruz, M. A. (2006). Esmeralda Santiago in the Marketplace of Identity Politics. *Centro Journal*, 18 (1), 170-187. Retrieved from <https://www.amherst.edu/system/files/media/1463/EsmeraldaSantiago-IdentityPolitics.pdf>.

Duany, J. (2002). *Puerto-Rican nation on the move: Identities on the island and in the United States*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.

Echano, M. V. (2003). 'Somewhere between Puerto Rico and New York': The representation of individual and collective identities in Esmeralda Santiago's *When I Was Puerto Rican* and *Almost a Woman*. *Prose Studies*, 26 (1): 112-130. doi:10.1080/0144035032000235846.

Flores, J. (1993). *Divided borders: Essays on Puerto Rican identity*. Houston: Arte Publico.

Friedman, S. S. (1998). Women's autobiographical selves: Theory and practice. S. Smith & J. Watson (Eds.), In *Women, autobiography, theory: A reader* (72-82), Madison: University of Wisconsin Press.

Gonzales, L. S. (2001). *Boricua literature: A literary history of the Puerto Rican diaspora*. New York: New York University Press.

Hsu, R. (1996). Will the model minority please identify itself? American ethnic identity and its discontents. *Diaspora*, 5 (1): 37-63. doi:10.1353/dsp.1996.0004.

Korpez, E. (2006). The Turkish lover [Review of the book *The Turkish lover*, by E. Santiago]. *JAST*, 23, 147-48.

Lao, A. (1997). Islands at the crossroads: Puerto-Ricaness travelling between the translocal nation and the global city. F. Negrón-Muntener & R. Grostoguel (Eds.), In *Puerto Rican jam: Rethinking colonialism and nationalism* (169-188), Minneapolis: University of Minnesota Press.

Ma, S. (1998). Interracial eroticism in Asian-American literature: Male subjectivity and white bodies." In *Immigrant subjectivities in Asian American and Asian diaspora literatures*, (63-90). Albany: State University of New York Press.

Mageo, J. M. (2002). *Power and the self*. Cambridge: Cambridge University Press.

Mayock, E. C. (1998). The bicultural construction of self in Cisneros, Álvarez, and Santiago. *The Bilingual Review*, 23 (3): 223–229. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/25745627>.

Perez, G. (2004). *The Near Northwest side story: Migration, displacement, and Puerto-Rican families*. Berkeley, California University Press.

Said, E. (2000). Reflections on exile. In *Reflections on exile and other essays* (178-191). Cambridge: Harvard University Press.

Santiago, E. (1993). *When I was Puerto Rican*. New York: Vintage.

Santiago, E. (1998). *Almost a woman*. New York: Vintage.

Santiago, E. (2004). *The Turkish lover*. Cambridge: DeCapo.

Shweder, R. A., N.C. Much, M. Mahapatra & L. Park. (2003). The ‘big three’ of morality (autonomy, community, divinity) and the ‘big three’ explanations of suffering.” R. A. Shweder (Ed.), In *Why do men barbecue?: Recipes for cultural psychology* (74-133). Cambridge: Harvard University Press. <http://books.google.com/books>.

Silvestrini, B. (1997). The world we enter when claiming rights: Latinos and their quest for culture.” W. V. Flores & R. Benmayor (Eds), In *Latino cultural citizenship: Claiming identity, space and rights*, (39-53). Boston: Beacon.

Sommer, D. (1988). 'Not just a personal story': Women's testimonios and the plural self. B. Brodzki & C. Schenck (Eds.), In *Life/lines: Theorizing women's autobiography* (107-130). Ithaca, NY: Cornell University Press.

Soto-Crespo, R. (2006). An intractable foundation: Luis Muñoz Marín and the borderland state in contemporary Puerto-Rican literature. *American Literary History*, 18 (4): 712-738. Retrieved from <http://alh.oxfordjournals.org/cgi/content/full/18/4/712>.

Suero-Elliot, M. J. (2008). Subverting the mainland: Transmigratory biculturalism in U.S. Puerto Rican women’s fiction. J. L Torres & C. H. Rivera (Eds.), In *Writing off the hyphen: New perspectives on the literature of the Puerto-Rican diaspora* (332-350). Seattle: University of Washington Press.

Szadziuk, M. (1999). Culture as transition: Becoming a woman in bi-ethnic space. *Mosaic*, 32 (3): 109-129. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/44029803>.

Taylor, C. (1994). Politics of recognition. A. Gutmann (Ed.), In *Multiculturalism: Examining the politics of recognition* (25-74). Princeton, N.J.; Princeton University Press.

Torres, A. (1995). *Between melting pot and mosaic: African Americans and Puerto-Ricans in the New York political economy*. Philadelphia; Temple University Press.

Turner, B. S. (2001). Outline of a general theory of cultural citizenship. Nick Stevenson (Ed.), In *Culture and citizenship* (11-32). London: Sage.

Yayın Geliş Tarihi: 08.06.2018
Yayına Kabul Tarihi: 20.09.2018
Online Yayın Tarihi: 12.11.2018
http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.432290

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 20, Sayı: 3, Yıl: 2018, Sayfa: 333-346
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

PRODUCING SPACE, REPRESENTING GRIEF: SEPTEMBER 11 MEMORIAL IN AMY WALDMAN'S *THE SUBMISSION*¹

Evrım ERSÖZ KOÇ*

Abstract

Published a decade after September 11, 2001, Amy Waldman's novel The Submission recounts the events about the project to build a memorial for September 11. Two years after the attack, a jury is commissioned to decide the winner of the blind memorial competition. After winnowing five thousand entries, the jury chooses two finalists: the designs named "the Garden" and "the Void." Following the long discussions about how the tragedy should be remembered in that memorial space, the design named "the Garden" wins. When the submission file is opened, the winner's identity as a Muslim-American is revealed which leads to a debate among the jury members. The news regarding the identity of the winner is leaked to a journalist and the chaos in the jury becomes nationwide. The debate on the symbolic associations and the practice of the memorial space goes along with ruminations on mourning, art, Islam, equality and democracy. Using Henri Lefebvre's socio-spatial dialectics as a theoretical framework, this study examines the representation and practice of "the Garden" in The Submission as a space to memorialize and mourn.

Keywords: Amy Waldman, The Submission, Henri Lefebvre, Space.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Ersöz Koç, E. (2018). Producing space, representing grief: September 11 memorial in Amy Waldman's *The Submission*. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20 (3), 333-346.

¹ Bu çalışma Ege Üniversitesi tarafından düzenlenen 15'inci Uluslararası Kültürel Etütler Sempozyumu'nda sunulan bir bildirinin düzenlenmiş ve genişletilmiş halidir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Amerikan Kültürü ve Edebiyatı Bölümü, ORCID 0000-0003-4172-506X, evrim.ersoz@deu.edu.tr

MEKANIN ÜRETİMİ, ACININ TEMSİLİ: AMY WALDMAN'IN *THE SUBMISSION* ROMANINDA 11 EYLÜL ANITI²

Öz

11 Eylül 2001den on yıl sonra basılan Amy Waldman'ın *The Submission* romanı 11 Eylül için bir anıt inşa etme projesi etrafında gelişen olayları anlatır. Saldırıdan iki yıl sonra, katılımcıların kimliklerini gizleyerek başvurduğu anıt tasarımı yarışmasının kazananını belirlemek üzere bir komisyon oluşturulur. Beş bin başvuruyu eledikten sonra, jüri biri "Bahçe" diğeri "Boşluk" adında iki tasarımı finalist olarak seçer. Trajedinin bu anıt mekânında nasıl hatırlanması gerektiğine dair uzun tartışmaların sonucunda, "Bahçe" isimli tasarım kazanır. Başvuru dosyası açıldığında, kazananın bir Müslüman-Amerikalı olduğu ortaya çıkar ve bu jüri üyeleri arasında tartışmaya yol açar. Kazananın kimliğine dair haber bir gazeteciye sızdırılır ve jürideki kaos ülkenin geneline yayılır. Anıt mekânının pratiği ve sembolik çağrışımları üzerine yapılan tartışmalara yas, sanat, İslam, eşitlik ve demokrasi üzerine düşünceler eşlik eder. Bu çalışma, Henri Lefebvre'nin sosyo-mekansal diyalektiğini teorik çerçeve olarak kullanarak, *The Submission* romanında "Bahçe"nin hatırlama ve yas tutma mekanı olarak temsili ve pratiğini inceler.

Anahtar Kelimeler: Amy Waldman, *The Submission*, Henri Lefebvre, Mekân.

INTRODUCTION

Amy Waldman's novel *The Submission* addresses grief and trauma surrounding the terrorist attacks of September 11, 2001, along with its predecessors that refer to this tragedy such as Jonathan Safran Foer's *Extremely Loud and Incredibly Close*, Don DeLillo's *Falling Man*, Art Spiegelman's *In the Shadow of No Towers*, Lynne Sharon Schwartz's *The Writing on the Wall*, Joseph O'Neill's *Netherland*, Ian McEwan's *Saturday* and Frederic Beigbeder's *Windows on the World*. Waldman's debut novel *The Submission* recounts the events about the project to build a memorial for September 11. It was published in the 10th anniversary of the terrorist attacks in 2011—that is also the year when National September 11 Memorial opened to the public at Ground Zero seven years after the architect Michael Arad had won the memorial competition with his design "Reflecting Absence" (Cleave, 2011). "Perfectly timed," the novel is "an alternative history of the memorialization of the 9/11 victims" (Cleave, 2011).

The Submission begins two years after September 11 attacks depicting jury members in the memorial competition arguing for the inherent qualities of a public memorial to commemorate such a tragedy. Once the submission file of the winning design named The Garden is opened, primarily the jury members and subsequently the whole country, thanks to the media, learns that the winning architect is a Muslim and his project is inspired by the image of a garden. This information

² This is a revised and expanded version of a paper presented at the 15th International Cultural Studies Symposium hosted by Ege University.

results in nationwide disarray and the mental associations of a garden are disputed along with several significant concepts such as art, Islam, equality and democracy in America. As a result of a long process of pressure and heated uproar, the designer named Mo Khan withdraws from the competition. Instead of the actual site of the tragedy, his design The Garden is constructed somewhere else as a private pleasure garden financed by a rich Muslim (Waldman, 2011: 296). Focusing on the private and public trauma of September 11 attacks which were targeted into the spaces that are regarded as iconic symbols of American power, the novel explores how humans attribute certain meanings and feelings to spaces. This study scrutinizes the representation and practice of The Garden in *The Submission* as a space to memorialize through Lefebvrian socio-spatial dialectics. Primarily, Lefebvre's analysis of space which includes *spatial practice*, *representations of space* and *representational space* will be briefly examined. Then the project and the site of memorial "The Garden" will be elucidated in the context of Lefebvrian triad explicating how that memorial site is *perceived, conceived* and *lived*.

HENRI LEFEBVRE'S SPATIAL TRIAD

Henri Lefebvre, who is considered to be one of the most significant Marxist thinkers of the twentieth century, has inspired different disciplines especially with his ideas on space, urbanization and everyday life. Especially Lefebvre's theories play a significant role in the subsequent analysis of social-spatial dialectics influencing prominent geographers such as Ed Soja, David Harvey, Rob Shields, Stuart Elden and Doreen Massey. In his magnum opus *The Production of Space*, he explicates how society and space are analyzed in a dialectical manner. Rejecting the earlier conceptualizations of empty space, Lefebvre analyzes space as a production and both a mental and a material construction. His aim in this book is to achieve a theoretical unity of space among the physical, mental and social fields (Lefebvre, 1991: 11). Merrifield also emphasizes this rapprochement between these three fields of space (the *physical* that refers to nature, the *mental* that refers to formal abstractions and the *social* that refers to human action and conflict) in Lefebvre's *spatiology* (2000: 171). This inquiry of space in Lefebvrian triad is so popular that it has been applied to understand certain dynamics in various spaces such as the financial spaces (Allen & Pryke, 1994), the Mobile Valley images (Dobers, 2004), street protests (McCann, 1999; Wahlström, 2010), public park (Conlon, 2004), casino space (Kingma, 2008), roadside memorial (Wood, 2009), and spaces for musical performance (Peterson, 2002; Kendall, 2014) for theatrical performance (Watkins, 2005) and for public art (Carp, 2004). This widespread use of Lefebvrian formula of social-spatial relations also indicates its power to provide an influential viewpoint to examine how members of a society give meaning to and practice space.

This spatial triad includes three categories: *spatial practice*, *representations of space* and *representational space*. In Lefebvre's theoretical schema, the first category is named as *spatial practice* which is the physical space or the *perceived space*. This *spatial practice* "embraces production and reproduction, and the particular locations and spatial sets characteristics of each social formation" (Lefebvre, 1991: 33). In the second category, Lefebvre examines *representations of space* which are classified as the *conceived space* or the mental space. They are "tied to the relations of production and to the 'order' which those relations impose, and hence to knowledge, to signs, to codes, and to 'frontal' relations" (Lefebvre, 1991: 33). They refer to the "conceptualized space, the space that scientists, planners, urbanists, technocratic subdividers and social engineers deal with" (Lefebvre, 1991: 38). Lefebvre gives "maps, plans, transport and communication systems, information conveyed by images and signs" (1991: 233) as examples of *representations of space*. Finally in the third category, Lefebvre defines *representational space* which is the *lived space* or the social space. These spaces either coded or not include complex forms of symbolism (Lefebvre, 1991: 33). Since these spaces are "directly lived through its associated images and symbols", they belong to the "'inhabitants' and 'users', but also of some artists and perhaps of those, such as a few writers and philosophers" (Lefebvre, 1991: 39).

Lefebvre categorizes the space as physical, mental and social but these three categories are indeed "three cameras projecting simultaneously onto any organisational event" (Zhang, 2006: 222). Schmid stresses that Lefebvrian schema is not based on three spaces that are independent from each other, rather they are "dialectically interconnected processes of production" (2008: 42). Therefore, the three categories of the spatial formula are related to each other and together form the essential dynamics producing spaces in a social formation.

REPRESENTATIONS OF SPACE IN AMY WALDMAN'S *THE SUBMISSION*

Waldman's novel touches upon significant points about the production of a space illuminating these three dialectically interconnected processes, namely the physical, mental and social. The academic interest on *The Submission* is generally motivated by analyses from the viewpoints of either trauma (Baelo-Allué, 2016; Estevez-Saa & Pereira-Ares, 2016; Jabarouuti & Manimangai 2014; Koçak, 2017; Mihaila, 2014; Zindziuviene, 2013) or memorialization (Keeble, 2014; Leggatt, 2016; Martin-Salvan, 2017; Morley, 2016). This study, using Lefebvrian socio-spatial dialectics, examines how members of a society attach meanings to and practice a space to mourn and memorialize. Such a theoretical framework would provide a better understanding of various private and public concerns about producing a space to remember the victims of one of the worst terrorist attacks of the world as Waldman impressively represents in her novel.

Beginning with the depiction of the mental space or the *representations of space* would be wise among the three Lefebvrian categories, since the novel basically deals with the meanings, symbols and associations of a garden that would become a memorial. The architect Mo Khan's plan of the memorial emerges as the primary *representation of space* depicting his mental map for memorializing September 11. The design was "a walled, rectangular garden" and at its center, there is "a raised pavilion meant for contemplation" (Waldman, 2011: 4). There are two canals quartering the space and each quadrant is decorated with living trees and steels tress made from the salvaged scraps (Waldman, 2011: 4). There is a wall enclosing the entire space on which the victims' names are written (Waldman, 2011: 4). Waldman's discussion of the personal and political concerns in relation to the space rests on what such a spatial design—a garden with a pavilion and two canals—does or may symbolize.

Before The Garden wins and the identity of the winner is revealed, the mental associations of this garden project is argued generally in its contrast to another popular design named The Void and within the framework of the essential characteristics of a memorial. Claire Burwell, whose husband was deceased in the attacks, stands for the families of the dead in the jury and thinks that the memorial should be a place for healing. That is why she supports The Garden and rejects the design named The Void because it is "too dark" (Waldman, 2011: 4). For Claire, The Void, which is designed as "a towering black granite rectangle, some twelve stories high centered in a huge oval pool" (Waldman, 2011: 4), is chaotic and thus unable to relieve the trauma and pain. Claire even mentions her nightmare about her husband's hand "reaching up from the water to pull" her down into the black pool around The Void (Waldman, 2011: 9-10). On the other hand, Ariana, another jury member, thinks that a memorial is a "national symbol, an historic signifier" and supports "visceral, angry, dark" design The Void because "there was no joy on that day" (Waldman, 2011: 5). "The tension between the women as they debate the merits of each design encapsulates one of the central themes of the novel, namely the requirements and intentions of the artist (or in this case, the architect) and the needs of those whose grief and loss the artistic edifice is meant to assuage" (Morley, 2016: 186). The differences of opinion between these two jury members epitomize different private approaches to the production of a public space to memorialize a tragedy.

In discussions among jury members, the idea of a garden is only associated to Europe and is described as "the fetishes of the European bourgeoisie" (Waldman, 2011: 5). No one in the jury relates it with Islamic gardens or finds any Islamic architectural feature in the design. However, once The Garden wins and the identity of the winner as "a goddamn Muslim" (Waldman, 2011: 16) is revealed, a new bunch of associations appear and soon The Garden and what it represents become a part of national agenda. As the novel progresses, it begins to illuminate several private and public concerns about mourning.

The readers are provided with an insight into the personal traumas of not only Claire but also Sean Gallagher whose firefighter brother was deceased in the attacks. Sean's feelings and opinions about The Garden are quite different from those of Claire and this difference enables Waldman to argue possible mental associations of a memorial space in a wider range. "Both Claire and Sean are victims but they are separated by ideology (Claire is liberal; Sean is conservative) and by social class (Claire is a wealthy WASP; Sean is working class and undereducated)" (Baelo-Allué, 2016: 174). Sean's anger and grief play a significant role in not only reflecting a private trauma but also in instigating public uproar about the production of a memorial designed by a Muslim-American architect. As Scharper explains, "the Garden, or at least the concept of a garden, does not heal. It causes chaos, hatred, destruction and death—not because there is anything wrong with the design but because the designer, Mo (Mohammed) Khan, is a Muslim" (2012: 33). The Garden together with its associations is everywhere on the newspapers, TV and streets. The Garden soon is related to Islamic paradise; even Claire, who has interpreted the design as a perfect site for healing, feels uncomfortable with what The Garden would mean for different people: the trees and the paths in the design which would provide consolation to the families of the deceased would fatten the Islamic extremists' fantasies of eternity (Waldman, 2011: 117). The Garden is widely associated with "a martyr's paradise," "A jihadi playground," (Waldman, 2011: 189) "Trojan horse" (Waldman, 2011: 189) and regarded as "an assault on America's Judea-Christian heritage, an attempt to change its cultural landscape" (Waldman, 2011: 116). Even an anti-garden sticker "a green foursquare gouged by a red slash" is created and begins "appearing on car bumpers, hard hats and T-shirts" (Waldman, 2011: 126). There are people around carrying signs which read "Save the Memorial," or "No Victory Garden" (Waldman, 2011: 127).

In the midst of such a chaotic social unrest, Khan is not that eager to defend his design or answer questions because he thinks that he would not be judged with such accusations or suspicions if he was not a Muslim. An article in *The New Yorker* evaluates that what is done to Khan is unfair and he should be judged only by his design because "in venturing into public space, the private imagination contracts to serve the nation and should necessarily abandon its own ideologies and beliefs" (Waldman, 2011: 125). However, Khan, the article goes on, "by refusing to discuss the possible meanings of his memorial, fuels those stereotypes" (Waldman, 2011: 125) provided by his opponents who think that Muslims cannot be trusted by referring to the concept of taqiya.

Surprisingly Khan says a few words about his design at a public hearing displaying what he had on his mind when he was working on the mental conceptualization of the memorial space. Emphasizing the element of mourning, he explains this mental representation, especially the symbolic meaning of the wall around The Garden: "To me, the wall framing the garden, the wall with the names,

is an allegory for the way grief frames the aftermath of this tragedy. Life goes on, the spirit rejuvenates—this is what the garden represents. But whereas the garden grows, and evolves, and changes with the seasons, the wall around it changes not at all. It is as eternal, as unalterable, as our mourning—” (Waldman, 2011: 216-217). Interrupted by hisses, slogans, boos and chants, he tries to explain that on this representation there are many influences ranging “from Japanese gardens, modern artists and architects . . . and the gardens now called Islamic” (Waldman, 2011: 217).

In addition to the angry mob constantly interrupting Khan’s speech, he is also supported. One participant asked “Since when did we become so afraid of learning from other cultures?” (Waldman, 2011: 222). Another participant appraises the design as “poetic” and “healing” and adds that “any reference to Mohammad Khan’s religious background or heritage is a disgrace, an insult to what this country is” (Waldman, 2011: 223-224). Positive or not, this diversity in the way Khan’s design is interpreted is the central motif Waldman reveals to underline the differences in the way a space is associated with in the mental field.

A new light to the discussions about The Garden is brought due to the expressions of an undocumented Bangladeshi, immigrant woman named Asma who lost her husband in the attack. In addition to Claire and Sean, Asma is another victim whose sufferings are impressively elaborated by Waldman. Although Claire, Sean and Asma “are all victims their views on the Garden are very different” (Baelo-Allué, 2016: 174). At the public hearing on the memorial design at city hall, Asma attempts to correct what the idea of a garden represents in the Islamic tradition:

You talk about paradise as a place for bad people. But that is not what we believe. That is not who the garden is for. The gardens of paradise are for men like my husband, who never hurt anyone...I think a garden is right...because that is what America is – all the people Muslim and non-Muslim, who have come and grown together. How can you pretend we and our traditions are not part of this place? (Waldman, 2011: 230-231).

Despite the public support provided by Asma’s speech, Khan and his design are still in the target of a hostile mob. Even his biggest supporter Claire who wants to get rid of all her suspicions about Khan, is unsatisfied because Khan is not that cooperative.

There is a significant moment between Khan and Claire that underlines the dominance of *representations of space*. When Claire wants Khan to answer the questions about Islam and his intentions, Khan begins drawing two intersecting lines on a pad and asks what this is; Claire said “A Cross”. Then he turns it diagonally and asks again; she says “An X”. Then he draws a square around the cross and asks again; she says “A window”. Khan draws more lines and Claire resembles them to checkerboard, Manhattan and a grid. Then Khan answers: “It’s

all of those things, or maybe none of them. It's lines on a plane, just like the Garden," he continued. "Lines on a plane. Geometry doesn't belong to a single culture" (Waldman, 2011: 268-269). Khan wants Claire to see space not as a mental sphere composed of signs and symbols of a specific culture or religion. But Claire answers "The problem isn't just the associations I bring but those your fellow Muslims might bring. They'll read it a certain way" (Waldman, 2011: 269). The word "read" is meaningful for highlighting the mental associations of a space: even though the mental map of The Garden project just includes lines on a plane, it is hard for Claire to evaluate the project just like any other geometrical representation. Claire is worried that even if she manages to see The Garden more than a *representation of space*, some Islamic extremists might still associate it with the martyr's paradise. Claire wants "the Garden pure again, free of associations, free of Khan." (Waldman, 2011: 272). Claire yearns to free this memorial space from any ideological, religious or cultural associations; however, this freedom is impossible due to the social climate of the country and Khan's unwillingness to explain. For this reason, she draws her support back. In a nation that is divided on the possible associations of the mental space created by a Muslim architect, Khan withdraws from the competition and leaves America.

SPATIAL PRACTICE AND REPRESENTATIONAL SPACE IN AMY WALDMAN'S *THE SUBMISSION*

The Garden becomes more than a *representation of space* and attains the quality of *spatial practice* in the Lefebvrian schema once a rich Muslim commissions The Garden and has it built as his private pleasure space. At the end of the novel, twenty years go by and Claire's son William who was six years old at the time of the tragedy has grown up and becomes "a broad-shouldered young man" (Waldman, 2011: 297). William's girlfriend Molly decides to make a documentary about the memorial competition which she calls as "a 'seminal moment' in American cultural history" (Waldman, 2011: 286) and interviews a lot of people who were engaged in the discussions about The Garden and its possible associations. William together with his girlfriend meets Khan for an interview at the end of which Khan takes them to the private pleasure garden. There they begin video chatting with Claire online. Claire understands that it is The Garden even at first glimpse. The canals, the trees, the pavilion are all there and the moment Claire sees this garden, it becomes a *representational space* in which the social actor lives and experiences the space with its symbols. At that moment, Claire closes her eyes and "Cal felt closer than he had in twenty years" (Waldman, 2011: 297). There she was in this *representational space* embracing consolation and healing.

Aside from the inherent qualities of the original plan, there are differences in private pleasure garden, as well. The names of the dead people are not on the walls and there are no steel trees and there is an Arabic calligraphy that makes

Claire uncomfortable. This disturbance indicates that she is still uncomfortable about the possible mental associations despite all those years. All these changes according to William should be the rich Muslim's adaptations but Claire is not satisfied and still feels troubled with possible mental associations. When Khan is asked about these changes, he gives the answer as "use your imagination" (Waldman, 2011: 298). Khan's answer shows that Khan wants Claire to practice this space not according to certain prejudiced *representations of space* but as a *representational space* in which she makes her own associations in her imagination thereby finding the solace she has been searching for.

In addition to Claire, William also practices the private pleasure garden as a *representational space* associating the place not with Islamic elements but his deceased father. William's experience can be understood by remembering a part from the beginning of the novel. In the week the jury learns the identity of winning design, William dreams "that his father couldn't find his way home" (Waldman, 2011: 83). In the morning Claire wants the children to collect stones and starting with the space of the tragedy, they begin stacking stones in several parts of the city. Using the stones as the bread crumbs in Hansel and Gretel, they make "a trail for their daddy" stacking the last pile of stones in the garden of their house (Waldman, 2011: 83). The novel ends with a reference to this use of stones. In the private pleasure garden, William stacks rocks in a corner and shows this heap of pebbles to her mom and the novel ends with the sentence "In Khan's garden, her son had laid his hand. With a pile of stones, he had written a name" (Waldman, 2011: 299). When William practices the private pleasure garden according to his own imaginary set of symbolic connections, this garden becomes a *representational space*, a space for remembering and mourning for William and Claire and a home for Cal.

The ending of the novel is significantly meaningful since it rests on *spatial practice* and *representational space* rather than the dominance of *representations of space*. The novel could have finalized when Khan withdraws from the contest amid the national chaos regarding the connotations of a garden for memorializing that tragedy. In such an ending, the novel would have alluded to the dominance of the mental dimension of space in which a garden design would not be produced as a memorial site due to its mental associations in an Islamic context. In contrast to an emphasis on the mental dimension, Waldman's ending contributes to the appraisal of social dimension of space in which the main character and her son fight with several mental schemas and experience space according to their feelings and needs. Of course Khan's design is not the official public memorial, but in Waldman's imagination it serves to heal William and Claire, privately. Merrifield highlights the organic quality in Lefebvre's analysis of space: "in Lefebvre's hands, space becomes redescribed not as a dead, inert thing or object, but as organic and fluid and alive; it has a pulse, it palpitates, it flows and collides with other spaces. And these interpenetrations—many with different temporalities—get

superimposed upon one another to create a *present space*” (2000: 171). Waldman, with such an ending, celebrates the organic quality of space, and William and Claire (although it is a little bit harder for Claire due to the Arabic calligraphy) manage to create a “*present space*” to memorialize and to heal their grief twenty years after the memorial competition.

Waldman’s novel is an inspiring meditation on the socio-spatial dialectic with different dimensions of space. Furthermore, a close look at the official website of the novel *The Submission* makes it obvious that Waldman has an extensive knowledge about the production of spaces. The website illuminates “a collage of sources that fed in to *The Submission*—a random snapshot of [Waldman’s] brain when [she] was working on the novel” (Waldman, 2011, August 8). Among those sources are Lin’s Vietnam Veteran’s Memorial, Schneider’s Cubes, Denning’s Stumbling Blocks, Eisenman and Serra’s Berlin Memorial to the Murdered Jews of Europe, Yamasaki’s World Trade Center, Utzton’s Sydney Opera House, Murdoch’s Flight 93 Memorial and etc. The public and private concerns about the production of these spaces contribute to a narrative that explores space as a mental, physical and social construction.

From the beginning Waldman is so attentive to the mental symbolic connotations. Talking about the cover of the book which includes two French curves (Waldman and cover designer note that these shapes are mostly assumed to be related to the Arabic even though they are completely secular) on a black surface, Waldman says that “the design seemed perfect for a novel that is about how to read symbols...and how to read people” (TheSubmission, 2012, June 28). In addition to the cover, Waldman’s interest to explore the power of symbols is evident in the epigraph from an unidentified Pashto poet³ who states that “Like the cypress tree, which holds its head high and is free within the confines of a garden, I, too, feel free in this world, and I am not bound by its attachments” (Waldman, 2011). This rumination on freedom and confinement using the tree in a garden as a symbolic element highlights the dominance of the mental aspect of space. The tree may be related with Claire because even though the project of *The Garden* helps her to relieve her grief, Claire is disturbed by the identity of the Muslim architect, his uncooperative recalcitrant character and the public turmoil. The novel projects Claire’s attempts to free her mind from the mental associations of a garden while she is commemorating her husband. This tree motif can also be seen in the division among the chapters in the novel. For four chapters, Waldman uses a square divided

³ Even though under the epigraph, an unidentified Pashto poet is indicated as the writer, in the copy rights page, Waldman notes that this is quotation from *The Afghans*, by Mohammed Ali Kabul. Pope comments on that as “at the very start of the novel, Waldman tells her readers that she’s specifically interested in the way identity is obscured in the few words denoting the authorship of the passage—“an unidentified Pashto poet”—and the re-established and complicated in another sentence on an adjacent page by establishing that the quote appears in Ali’s work” (2016: 20).

into four sections (four squares within a square) which looks like a window with grid. In the first chapter, in one small square, there is a cypress tree; in the second one there are two cypress trees in two small squares; in the third one, there are three cypress trees in three small squares and in the fourth one, there are four cypress trees in all four squares. The last section that narrates William's physical and Claire's virtual tour into the private pleasure garden begins with the image of one single tree that is not confined by a square. In a way, this image of a free and unlimited tree indicates that the characters focus on their feelings and needs rather than on the public mental associations of a garden, and independently practice that memorial space. Even though there are some distracting elements such as Arabic calligraphy for Claire, the mother and son maintain to resist confining associations and experience this space. Waldman's contemplation on terrorism, Islam, art, democracy using the idea of a garden project for memorializing September 11 rests on the dominance of *representations of space* in which the characters publicly and privately think and talk about the memorial competition process. However, the ending which illustrates the mother and son experiencing the private garden illuminates the *spatial practice* and *representational space*. In addition to the political, ethical and aesthetic concerns, Waldman elucidates space with its mental, physical and social aspects in her dazzling novel about the aftermath of September 11.

CONCLUSION

To sum up, Lefebvre in his theorizations of how space is produced defines three dialectically related categories of space: physical, mental and social. This categorization provides a good lens to negotiate certain dynamics on the production of a memorial space in Waldman's novel. The design named The Garden emerges as a space with these three dimensions. Dominantly, The Garden appears as a mental space leading the country into a debate about what a garden designed by a Muslim- American architect might be associated with. The Garden is accused of being a representative of Islamic garden, a martyr's paradise, a jihadist arena and of being an attempt to islamicize a Judeo-Christian landscape. The rich Muslim's commissioning of The Garden enables analyzing it as a *spatial practice* and a *representational space*. At the end of the novel, William and Claire experience this physical space. This *spatial practice* becomes a *representational space* when they free their minds from cultural prejudices and use their own imaginations, even though it was still a little bit hard for Claire. According to Lefebvre, *representational space* "is the dominated—and hence passively experienced—space which the imagination seeks to change and appropriate. It overlays physical space, making symbolic use of its objects" (1991: 39). William and Claire fight with this dominant perception of a garden designed by a Muslim associating it not with the terrorists, the martyrs, or jihadists but with their deceased loved one. At

the end of the novel, The Garden is clearly not a martyr's paradise but a home for Cal and a space of healing for William and Claire.

REFERENCES

Allen, J. & Pryke, M. (1994). The production of service space. *Environment and Planning D: Society and Space*, 12, 453-475. DOI: 10.1068/d120453

Baelo-Allué, S. (2016). From the traumatic to the political: Cultural trauma, 9/11 and Amy Waldman's *The Submission*. *ATLANTIS Journal of Spanish Association of Anglo-American Studies*, 38 (1), 165-183.

Carp, J. (2004). Wit, style, and substance: How planners shape public participation. *Journal of Planning Education and Research*, 23, 242-254. DOI: 10.1177/0739456X03261283

Cleave, C. (2011, August 15). [Review of the book *The Submission*, by A. Waldman]. *The Washington Post*.

Conlon D. (2004). Productive bodies, performative spaces: everyday life in Christopher Park. *Sexualities*, 7 (4), 462-479. DOI: 10.1177/1363460704047063

Dobers, P. (2004). Stockholm as a mobile valley: Empty spaces or illusionary images? *Journal of Urban Technology*, 11 (3): 87-108. DOI: 10.1080=10630730500064414

Estevez-Saa, M. &, Pereira-Ares, N. (2016). Trauma and transculturalism in contemporary fictional memoirs of 9/11. *Critique: Studies in Contemporary Fiction*, 57 (3), 268-278. DOI: 10.1080/00111619.2015.1078765

Jabarouuti R. & Manimangai M. (2014). *The Submission*, cultural trauma of America and its Muslim community after 9/11." *Scottish Journal of Arts, Social Sciences and Scientific Studies*, 19(1), 34-43.

Keeble, A. (2014). *The 9/11 novel: Trauma, politics and identity*. Jefferson, McFarland.

Kendall P. (2014). *Kaili, the homeland of 100 festivals: Space, music and sound in a small city*. (Unpublished Doctoral Dissertation). University of Westminster, London.

Kingma, S. F. (2008). Dutch casino space or the spatial organization of entertainment. *Culture and Organization*, 14 (1), 31-48. DOI: 10.1080/14759550701863324

Koçak, B. A. (2017). Amy Waldman's *The Submission*: Trauma on a national scale. *International Journal of Humanities* 4 (3), 200-225.

Lefebvre, H. (1991). *The production of space*. (D. Nicholson-Smith Trans.). Oxford UK: Blackwell.

Leggatt, M. (2016). Deflecting absence: 9/11 fiction and the memorialization of change. *Interdisciplinary Literary Studies*, 18 (2), 203-221. DOI: 10.1353/ids.2016.0012

Martin-Salvan, P. (2017). Public art and communal space: The politics of commemoration in Amy Waldman's *The Submission*. M. J. Martinez-Alfaro & S. Pellicer-Ortin (Eds.), In *Memory frictions in contemporary literature*, DOI: 10.1007/978-3-319-61759-6_5

McCann, E. (1999). Race, protest, and public space: Contextualizing Lefebvre in the U.S. city." *Antipode*, 31 (2), 163-184.

Merrifield, A. (2000). Henri Lefebvre: a socialist in space. M. Crang & N. Thrift (Eds.), In *Thinking space* (pp. 167-182). London: Routledge.

Mihaila, R. (2014). Healing the nation, memorializing the trauma: Ground Zero and the critique of exceptionalism in the recent American novel. D. Mihalescu, R. Oltean & M. Precup (Eds.), In *Mapping generations of traumatic memory in American narratives* (pp. 286-299). Cambridge: Cambridge Scholars.

Morley C. (2016). The architecture of memory and memorialization in Amy Waldman's *The Submission*. C. Morley (Ed.), In *9/11: Topics in contemporary North American Literature*. London: Bloomsbury.

Peterson, M. (2002). Performing the 'people's palace: Musical performance and the production of space at the Chicago Cultural Center'. *Space and Culture* 5 (3), 253-264.

Pope, H. E. (2016). *The Submission* to internal exceptionalism and cultural capital in post-9/11 America. H. E. Pope & V. M. Bryan (Eds.), In *Reflecting 9/11: New narratives in literature, television, film and theatre* (pp. 19-37). Cambridge: Cambridge Scholars.

Scharper, D. (2012, July 30). Out of many, one. [Review of the book *The Submission*, by A. Waldman] *America Jesuit Review*.

Schmid, C. (2008). Henri Lefebvre's theory of the production of space: Towards a three-dimensional dialectic. K. Goonewardena, S. Kipfer, R. Milgrom & C. Schmid (Eds.). In *Space, difference, everyday life: Reading Henri Lefebvre*. (pp. 27-45). New York and London: Routledge.

The Submission. (2012, June 28). In *Talking Covers*. Retrieved, May 6, 2018, <https://talkingcovers.com/2012/06/28/the-submission/>

Wahlström, M. (2010). Production of spaces for representation: Racist marches, counterdemonstrations, and public-order policing. *Environment and Planning D: Society and Space*, 28 (5), 811 – 827. DOI: 10.1068/d6909

Waldman, A. (2011). *The Submission*. New York: Farrar, Straus, and Giroux.

---. (2011, August 8). About thesubmissionnovel.com. [Blog post] Retrieved from <http://www.thesubmissionnovel.com/87>

Watkins, C. (2005). Representations of space, spatial practices and spaces of representation: An application of Lefebvre's spatial triad. *Culture and Organization*, 11 (3): 209-20. DOI: 10.1080/14759550500203318

Wood, D. (2009). Crossing the verge: Roadside Memorial—Perth, Western Australia. In G. Backhaus & J. Murungi (Eds.), *Symbolic Landscapes* (pp. 161–171). Belgium: Springer.

Zhang, Z. (2006). What is lived space? *Ephemera: Theory & Politics in Organization* 6 (2), 219-223.

Zindziuviene, I. (2013). Elements of trauma in the 9/11 novel. *British and American Studies*, 19.

Yayın Geliş Tarihi: 13.03.2017
Yayına Kabul Tarihi: 21.09.2018
Online Yayın Tarihi: 12.11.2018
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.297792>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 20, Sayı: 3, Yıl: 2018, Sayfa: 347-362
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Derleme Makale

EKOLOJİK SİSTEMLER KURAMI ÇERÇEVESİNDE GÖÇMEN ÇOCUKLAR VE OYUNLARI ÜZERİNE BİR DERLEME

Duygu ESLEK*
Türkan YILMAZ IRMAK**

Öz

Göç kişinin çevresinde oluşturduğu değişimler nedeniyle insan gelişimi için önem taşıyan bir olgudur. Bu derleme çalışmasında göç olgusu Bronfenbrenner'in Ekolojik Sistemler Kuramı'na göre değerlendirilmektedir. Göç sonucu mikrosistem, mezosistem, ekzosistem ve makrosistemde değişimler ortaya çıkar ve bu değişimlerle birlikte sistemler arası etkileşimler göçmen çocuğun gelişimini bazen olumlu bazen de olumsuz etkilemektedir. Çocuk gelişimini incelemek için önemli alanlardan biri de çocuk oyunlarıdır. Göç deneyiminin çocuklar üzerindeki etkilerini ve çocukların göç deneyiminin oluşturduğu değişimin yarattığı stres ile baş etme biçimlerini değerlendirmek için çocuk oyunlarının incelenmesi önemlidir. Oyunlar, çocukların göç olgusuna açıklama getirmelerini ve olay üzerinde kontrol sahibi hissederek kaygılarını azaltmalarını sağlar. Literatürde göç deneyiminin çocuk gelişimi üzerindeki etkisini inceleyen çalışmalar sınırlı olmakla birlikte göç sonrası çocuk gelişimini değerlendirmek amacıyla çocuk oyunlarını inceleyen çalışmalar yok denecek kadar azdır. Bu derleme çalışmasında göç eden çocukların oyunlarını inceleyen çalışmalar gözden geçirilerek ilerideki araştırmalar için öneriler sunulmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Göç, Çocuk, Oyun, Travma, Ekolojik Sistemler Kuramı.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Eslek, D. & Yılmaz Irmak, T. (2018). Ekolojik sistemler kuramı çerçevesinde göçmen çocuklar ve oyunları üzerine bir derleme. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20 (3), 347-362.

* Doktora Öğrencisi, Ege Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, Gelişim Psikolojisi Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0002-5649-2417, duygueslek93de@gmail.com

** Dr. Öğretim Üyesi, Ege Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, Gelişim Psikolojisi Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0003-0777-7595, turkan.yilmaz.irmak@ege.edu.tr

A BRIEF REVIEW OF IMMIGRANT CHILDREN AND THEIR PLAYS THROUGH ECOLOGICAL SYSTEM THEORY

Abstract

Migration is a very important phenomenon changing the whole life of an individual. Especially children are influenced most from this change. In this review article, migration is evaluated according to Bronfenbrenner's theory. After migration, changes are occurred in Microsystem mesosystem, exosystem and macrosystem. Changes in ecological systems of children and their interactions may effect development of immigrant children through positively and negatively. This big change in the child's life besides influencing their whole development affects their play behavior too. Evaluating children' play is important for investigate to effects of migration on child development and children' coping with this changes. These behaviors help children bring explanations to migration, feel in control and as a result decrease their anxiety. Besides there are a little research about effect of migration on child development, there are a few research evaluate children's play after migration. In this review, studies that examine the play of immigrant children are reviewed and suggestions are offered for future studies.

Keywords: Migration, Child, Play, Trauma, Ecological Systems Theory.

GİRİŞ

Göç, kişilerin veya grupların bir şehirden, bölgeden veya ülkeden diğer bir şehir, bölge ya da ülkeye kalıcı hareketidir (Rogler 1994; Moilanen vd. 1994). Göç Örgütü'nün (IOM) yayınladığı rapora göre dünyada 2015 yılı itibariyle 232 milyon dış göç yapmış göçmen, 2009 verilerine göre ise 740 milyon iç göç yapmış göçmen bulunmaktadır (UN DESA, 2013; UNDP, 2009). 2014 Mayıs verilerine göre BMMYK (Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği) Türkiye Ofisine kayıtlı, Suriyeli mülteciler haricinde 0-17 yaş arasında 156.080 çocuk mülteci bulunmaktadır (UNHCR, 2014). Suriyeli mülteciler ise toplam 2.291.900 kişidir. Bu nüfusun %54.2'sini çocuklar oluşturmaktadır (UNHCR, 2015). Bu sayılar, konunun önemini gözler önüne sermektedir. Göç planlı olabildiği gibi aniden, aşamalı, iç ve dış göç gibi farklı biçimlerde de olabilmektedir.

Göç, daha avantajlı çevrelere uygun biçimde gerçekleştiğinde bireylerin ya da ailelerin sosyal statü ve rolleri olumlu yönde değişebilmektedir. Göçmen birey göç ettiği yerin ekonomisi ve iş yaşamına katkıda bulunur. Göç etmeden önce eğitim olanağı bulamayan çocuklar göç ettikleri yerdeki eğitim sisteminden yararlanıp meslek edinebilir, göçmenlere yeterli desteğin sağlandığı çevrelerde göçmen çocuklar, daha iyi eğitim, sağlık, oyun alanlarına ulaşabilirler. Gelişimleri olumlu bir şekilde desteklenir (MacMillan vd., 2015). Gibbons (2000) göç sonrası sorunların her zaman görülmediğini sorunların ortaya çıkışının yeni kültürdeki ayrımcılık, göç nedeniyle aile özelliklerinde oluşan olumsuz yönde değişiklikler, yetişilen kültür ve göç edilen arasındaki uzaklık gibi faktörlerle ilişkili olduğunu belirtmiştir. Pek çok ergen koruyucu faktörlerin varlığı durumunda göç sonrası sağlıklı gelişimsel sonuçlar gösterebilmektedir.

Zorunlu göç, planlı olmadığı için ve dış göç yeni bir kültürlenme süreci gerektirdiğinden göçmenler üzerinde olumsuz etkiler görülebilmektedir. Sosyal çevre, kültürel bağlam ve ekonomik durumun değişmesi, göçmenler için zorlayıcı olabilmektedir (Kesebir, 2011). Dolayısıyla hassas gruplar olarak nitelendirilen 18 yaş altındaki çocuklar ile özel olarak ilgilenilmesi, temel ihtiyaçlarının belirlenmesi, gıda, sağlık ve eğitim gibi gereksinimlerinin öncelikle giderilmesi önemlidir. Göç eden çocuk ve ergenlerin ruh sağlığı problemlerinin göç etmeyenlerden daha fazla olduğu belirtilmektedir (Aksel vd., 2007; Magwaza, 1994).

EKOLOJİK SİSTEMLER KURAMI

Bu derlemede, göçün çocuğa etkileri ekolojik sistemler kuramı temelinde incelenecektir. Bronfenbrenner (1979) insan gelişiminin, bireyi merkeze alan, birbirinin içine yuvalanmış sistemler şeklinde tanımlanan bir çevre içinde gerçekleştiğini belirtir. Bu birbiri ardınca sıralanan sistemler; mikrosistem, mezosistem, ekzosistem, makrosistem ve kronosistem şeklinde adlandırılmaktadır. Göç sebebiyle yerleşim yerlerinin değişmesiyle beraber çocuğun sosyal, kültürel ve fiziksel çevresinde de önemli değişimler olur. Ekolojik kuram ekolojik değişiminin sonuçları ve nedenlerinin (savaş, terör olayları ve ekonomik durum vs.) gelişimsel süreci etkilediğini belirtir (Aksel vd., 2007). Aşağıdaki bölümde göçün çocukların sistemlerini nasıl değiştirdiği açıklanmaktadır.

Mikrosistem

Mikrosistem, çocuğun karşılıklı yakın etkileşim içinde olduğu kişi ve grupların var olduğu sistem olarak tanımlanmaktadır. Mikrosisteme örnek olarak aile, okul ve arkadaş sistemleri verilmektedir (Bronfenbrenner, 1979). Gelişimi olumlu yönde destekleyen mikrosistemler, karşılıklı sağlıklı ilişkilerin var olduğu sistemlerdir. Mikrosistemler, çocuğu olumlu etkileyebildiği gibi olumsuz da etkileyebilir. Örneğin ergenlikte farklı arkadaş gruplarına katılan ergen arkadaş grubuyla birlikte problem davranışlara başvurabilir ya da gönüllü yardım çalışmalarına katılabilir (Aksel, 2009: 49; Doğan, 2010).

Göç sırasında mikrosistemde ortaya çıkan değişimler çocuğun gelişimini farklı biçimlerde etkileyebilir. Savaş ya da zorunlu göç deneyimleri sonucunda çocukların aileleri parçalanabilmekte ve kayıplar yaşanabilmektedir (Bilgin, 2014; Pottinger, 2005). Çocukların en önemli mikrosistemi olan ailede yaşanan ev ve ilişkiler değişmektedir. Göç edilen yeni kültürde aile ve çocuk farklı değerlere sahip olabilir ve bu da çatışmaya yol açabilir. Göçmen ailedeki kuşaklararası çatışma, ebeveynin çocuğun kültürlenmesini kolaylaştırması ve desteklemesi, çocuğun da ebeveyninin yaşam biçimine saygı duymasıyla ılımlı biçimde çözülebilir. Ancak ebeveyn, çocuğun yeni kültürdeki davranış ve değerlerine karşı bir tutum sergilerse çocuk, ailesinden gelen alt kültürle bağını koparabilir ve aile ilişkileri zarar görebilir. Yağmurlu ve Sanson'un (2009) Avustralya'daki Türk

annelerle yürüttükleri çalışmada, ev sahibi ülke kültürüne uyum sağlayan annelerde çocuk hata yaptığıında açıklama yapma gibi olumlu disiplin sağlayıcı davranışlar artarken çocuktan itaat beklentisi gibi anne baba odaklı disiplin sağlama davranışlarının azaldığı görülmüştür. Portes ve Zhou (1993) da otoriter ebeveyn stiline çocuklarda aileyle ilişkinin azalmasına ve evin öneminin yitirilmesine sebep olabileceğini belirtmektedir. Ev sahibi ülke kültürüyle ilişki kurmayan ailelerin çocuklarında daha fazla davranış problemi görülmektedir (Waters, 2010).

Göçmen çocukların akranlarının, ev sahibi ülke kültürüne uyum sağlamalarını kolaylaştıran önemli bir sosyal destek olduğu belirtilmektedir (Bacallao ve Smokowsky, 2009; Lay ve Nguyen, 1998). Göçmen çocuklar, çoğu zaman kendileri gibi göç etmiş çocuklarla ilişki kurmaktadır. Bu ilişkiler hem sosyal destek sağlamakta hem de yeni kültüre uyumu desteklemektedir (Bacallao ve Smokowsky, 2009). Ev sahibi ülke kültüründen akranlar da yeni kültüre uyumu desteklemelerine rağmen bazen göçmen çocuklara karşı ayrımcı tavırlar sergileyebilirler (Bacallao ve Smokowsky, 2009). Ayrımcılık, göçmen çocukların okul ortamına daha az katılmasına neden olmaktadır. Göçmen çocuklar, akranları, öğretmenleri ve okul yönetimi tarafından sosyal olarak uyumsuz, güven duyulmayan, zorbalığı hak eden çocuklar olarak görülmektedir. Bu da göçmen çocukların ayrımcılığa uğramalarına ve kendilerini zararlı biri gibi görmelerine sebep olur (Moody, 2001; Peguero, 2008). Böylece çocuk, akran ve öğretmen mikrosistemleriyle sağlıklı bir ilişki kuramadığı için ev sahibi ülke kültürüne uyum sağlamakta zorlanır. Sonuç olarak göçmen çocukların akran mikrosistemi ayrımcı olduğu durumlarda gelişimi olumsuz etkilenmekte, olumlu arkadaş ilişkileriyle yeni kültüre uyumu desteklemektedir.

Göçmen çocuklar, yeni kültüre uyum çabalarını destekleyecek en önemli yerlerden biri olan okula, özellikle dilden kaynaklı problemler nedeniyle uyum sağlamakta zorlanırlar. Eğitimcilerin göçmen çocukların edinecekleri yeni sosyalleşme ve kültürlenme süreçlerini desteklemeleri önemlidir (Delgado Gaitan ve Trueba, 1991: 112).

Mezosistem

Mikrosistemler arasındaki ilişkiler mezosistemi oluşturur. Mikrosistemler arasındaki uyum çocuğun stres seviyesinin artmasına engel olacaktır. Sistemlerin benzer tutum ve değerlere sahip olması, tutarlı olması çocuk ve ergenler için daha sağlıklı bir ortam oluşturur. Çocuğun aile, okul ve arkadaş mikrosistemleri arasındaki ilişkiler en önemli mezosistemleridir (Aksel, 2009: 49; Doğan, 2010).

Çocuklardan yeni girdikleri kültüre hızlıca uyum sağlaması, göç edilen ülkenin dilini öğrenmesi, yeni kültürel değerlere önem vermesi, yeni deneyimlere açık olması beklenir. Ancak göçmen çocukların kültürlenme ve dil edinimi kısıtlı kalmaktadır. Çocuğun değişime ayak uydurabilmesi için okul ve ailenin işbirliği gereklidir (Delgado vd., 1991: 112). Ekonomik kaynakların yeterliliği,

ebeveynlerin eğitim sürecine dâhil olması ve destekleri çocukların eğitim sistemine uyumunu arttırmaktadır (Titzmann vd., 2008; Waters, 2010).

Göçmen ebeveynlerin ülkenin eğitim sistemiyle ilgili uyumları çocukların gelişimini olumlu etkiler. Almanya'daki Türk ve Alman annelerin karşılaştırıldığı bir araştırmaya baktığımızda Türk annelerin kitap okuma gibi bilişsel gelişimi artırıcı aktiviteleri Alman annelere göre daha az yaptırdığı bulunmuştur (Leyendeckera vd., 2011). Hollanda'da yapılan bir başka çalışmada okulöncesi çocuklarda sözel ve sayısal becerilerin Türk çocuklarda Hollandalı çocuklardan daha düşük olduğu bulunmuştur (Leseman ve van den Boom, 1999). Buradan hareketle göçmen Türk annelerin daha az etkinlik yaptırmasının, çocukların daha düşük sözel becerileriyle ilişkili olduğu düşünülebilir. Ebeveynler, ev sahibi ülke kültürüne ve eğitim sistemine uyum sağlayamazsa, öğretmenlerle yeterince ilişki kuramazsa çocuğun gelişimi ve okul başarısı olumsuz etkilenir. Göçmen ebeveynler, çocuklarını daha çok göçmen akranlarıyla ilişki kurmaya yönlendirirler. Bunun amacı ailenin değerlerini güçlendirmek istemesidir (Wilson, 1987: 179). Bunun bir başka nedeni de ebeveynlerin yeni kültüre ve akranlara yabancı oldukları için ev sahibi kültürden akranlarla ilişkileri destekleyemiyor olmaları da olabilir (Bacalao ve Somokowsky, 2009). Böyle durumlarda aile ve akran mezosistemi çocuğun yeni kültüre uyumunu desteklemede zayıf ve işlevsiz kalacaktır.

Ekzosistem

Çocuğun doğrudan ilişkide olmadığı ancak mikrosistemlerdeki kişiler aracılığıyla çocuğun gelişimini etkileyen kurumlar gibi birimleri içeren sistemdir (Bronfenbrenner ve Ceci, 1994). Ebeveynin işi çocuğun ekzosisteminde yer alır. Çocuk ebeveynin işiyle doğrudan ilişkili değildir ama ebeveynin işinin özellikleri (ne kadar süre çalıştığı, ücreti ve kreşin olup olmaması gibi) çocuğun gelişimini etkiler. Ekzosistem içerisindeki kararlar çocuğu olumlu ve olumsuz yönde etkileyebilir. Örneğin eğitim sistemi çocuğun nasıl bir eğitim alacağını ve sosyalleşme düzeyini etkiler (Aksel, 2009: 50; Doğan, 2010).

Göçmen aileler çoğu zaman kendi kültürlerinden göçmen kişilerle aynı mahallede yaşamayı seçerler. Bu da çocukların toplumdaki ev sahibi ülke kültürünün değerlerini ve dilini öğrenmesini zorlaştırır. Bu mahallelerin fiziksel açıdan koşulları yetersizdir. Kötü fiziksel koşulların, mahallelerde yaşayan göçmen çocuk ve yetişkinlerde suç oranını arttırdığı bulunmuştur (Shaw ve McKay, 1969). Göçmen ailelerin hem kendi alt kültürleriyle bağlarını koparmamaları hem de ev sahibi ülke kültürü ile ilişki kurmaları olabilecek en sağlıklı durumdur. İki kültürle de ilişkilerin güçlendirilmesi çocukların davranış problemleri sergileme riskini azaltır (Gorman, 1998; Portes ve Zhou, 1993). Ev sahibi kültürde kurumların, göçmen çocukların ve ailelerinin sağlıklı yaşam koşullarını sağlaması, okula ve yeni kültüre uyumu destekleyen uygulamaları hayata geçirmesi çocukların uyumu açısından önemlidir.

Makrosistem

Kişinin içinde yaşadığı toplumun kültürel değer ve inanç sistemlerini, yaşam tarzlarını, sağlık, hukuk ve ekonomik sistemlerini içerir (Bronfenbrenner ve Ceci, 1994). Göçmen aileler, yeni yerleşim yerlerindeki ev sahibi ülke kültürünün sosyal pratiklerine ve normlarına aşına olmadıkları için dezavantajlıdırlar. Çoğu zaman da çocukların hakları ve ülkede onlara sunulan hizmetler oldukça kısıtlıdır. Amerika’da yapılan bir çalışmada düşük sosyoekonomik düzeydeki çocukların sağlık hizmetlerine çok az bir miktarda ulaşabildiği belirtilmiştir. Göçmen çocuklar sağlık hizmetlerine en az ulaşan grup içerisinde yer almaktadır (Guendelman vd., 2001). Eğer göçmenlerle ilgili yasalar hoşgörülü ve kabul edici ise göçmen aileler daha fazla desteklendiklerini hissederler.

Ev sahibi kültürde göçmenlerle ilgili yasalar ve uygulamalar göçmenlerin kültürlenme biçimini etkiler. Berry (1997) kültürlenme sürecini iki unsur olarak inceler, ev sahibi ülke kültürü benimseme ve kendi alt kültürünü korumadır. Bu iki unsuru ele alarak dört kültürlenme şekli belirlemiştir. Bunlar; bütünleşme, asimilasyon, ayrılma ve marjinalleşmedir. Bütünleşme, hem kendi kültüründen, hem ev sahibi ülke kültüründen farklı özellikleri benimsemedir. Asimilasyon, kendi kültürüyle bağlarını koparıp ev sahibi ülke kültürünü benimseme ve ona uyum sağlamadır. Ayrılma, kişinin ev sahibi ülke kültürünü kabullenmeyip sadece kendi kültürü ile ilişki içinde olmasıdır. Marjinalleşmede ise bireyin iki kültüre de bağlılığı yoktur. En sağlıklı olanın bütünleşme olduğu belirtilmiştir (Gün ve Bayraktar, 2008).

Ev sahibi ülke kültürüne ayak uydurmak inişli çıkışlı, stresli ve yıpratıcı olabilir. Kültürle bütünleşmeleri, hem kendi alt kültürlerinden kopmayıp hem ev sahibi ülkenin kültürüyle ilişki içerisinde olmaları, olabilecek en sağlıklı uyum şeklidir. Ama kültürlenme süreci marjinalleşme gibi iki kültürde de kendine yer bulamamayı içeren olumsuz bir ucu da içermektedir. Bu şekilde olumsuz yönde şekillenen kültürlenme süreci, çocukları sosyal hiyerarşinin en alt tabakasına çekip, daha dezavantajlı hale getirecektir (Paat, 2013).

Kronosistem

Kronosistem zamanın ve zaman içerisinde oluşan değişimlerin gelişim üzerindeki etkilerini kapsayan sistemdir. Önemli olayların zamanlaması sistemleri etkiler (Aksel, 2009: 51). Çocukluk döneminin en önde gelen normatif değişimleri; kardeş doğumu, okula başlama ve ergenliğe geçiştir. Ebeveynlerin boşanması, çocuk istismarı ve göç ise normatif olmayan değişimler arasında sayılabilir. Değişimlerin art arda meydana gelmesi ve aynı zamanda gelişimsel bir kriz veya ekolojik geçiş yaşanması daha yıkıcı etkilere sebep olmaktadır (Bronfenbrenner, 1988: 30). Göçün çocuğun gelişimsel değişim döneminde gerçekleşmesi durumunda olumsuz etkileri daha fazla olabilmektedir (Paat, 2013).

Göç, travmatik bir deneyim olarak da tanımlanmaktadır (MacMillan vd., 2015). Kişinin fiziksel ve psikolojik varlığına, bütünlüğüne tehdit oluşturan,

kayıplara ve zararlara yol açabilen ve kişinin kontrolü dışında gerçekleşen durumlar ve olaylar travmatik olarak tanımlanırlar (Bozunoğulları, 2014; Dyregrov, 2000: 1). Travmatik bir olay olarak ele aldığımızda göçün çocukların gelişim süreçlerini etkilediğini gözleyebiliriz. Bireysel bazı farklılıklar görülmekle birlikte çocuklarda göçe yönelik tepkiler 5-6 ayı geçmediği sürece normal tepkiler olarak değerlendirilir. Travmatik olaylar her yaş grubunu farklı biçimlerde etkiler. Bebeklerde (0-3 yaş) kolay şaşırma, kaygılı görünme, alt ıslatma, konuşma sorunları, daha önce edindiği becerilerde gerileme, anne babaya yapışma ve ayrılmama, uyku sorunları, kabuslar, çevreye karşı temkinlilik, ürkeklik, kontrol edilemeyen saldırganlık ve travma ile ilgili tekrarlanan oyunlar gibi tepkiler görülebilir. Okul öncesi çocuklarda (4-6 yaş), yatak ıslatma, parmak emme, ani heyecanlanma, ebeveynlere yapışma, tik ve uyku sorunları, kaçınma davranışı, içe kapanma, genel bir kaygı hali, hayvanlardan ve yabancılardan korkma, travmatik olayla ilgili tekrarlanan oyun, fantezi ve gerçeği karıştırma, kötü olayların onların düşünceleri yüzünden olduğunu düşünüp üzülme, utanç, kaygı, zihinsel bulanıklık, dünyayla ilgili yanlış yorumlar yapma gibi tepkiler görülür (Erden ve Gürdil, 2009; UNICEF, 2001; Zara, 2011: 87).

Okul çağındaki çocukların travma sonrası normal tepkileri ise, okul öncesindeki davranışlara gerileme, okula gitmek istememe, okul başarısında düşme, travmatik olayla ilgili tekrarlanan oyunlar, saldırganlık, çok konuşma, özellikle erkek çocuklarda savaş oyunlarına ve silahlara ilginin artması, kabuslar, uyku sorunları, ayrılık kaygısı, doğal olaylardan (yağmur, rüzgar, şimşek vs.) korkma, dikkat ve konuşma sorunları, inkar davranışları ve psikosomatik (fiziksel bir sorundan kaynaklı olmayan) ağrılar görülebilir. Okul öncesi davranışlara gerileme, akranlar tarafından reddedilmeye varabilir ve okul döneminde yeni gelişmeye başlayan özerklik/yeterlik duygularını engelleyebilir (Erden ve Gürdil, 2009; UNICEF, 2001; Zara, 2011: 86).

Ergenlerde ise travma sonrası normal stres tepkileri; dünya ve kendi gelecekleri hakkında olumsuz düşünceler, çeşitli korkular ve travmaya karşı verdikleri tepkiyle ilgili kaygılar; risk alma davranışları (madde kullanımı, rastgele cinsel birliktelik vs.), iştah ve uyku kaybı, günlük etkinliklere karşı ilgi kaybı, okul sorunları ve ebeveynlerle çatışmada artmadır (Erden ve Gürdil, 2009; UNICEF, 2001; Zara, 2011: 87).

Çocuk yeterli baş etme mekanizmalarına ve desteğe sahipse sağlıklı haline geri döner. Ancak uygun baş etme mekanizmaları geliştiremezse çocukta travma sonrası stres bozukluğu, akut stres bozukluğu, dissosiyatif semptomlar, anksiyete ve depresyon gibi psikolojik bozukluklar görülebilir. Çocuğun etkilenme ve baş etme mekanizmalarının belirleyicileri; olaya yakın olma, stres yaratan duruma maruz kalma süresi, yaşamın tehlikede olduğunu düşünme, stresle başa çıkma gücü, sosyal desteğin doğası ve derecesi ve ebeveynlerin etkilenme düzeyidir (Perry, 2008: 5; UNICEF, 2001).

Göçle beraber yaşanan çevresel değişiklik ve güçlükler çocuğun sağlığını ve gelişimi etkilemektedir. Çocuğun sağlıklı gelişimini anlamak ve desteklemek için çocukların yaşamında önemli bir yer kapsayan oyun davranışlarının incelenmesi de önemlidir.

GÖÇMEN ÇOCUK VE OYUN

Oyun, çocuğun sosyal, duygusal, bilişsel ve fiziksel gelişimini destekler. Her çocuk Çocuk Hakları Sözleşmesi ile korunan oyun hakkına sahiptir (MacMillan vd., 2015). Çocuk, oyun aracılığıyla kendisini ifade eder, uyum sağlar ve hayal ile gerçek arasında bir köprü oluşturur. Ayrıca, çocuğu iç dünyasına götüren bir faaliyet ve kişiliğinin gelişimine katkıda bulunan en önemli unsurlardandır. Oyun çocuğun yaşamdaki zorluklarla baş etmesini sağlar, gelişimini destekler, yeni ahlaki ve sosyal değerleri öğrenmesine katkıda bulunur ve yaşadığı sıkıntılar için boşaltım olanağı sağlar (Ormanlıoğlu Uluğ, 1997:12). Oyun, olumsuz deneyimlerin çocuğun hayatındaki etkilerini azaltır. Beklenmedik olaylara karşı kendini düzenleme ve başa çıkma becerilerini artırır (Bratton ve Ray, 2005; Doumas ve Garcia, 2012; Schottelcorb vd., 2012).

Oyun, çocukların gelişimi, sağlığı, zor yaşam olaylarına dayanıklılığı için hayati önem taşır. Problem çözme, esneklik ve işbirliği unsurlarını destekleyici bir aktivitedir. Ayrıca çocukların akıl sağlığı ile ilgili bazı problemlerine müdahalede oyun bir yöntem olarak kullanılabilir (MacMillan vd., 2015). Oyun çocuklarla iletişim kurmak ve terapi amacıyla kullanılmaktadır. Dil sınırlılıkları nedeniyle göçmen çocuklarla oyunla iletişim kurmak daha kolaydır. Oyun çocuklara sözlü veya sözsüz bir şekilde; duygularını, isteklerini, korkularını, endişelerini ve fantezilerini yeniden sahneleme fırsatı sunar. Çocuk oyun esnasında desteklenir ve yaşadığı zor durumlara açıklama getirilir. Ayrıca oyun, çocuğun göç yaşantısıyla başa çıkma stratejileri geliştirmesine yardımcı olabilir (Cohena vd. 2001; Donnelly, 2003).

Bronfenbrenner (1979) oyunun çocuk gelişimi için çok önemli olduğunu belirtmiştir. Ekolojik Sistemler Kuramı'na göre çocuğun farklı oyun alanlarında farklı rolleri ve ilişkileri vardır. Çocuk bu roller aracılığıyla ilişkilerde ustalaşır, bağımsızlığını ve girişimciliğini geliştirir. Ekolojik Sistemler Kuramı'na göre çocuk farklı mikrosistemlerde oyun oynar. Bu oyunların mekânı ev, okul, sokak, orman ve farklı oyun alanları olabilir. Çocuğun oyun arkadaşlarıyla birlikteyken benimsediği roller ve ilişkiler; yaşına ve oynadığı oyuna göre değişir. Değişen bu roller ve oyunlar çocuğa yeni, birebir ilişkiler kurma fırsatı verir. Yani çocuk bu sayede yeni mikrosistemlere dahil olur (Goodley ve Runswick Cole, 2010; Tamm ve Skär, 2000).

Ekzosistemde kurumlar çocuk oyunları için mekân oluştururlarsa (okul bahçesi, park, spor alanı vb.) çocuklar gelişimlerini destekleyecek oyunları arkadaşları ile oynayabilir. Bu durum dezavantajlı çevrelerde yaşayan göçmen

çocuklar için önemlidir. Oyunlar çocuğun göç nedeniyle yaşadığı değişimle baş etmesini kolaylaştırabilir. Oyun diğer insanlarla birlikte öğrenmeyi mümkün kılar. Bjorck-Akesson ve Brodin'e göre (2005) göç sürecinde oynanan oyunlar çocuğun yeni kültüre uyum sağlamasını ve dil edinimini kolaylaştırır

Oyun kültürün bir parçasıdır. Kültürel birçok inanç, değer ve pratik oyunlarla çocuklara aktarılır. Kültür ve toplumsal yaşayıştaki olaylar, değişiklikler çocukların oyunlarına da yansır. Göçmen çocuk kendi alt kültürüne ait yaşantılarını ve ev sahibi ülke kültürünü oyuna yansıtır. Oyunlar milli kimliğin oluşturulması ve sonraki kuşağa aktarılması bakımından da önemli olabilmektedir. Savaş dönemlerinde oyuncaklar ve oyunların içeriği de savaşla paralellik taşıyan değişimler buna örnek verilebilir. (Bozkurt, 2015). Bir çalışmada hem makrosistem (kültürel altyapı: Koreli-Amerikalı ve Avrupalı-Amerikalı) hem de mikrosisteme göre (annelerin kültürlenme düzeyi) annelerin çocuklarının oyunlarına karşı tutumları incelenmiştir. Annelerin kültürlenme seviyeleri çocuk oyunlarına tutumlarını etkilemektedir. Marjinal, asimile olmuş ve bütünleşmiş kültürlenme seviyelerindeki anneler karşılaştırılmıştır. Bütünleşmiş anneler çocuk oyunlarına ve yaratıcılığa diğer kültürlenme seviyelerindeki annelere göre daha fazla önem vermektedirler. Asimile olmuş anneler ise çocuklarıyla, Koreli annelerin daha çok oynadığı gibi öğretici oyunlardan ziyade Amerikalı annelerin daha çok tercih ettiği sembolik oyunları oynamaktadırlar. Koreli Amerikalı annelerin %54'ü, Avrupalı Amerikalıların ise %96'sı çocukların ebeveynleriyle oynamaları gerektiğini, Koreli Amerikalı annelerin %71'i, Avrupalı Amerikalı annelerin %45'i cinsiyete göre oyuncak seçilmesi gerektiğini düşünmektedirler. Buna ek olarak Koreli Amerikalı annelerin %11'i, Avrupalı Amerikalı annelerin %66'sı çocukların oyun kararlarını vermesine imkân sağlamaktadır. Kültürlenme dışında kültürel altyapılar da çocukların oyun oynama davranışlarını etkilemektedir (Farver ve Lee-Shin, 2000). Çalışmanın bulgularında görüldüğü üzere annelerin göç sonrası kültürlenme düzeyleri çocuklarıyla oynadıkları oyunları etkilemektedir. Oyunlar çocukların göç sonrası değişimlerle baş etme yöntemlerinden biri olduğuna göre annelerin kültürlenme düzeyleri çocukların da baş etme yollarını etkilemektedir. Örneğin göç eden Koreli ailelerdeki çocuklar katı kurallarla yapılandırılmış eğitici oyunlarla göçün getirdiği değişimleri anlama, anlamlandırma fırsatı bulamayabilirler. Bu çalışmada göç eden annelerin oyunlara karşı tutumlarının hem mikrosistem (annenin kültürlenme düzeyi) hem de makrosistemden (kültürel altyapı) etkilendiği görülmüştür.

Kronosistem çerçevesinde bakıldığında, göç edilen gelişimsel döneme göre çocukların oyunlarında bazı farklı özellikler gözlemlendiği belirtilmektedir. Okul öncesi mülteci çocukları ile yapılan bir araştırmada çocuklara çeşitli türlerde oyuncaklar (askerler, kovboylar ve yerliler, vahşi hayvanlar, evcil hayvanlar, araçlar, savaş objeleri, yapı malzemeleri; çit, trafik işaretleri, ağaçlar, mobilyalar ve telefon) verilip kum havuzunda ne isterse yapabilecekleri söylenmektedir Mülteci çocuklar ile mülteci olmayan çocuklar karşılaştırıldığında, mülteci çocukların zamanlarının çoğunu bir savaş ortamında bomba ve silah atışları yaparak

geçirdikleri, daha kısa süreli oyunlar oynadıkları, oyunlarında daha az oyuncak kullandıkları ve daha az faaliyet yaptıkları görülmüştür (Björn vd., 2011). Okul öncesi çocuklarda (0-6 yaş), travmatik olaya ilişkin oyunlar oynama ve bunları tekrarlama sık görülen bir durumdur (Kar, 2009). Okul çağı çocukları (7-12 yaş) travma ile başa çıkmak için oyunlarında travmayı yeniden canlandırma ve fantezileri kullanırlar. Çocuğun fanteziler kurma yoluyla travmayı yeniden canlandırması, travmayla baş etmek, sonuçlarını değerlendirmek ve çaresizlik duygularıyla baş etmek için çözüm yolları bulmasını sağlar. Ancak çocuğun bu değerlendirmesi çocuğun travmatik olayla baş edebileceğini düşünmesini sağlarken bir yandan da gerekeni yapmadığı için suçluluk hissetmesine sebep olur. Ergenler ise olayı anlayabilecek bilişsel olgunluğa sahiptirler. Bu nedenle travmatik olayla baş etmek için oyun ve fantezileri kullanmak yerine risk alma davranışları sergilerler. Daha saldırgan, isyankâr ve anti-sosyal davranışlarda bulunabilirler. Bu davranışlar aracılığıyla ergenler travmatik duruma karşı kontrol sağlar ve egemenlik kurarak kaygılarını azaltırlar (Dyregrov, 2000: 28; Erden ve Gürdil, 2009; Pat Horenzyck vd., 2007).

Çocuk göç ettikten sonra hissettiklerini, yaşadıklarını sözel olarak ifade edemeyebilir. Bunun sebebi psikolojik olarak etkilenmesi veya göç ettiği bölgenin diline hakim olmaması olabilir. Böyle durumlarda çocuklara ulaşmak için oyun, sanat gibi yaratıcı yöntemler kullanılabilir. Çocuklar bu yollarla kendilerini daha kolay ifade ederler (Perry, 2008: 12; Terr, 2007:22).

Göç yaşantısının ardından travma sonrası tekrarlayıcı oyunun ortaya çıktığı görülmektedir (Perry, 2008: 12). Çocuklar travma sonrası kompulsif olarak travmatik olayın bir kısmını ya da tamamını oyunlarında canlandırırlar (Terr, 1981). Bu travma sonrası ortaya çıkan normal bir oyun tarzıdır. Çocuk travmatik olayı yeniden sahneleyerek tekrar yaşar. Bu tekrarlar travmatik olay üzerinde kontrolünü artırarak kaygısını azaltırken, baş etme becerilerini artırır. Örnek olarak, çocuk savaş sonucu göç etmişse cenaze törenlerini ve çatışma sahnelerini tekrarlı bir şekilde canlandırabilir (Kar, 2009; Zara, 2011: 86). Göçmen çocukların hayatlarındaki değişimin ardından oynadıkları tekrarlı oyunlar boşaltım ve iyileşme süreçlerini hızlandırır (Björck-Akesson ve Brodin, 2005).

Tekrarlayıcı oyunun ritüelistik ve başkalarından saklanan bir oyun olduğu belirtilir (James, 1989). Travma sonrası çocuklar nesnelere alışılmadık şekillerde oynarlar. Yaşadığı olayı canlandırmak için nesnelere farklı anlamlar yüklerler. Bunun nedeni çocuğun bu olayı anlamlandırma çabasıdır. Oyun esnasında yaptığı ritüeller olabilir. Bunlar oyunun içinde veya çocuğun oyun esnasındaki jestlerinde kendini gösterebilir. Tekrarlayıcı oyunlar normal oyunlara göre daha durağan, çok daha az eğlenceli, daha az yaratıcı ve daha az detaylıdır. Bu tekrarlı oyunlar psikanalitik bakış açısında, bir savunma mekanizması olan kaygı yaratan durumla, kişi ya da nesneyle ve kendi pasif duruşuyla özdeşim kurması şeklinde yorumlanmaktadır (Geoffroy, 1999).

Göçmen çocukların oyunları süresince ve sonucunda gözlenen bazı durumlar oyun terapisinin gerekliliğine dair ipucu vermektedir. Bunlardan ilki; oyunun sonunun kötü bitmesidir. İkincisi ise oyun sürecinde anlamlı tema oluşturamama, kısıtlı ve mekanik oynama, duyguları dışa vurmama, aşırı şekilde kapsamlı olma ve sonunda karışıklık olması durumudur. Bu durumlar çocuğa bir çözüm sunmadığı için travmanın anlamlandırılmasını sağlamaz ve çocuğun anksiyetesini azaltmaz (Chazan vd., 2016).

Yukarıda belirtildiği gibi, göç sonrası çocukların oyunlarında bazı olumsuz özellikler sergilenmesinin yanı sıra olumlu özellikler de görülmüştür. MacMillan ve arkadaşlarının (2015) çalışmasında Avusturya'da savaş sonrası mülteci konumunda olan çocuklar, göç öncesi çok sağlıklı bir ortamda olmadıkları için oyun imkânları kısıtlıdır. Çocuklar, göç sonrasında gelişmiş bir ülkeye geldiklerinde, daha güvenli bir ortamda oyun oynama fırsatı bulmuşlardır. Bunun için göç edilen yerlerde göç eden yetişkin ve çocukların ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik politikalarının ve programlarının oluşturulması ihtiyaçlarının karşılanması ve uyumlarının desteklenmesi önemlidir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Göç yaşantısı göçmen çocukların çevresini önemli oranda değiştirmektedir. Yukarıdaki yazıda gözden geçirildiği gibi mikrosistem, mezosistem, ekzosistem ve makrosistem değişmekte ve bu değişimlerin önemli bir kısmı çocuğun gelişimi için risk oluşturmaktadır. Kronosistemde de görüldüğü üzere çocuklar göç gibi travmatik yaşantılardan farklı gelişim dönemlerinde farklı düzey ve şekillerde etkilenebilmektedir. Göçmen çocukların sağlıklı biçimde gelişmeleri için ev sahibi ülke kültürüne uyumlarının desteklenmesi önemlidir (Bacallao ve Smokowsky, 2009; Titzmann vd., 2008; Waters 2010). Çocuğun aile, okul ve akran mikrosistemlerinin destekleyici olması, kurumların göçmen çocuklara ve ailelerine sundukları hizmetlerin, yasaların ve kültürün kabul edici olması çocukların sağlıklı gelişimini olumlu yönde destekler. Özellikle ebeveynler çocuğun göç sonrası etkilenme düzeyini birçok sistem aracılığıyla (mikrosistem, mezosistem) etkilemektedir. Ebeveynlerin kültürlenme düzeylerini destekleyici müdahale programları geliştirmek çocukların göçten olumsuz etkilenme düzeyini azaltacaktır. Bu programlarda, ebeveynlerin kendi kültürlenme düzeyini destekleme, göçün etkilerinin dışavurumunu sağlama, ev sahibi ülke kültürü ile ilişki kurmasını sağlama ve kendi alt kültürüne ait özellikleri barındırma gibi unsurlara dikkat edilmesi önerilebilir. Ancak göçmenlere yönelik sosyal politikalar geliştirilmesi bütün sistemleri olumlu bir şekilde etkileyebileceği için daha etkili olacaktır.

Çocuk gelişimi alanında önemi bilinen çocuk oyunları göçten etkilenmektedir (MacMillan vd., 2015). Literatürde göçmen çocukların oyunları konusundaki çalışmalar sınırlıdır (Björn vd., 2011). Oysa oyunlar çocukların göç deneyiminden nasıl etkilendiğini anlamamıza yardım edebilirler. Çocuklar göçü ve

göç esnasındaki yaşantılarını tekrarlayıcı oyunlarında yeniden canlandırmaktadırlar (Bjorck-akesson, ve Brodin, 2005). Göçmen çocukların oynadıkları oyunların incelenmesi göçün travmatik olup olmadığının ya da hangi özelliklerinin travmatik olduğunun anlaşılmasına ve çocukların göç yaşantısı içerisinde anlamlandırmakta güçlük yaşadıkları deneyimlerin neler olduğunun anlaşılmasına yardım edebilir. Çocuklar göç esnasındaki yaşantılarını tekrarlayıcı oyunlarında yeniden canlandırarak bu yaşantılarla baş etmeye çalışmaktadırlar (Bjorck-akesson ve Brodin, 2005). Oyunlar çocukların göç deneyiminin getirdiği güçlüklerle baş etmesini ve yeni kültüre uyumunu desteklemek amacıyla terapötik amaçla da kullanılabilirler. Oyunları mekanik bir hal alan ve tekrarlayan oyunları kötü bir sonla biten veya bir sona bağlanmayan çocukların terapi desteği alması gerekmektedir. Böyle çocukların tespiti için göçmen çocukları oyunları gözlenmeli ve gerekli yönlendirmeler yapılmalıdır. Terapist çocuğun olayı anlamlandırmasına ve olumlu bir sonuca ulaşmasına yardımcı olacaktır. Göçün olumsuz etkilerini azaltmak için çocuklara yönelik de müdahale programları geliştirilebilir. Çocuklara yönelik geliştirebilecek müdahale programlarında; sözel olmayan ifade yollarını kullanma (oyun oynama, resim çizme vs.), kendi alt kültürüne dair bir özgürlük alanı sağlama, akranlarla kurulan sağlıklı (ev sahibi ve kendi alt kültüründen) ilişkiyi destekleme gibi unsurlara dikkat edilmelidir. Bu alanda yapılacak müdahale programlarının özellikle çocuğun göç yaşantısını anlamasını ve olay üzerinde kontrol sağlamasını amaçlaması gerekmektedir. Bu süreçte çocuklarla, kum havuzunda yarı yapılandırılmış oyunlar, duygu dışavurumuna yardımcı olabilecek oyunlar, ebeveynleriyle de ilişki kurabileceği kendi alt kültürüne dair öğeleri barındıran oyunlar, akranlarla iletişimi arttırabilecek ev sahibi kültürün öğelerini barındıran oyunlar oynanması, çizim ve sanat etkinlikleri yapılması önerilebilir. Böylece, en sağlıklı kültürlenme düzeyi olan bütünleşmenin oluşması desteklenebilir.

Ülkemizde psikologlar tarafından yapılmış olan göçle ilgili çalışmalar sınırlıdır (Gün, 2006). Özellikle göçmen çocukların göç olgusundan nasıl etkilendiğine dair çalışmalar çok kısıtlıdır (Durgel ve Yağmurlu, 2014; Gün ve Bayraktar, 2008). Çocuk oyunlarının göç olgusundan ne şekilde etkilendiğine dair ülkemiz literatüründe çalışmaya ulaşılamamıştır. Bu konuda bundan sonra yapılacak çalışmalarda farklı göç türlerine maruz kalmış farklı yaş grubu çocukların oyunlarının ele alınması, gelişim psikolojisine önemli katkı sağlamanın yanı sıra göç etmiş çocukları daha iyi anlamaya ve yaşadıkları sorunlara müdahale etmeye olanak tanıyacaktır.

KAYNAKÇA

Aksel, Ş., Gün, Z., Irmak, T. Y. ve Çengelci, B. (2007). Migration and psychological status of adolescent in Turkey. *Adolescence*, 42,589-602.

Aksel, Ş. (2009). Çocuk Suçluluğu ile ilgili psikolojik kuramlar. *İçinde Gelişim Psikolojisi Bakış Açısıyla Çocuk Suçluluğu*, Ş. Aksel ve T. Yılmaz Irmak (Ed). Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları; İzmir.

Berry, J. W. (1997). Immigration, acculturation and adaptation. *Applied Psychology*, 5-34.

Bilgin, R. (2014). Çatışma ve şiddet ortamında büyüyen çocuklar sorunu. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24, 135–151.

Bjorck-Akesson, E. M., ve Brodin, J. M. (2005). Diversity of aspects on play in children with profound multiple disabilities. *Early Child Development and Care*, 175(7-8), 635-646.

Bozkurt, B. (2015). Milli kimlik inşasında dünya savaşlarında değişen oyun ve oyuncakların işlevi. Uluslararası Oyun ve Oyuncak Kongresi, 7-8 Mayıs, Erzurum.

Bronfenbrenner, U. (1979). The ecology of human development. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Bronfenbrenner, U. (1988). Interacting systems in human development. Research paradigms: Present and future. N. Bolger, A. Caspi, G. Downey ve M. Moorehouse (Ed.), *Persons in Context: Developmental Processes* içinde (s. 25-49). New York: Cambridge University Press.

Bronfenbrenner, U. ve Ceci, S. J. (1994). Nature-nuture reconceptualized in developmental perspective: A bioecological model. *Psychological Review*, 101(4), 568.

Cohena, J. A., Mannarino, A. P. ve Rogal, S. (2001). Treatment practices for childhood post traumatic stress disorder. *Child Abuse & Neglect*, 25(1), 123-135.

Çakır, S. (2011). Geleneksel Türk kültüründe göç ve toplumsal değişim. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (24), 129-142.

Delgado- Gaitan, C. ve Trueba, H. (1991). *Crossing cultural borders: Education for immigrant families in America*. California: Falmer Yayınları.

Donnelly, C. L. (2003). Pharmacologic treatment approaches for children and adolescents with post traumatic stress disorder. *Child and Adolescent Psychiatric Clinics of North America*, 12(2), 251-269.

Doğan, A. (2010). Ekolojik sistemler kurami çerçevesinde akran zorbalığının incelenmesi, *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, 17(3), 149–162.

Durgel, E. ve Yağmurlu, B. (2014). Türk göçmen ailelerde sosyalleştirme hedefleri ve ana babalık: Okul öncesi döneme detaylı bakış. *Türk Psikoloji Yazıları*, 17 (34), 3-15.

Dyregrov, A. (2000). Çocuk, kayıplar ve yas: Yetişkinler için el kitabı. Korkmaz, E.(Ed.). Türk Psikologlar Derneği Yayınları: Ankara.

Erden, G. ve Gürdil, G. (2009). Savaş yaşantılarının ardından çocuk ve ergenlerde gözlenen travma tepkileri ve psiko-sosyal yardım önerileri. *Türk Psikoloji Yazıları*, 12(24), 1-13.

Farver, J. A. M. ve Lee-Shin, Y. (2000). Acculturation and Korean-American children's social and play behavior. *Social Development*, 9(3), 316-336.

Gibbons, J., L. (2000). Adolescence in international and cross-cultural perspective: An introduction. *International Journal of Group Tensions*, 29(1/2), 3-16.

Goodley, D. ve Runswick-Cole, K. (2010). Emancipating play: disabled children, development and deconstruction. *Disability & Society*, 25(4), 499-512.

Gorman, J. C. (1998). Parenting attitudes and practices of immigrant Chinese mothers of adolescents. *Family Relations*, 47(1). 73-80.

Guendelman, S., Schauffler, H. H. ve Pearl, M. (2001). Unfriendly shores: how immigrant children fare in the US health system. *Health Affairs*, 20(1), 257-266.

Gün, Z. ve Bayraktar, F. (2008). Türkiye'de iç göçün ergenlerin uyumundaki rolü. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 19(2), 167-176.

Gün, Z. (2006). Psikolojide, göç çalışmalarındaki metodolojik problemler ve çözüm önerileri. *Türk Psikoloji Bülteni*, 12(38), 27-41.

Kar, N. (2009). Psychological impact of disasters on children: Review of assessment and interventions. *World Journal of Pediatrics*, 5(1), 5-11.

Kesebir, S. (2011). Psychopathology in forced displacement: A comparison between three generations. *Anatolian Journal of Psychiatry*, 12(1), 1-6.

Lay, C. ve Nguyen, T. (1998). The role of acculturation-related and acculturation non-specific daily hassles: Vietnamese-Canadian students and psychological distress. *Canadian Journal of Behavioural Science*, 30(3), 172-181.

Leseman, P. P. ve van den Boom, D. C. (1999). Effects of quantity and quality of Homeproximal processes on Dutch, surinamese Turkish-Dutch pre-schoolers' cognitive development. *Infant and Child Development*, 8(1), 19-38.

Leyendeckera, B., Jäkel, J., Kademoğlu, S. O. ve Yagmurlu, B. (2011). Parenting practices and pre-schoolers' cognitive skills in Turkish immigrant and German families. *Early Child Development and Care*, 181(8), 1095-1110.

MacMillan, K. K., Ohan, J., Cherian, S. ve Mutch, R. C. (2015). Refugee children's play: Before and after migration to Australia. *Journal of Pediatrics and Child Health*, 51(1), 771-777.

Magwaza, A. S. (1994). Migration and psychological status in South African black migrant children. *The Journal of Genetic Psychology*, 155(3), 283-288.

Moilanen I, Antero M, Hanna E, Varpu P ve Lauri V (1998) Long term outcome of migration in childhood and adolescents. *Int J Circumpolar Health*, 57: 180-187.

Moody, J. (2001). Race, school integration, and friendship segregation in America. *American Journal of Sociology*, 107(3), 679-716.

Ormanlıoğlu Uluğ, M. (1997). Niçin oyun? Çocuk gelişiminde ve çocuğu tanımada oyunun önemi. Karadağ, D., Selçuk, Y. (Ed.). Göçebe Yayınları. İstanbul.

Overcoming barriers: Human mobility and development (2009). *United Nations, New York, United Nations Development Programme(UNDP).hdr.undp.org/en/content/human-development-report-2009.*

Öztan, N., Aydın, G., Yananer Eroğlu, Ç. ve Stuvland, R. (2001). Travma sonrası normal tepkiler psikoeğitim el kitabı. 2. Baskı. MEB/ UNICEF Psikososyal Okul Projesi.

Paat, Y. F. (2013). Working with immigrant children and their families: An application of Bronfenbrenner's ecological systems theory. *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, 23(8), 954-966.

Pat-Horenczyk, R., Peled, O., Miron, T., Brom, D., Villa, Y. ve Chemtob, C. M. (2007). Risk-taking behaviors among Israeli adolescents exposed to recurrent terrorism: Provoking danger under continuous threat. *American Journal of Psychiatry*, 164(1), 66-72.

Peguero, A. A. (2008). Is immigrant status relevant in school violence research. An analysis with Latin students. *Journal of School Health*, 78(7), 397-404.

Pottinger, A. M. (2005). Children's experience of loss by parental migration in inner-city Jamaica. *American Journal of Orthopsychiatry*, 75(4), 485-496.

Perry, B. D. (2008). Creative interventions and childhood trauma. İçinde: *Preface*, Malchiodi, C. A(ed.) New York: Guilford Press.

Portes, A. ve Zhou, M. (1993). The new second generation: Segmented assimilation and its variants. *The annals of the American academy of politica land social science*, 530(1), 74-96.

Rogler, R. S. (1994) The immigration experience and mental health. *Health and Behavior*, 8: 72-84

Schottelkorb, A. A., Dumas, D. M. ve Garcia, R. (2012). Treatment for childhood refugee trauma: A randomized, controlled trial. *International Journal of Play Therapy*, 21(2), 57-73.

Skär, L. ve Tamm, M. (2002). Disability and social network. A comparison between children and adolescents with and without restricted mobility. *Scandinavian Journal of Disability Research*, 4(2), 118-137.

Smokowski, P. R. (2009). Entre dos mundos/between two worlds: Bicultural development in context. *The Journal of Primary Prevention*, 30(1), 421-451.

Syria Regional Refugee Response. (2015). *United Nations High Commissioner for Refugees*
<http://data.unhcr.org/syrianrefugees/country.php?id=224>.

Terr, C. L. (2007). *Play therapy with children in crisis*. N. B. Webb (Ed.). London: Guilford Press.

Terr, L. C. (1981). Psychic trauma in children: Observations following the Chowchilla school-bus kidnapping. *American journal of Psychiatry*, 138(1), 14-19.

Titzmann, P. F., Raabe, T. ve Silbereisen, R. K. (2008). Risk and protective factors for delinquency among male adolescent immigrants at different stages of the acculturation process. *International Journal of Psychology*, 43(1), 19-31.

Türkiye İstatistikleri.(2014). *United Nations high commissioner for refugees*. http://www.unhcr.org.tr/uploads/root/istatistik_aralik_tr.pdf.

Yağmurlu, B. ve Sanson, A. (2009). Acculturation and parenting among Turkish mothers in Australia. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 40(3), 361-380.

Waters, M. C., Tran, V. C., Kasinitz, P. ve Mollenkopf, J. H. (2010). Segmented assimilation revisited: types of acculturation and socioeconomic mobility in young adulthood. *Ethnic and Racial Studies*, 33(7), 1168-1193.

Wilson, W. J. (2012). *The truly disadvantaged: The innercity, the underclass, and public policy*. University of Chicago Press: Chicago.

World Population Policies. (2013). *United Nations Department of Economic and Social Affairs (UNDESA)*.
www.un.org/en/development/desa/population/publications/pdf/policy/WPP2013/wpp2013.pdf

Zara, A. (2011). *Yaşadıkça psikolojik sorunlar ve başa çıkma yolları*. (Ed.). İmge Kitapevi Yayınları: Ankara.

Yayın Geliş Tarihi: 12.07.2018

Yayına Kabul Tarihi: 26.07.2018

Online Yayın Tarihi: 12.11.2018

http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.443006

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Cilt: 20, Sayı: 3, Yıl: 2018, Sayfa: 363-380

ISSN: 1302-3284

E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

DİVÂN VE HALK ŞİİRİNİN ŞAHİS DÜNYASI

Mehmet AKKAYA*

Öz

Divan ve halk şiiri, Türk şiirinin aynı kaynaktan doğmuş iki ırmağı gibidir. Şiirlerde farklı özellikleriyle kişi adları geçmektedir. Yaklaşık altı asır varlığını sürdüren bir edebiyatın ürünlerinin kaynağı da oldukça zengindir. Bir milletin ortak zevkini yansıtan bu iki şiir anlayışı, beslendiği kaynak itibariyle ortaklık arz eder. Ancak geliştiği coğrafi çevreler itibariyle mahalli farklılıklar göstermesi olağandır.

Divan şiirinin beslendiği en önemli kaynak, Kur'an'daki kıssalardır. Bu itibarla kıssalarda geçen peygamber hikâyeleri şiiri beslemiştir. Peygamber mucizelerinin öneminden dolayı bu isimlerin yoğunluğu dikkati çekmektedir. Halk şiiri de aynı nedenlerle bu isimleri şiire dâhil eder. Ayrıca şâirlerin hayatında yer edinen gündelik tiplerin de şiirde varlığı söz konusudur.

Şiirin şahıs kadrosu;

- *Tarihî Şahsiyetler*
- *Tarihî- Efsanevî Şahsiyetler*
- *Dinî Şahsiyetler*
- *Şâirler*
- *Masal- Hikâye Kahramanları*
- *Gündelik Tipler*

Başlıkları altında değerlendirilmiştir. Daha ziyade şehir kültürünün etkisiyle klasik anlayışa sahip divan şiirinde kişilerin, mucize- keramet, kahramanlık gibi mutlaka bir özellik taşımaları dikkati çeker. Tarihî ve dinî kişilerin şiirde varlığı kendisini belirgin şekilde hissettirir. Her iki şiir şubesi de benzer anlayışa sahiptir.

Tarihî- Efsanevî Şahsiyetler bahsinde şiirimizi özellikle eski İranlıların etkilediği görülecektir. Hükümdar ve devlet adamları bahsinde aynı kişiler şiire girmişken, IV. Murad'ın halk şiirinde baskınlığı dikkati çekmektedir. Hikâye- masal kahramanlarına bakıldığında her iki şiir şubesinde de tartışmasız isimler, Leylâ ile Mecnûn'dur.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Akkaya, M. (2018). Divân ve Halk Şiirinin Şahıs Dünyası. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20 (3), 363-380.

* Dr. Öğr. Üyesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, ORCID: 0000-0002-5533-5188, mehmet.akkaya@deu.edu.tr

Bu çalışmada divan ve halk şiirinde adı geçen isimler ve bu isimlerin hangi özellikleriyle şiire girdikleri tartışılmış ve değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Şiir, Kıssa, Mitoloji, Telmih, Şahıs.

THE PERSON'S WORLD OF DIWAN AND FOLK POETRY

Abstract

Divan and folk poetry are like two rags born from the same source of Turkish poetry. In poems, person names have passed by different characteristics. The source of the products of a literature that sustains the existence of about six centuries is also very rich. These two poetry connotations, which reflect the common taste of a nation, offer a partnership as to the source from which they feed. However, there are local differences in geographical environments.

The most important source of Divan poetry is the shorts in the Qur'an. In this respect, the stories of the prophets in the fallacy are poetic. Due to the importance of the miracles of the Prophet, the intensity of these names attracts attention. Folk poetry also includes poetry for the same reasons. Moreover, the everyday types that take place in the lives of poets are also in poetry.

Poeticpersonage;

- *Historical Persons*
- *Historical - Legendary Persons*
- *Religious figures*
- *Şâirler*
- *Story-Story Heroes*
- *Daily Tips*

Under the headings. It is noteworthy that the people in the Divan poetry with the classical understanding under the influence of the city culture, have a certain characteristic such as miracle-keramet, heroism. The presence of historical and religious people in poetry makes them feel distinctly. Both poetry branches have a similar understanding.

Historical - In the case of legendary personalities, it will be seen that our poetry is particularly influenced by the ancient Iranians. When the people who were on the subject of ruler and statesmen entered poetry, IV. The dominance of Murad's folk poetry attracts attention. When we look at the story-legendary heroes, there are indisputable names in both poetry branches, Leyla and Mecnûn.

In this study, the names mentioned in divan and folk poetry and the characteristics of these names with poetry were discussed and evaluated.

Keywords: Poetry, Story, Mythology, Telmih, Person.

GİRİŞ

Dîvân Edebiyatı ve Halk Edebiyatı, Türk Edebiyatının iki şubesidir. Bu edebiyat şubelerinin birbirinden bağımsız düşünülmesi mümkün değildir. Konunun şiirler sınırlandırılması halinde bu ilgi daha da güçlenecektir. Surette farklıymış gibi görünse de ruhta aynı olan, aynı zevkle, heyecanla, düşünce ve hayalle vücuda getirilen eserlerin ortak paydası, klasik Türk zevkidir.

Bir eserde elbette önemine binaen çeşitli kahramanlar bulunacaktır. Bu kahramanların bu teşekkülde bir rolü vardır. Bazen doğrudan bir zikrediş, bazen bir hayale, düşünceye ilham olma, kimi zaman da bir telmihi sağlama görevi ile şiirde buldukları görülmektedir.

Dîvân şiirinde ve halk şiirinde adı geçen şahısları değerlendirirken bu iki şiir ırmağını besleyen kaynakların tespiti ve tetkiki gerekir. Bu incelemede XIII-XVIII. yüzyıllar arası şiirimiz dikkate alınmıştır. Şahıslar, dîvân tahlili usûllerine göre şu şekilde tasnif edilmiştir. (Kurnaz, 1996).

Tarihî Şahsiyetler:

- Hükümdarlar, Şehzâdeler, Devlet Adamları
- Osmanlı Sahası Dışındaki Devlet Adamları
- Şâirler
- Sanatkârlar

Tarihî -Efsanevî Şahsiyetler

Masal- Hikâye Kahramanları

Diğer Şahıslar

Halk şiirinde ise şahısların tasnifi konusunda şöyle bir uygulama vardır;

Kişiler

- Tarihî Kişiler
- Edebî Kişiler
- Dinî Kişiler
- Masal, Efsâne, Hikâye Tipleri
- Gündelik Tipler (Akkaya, 1996)

(Bu incelemede dîvân tahlilindeki tasnif sistemi benimsenmiştir.)

TARTIŞMA**Tarihî Şahsiyetler****Hükümdârlar, şehzâdeler, devlet adamları**

Osmanlı İmparatorluğu'nun en güçlü padişahlarından ve aynı zamanda kıymetli bir şâirimiz olan Kânunî Sultan Süleyman hem askerî, siyasî gücüyle hem de sanatkârlara verdiği destekle belki de kendisinden en çok bahsettiren padişah olmuştur. Anadolu ve Rumeli Beylerbeyliği yapmış olan Şemsî Paşa, kendisini ve devrinde pek çok değeri Kânunî'nin şiire sevk ettiğini Şehnâme-i Sultan Murâd adlı mesnevisinde şöyle ifade ediyor;

"Beni eş' âra ilkâ itdi ol şâh

Bana şi'r okurdu gâhu bî-gâh " (Şehnâme, yk. 36 a)

"Görince bende vezn-i tab'ı zâtı

Ukutdı bana dîvân-ı Necâtî" (Şehnâme, yk.36 a)

Başta Bâkî, Şemsî Paşa, Cenâbî Paşa, Hayâlî gibi şâirlerin adına pek çok kaside yazdığı Kânunî, Şemsî'nin bir gazelinde şöyle zikrediliyor;

" Gel bâg- ıla bostâmı şol gonca-ı handânı

Ben bülbül-i nâlânı seyr eyle Süleymân'um" (Şemsî, 241/3)

Halk şiirinde ise Karacaoğlan ondan,

"Sultan Süleymân'ı ziyâret eder" (Öztelli, 390- 466/6-3), diye bahsederken

Âşık Ömer; "Sultan Sülaymân devr-i zamânı" (Nüzhet,505/8-4), ve

Aslanoğlu; " Sultan Sülaymân'a vurdu yüzünü" (K.H.Üstadım, 17/7-3) diyerek yâd ederler.

Savaştaki süratiyle Yıldırım lakabını kazanan (1386), dîvân şiirinde adaleti, hırsı, kahramanlığı ve hızıyla yer alan Bayezid Han'ın meskeni, Hayâlî'nin dediğince;

"Hayâlî eyledüm Şeh Bayazid'ün dergehün mesken

Gedâlıktan ne pervâ Husrev- i sâhib- atâ buldum" (269/5) şairlere mesken olmuştur, kapısına varılacak dergah olmuştur.

Zâtî ise;

"Kulları olsa revâdur Zâtiyâ hûbân-ı şeh

Devlet ile mülk-i hüsne oldı sultân Bayezid" (115/5) diyerek, onun güzellik mülkünün sultanı olduğunu ve bütün güzellerin ona kul olmasının ona uygun olacağını söylüyor.

Sultan Bayezid adına dîvân şiirinde sıkça rastlanırken halk şiirinde pek rastlanmıyor. Buna mukabil halk şiirinde Yavuz Selim, sıkça geçerken dîvân şiirinde pek zikredilmemekte. (Selimnâmeler ve Kasideler hariç tutulursa).

Âşık Ömer; “Güyyâ dağ başına düşmüş Yavuz Sultan Selîm” (Nüzhet, 505/4-3) dizesiyle zikrediyor.

Avnî mahlasıyla şiirler yazan Fatih Sultan Mehmed, her iki şiir şubesinde de sıkça adı geçenlerdendir.

Bâkî; “Han Mehmed şeh-i âdil ki zamân-ı adli

‘Îd u nev- rûz gibi kıldı cihânı tezyîn” (392/6) diyerek, onun adaletli dünyayı bir bayram yerine çevirdiğini ve halka nev-rûz coşkusu yaşattığını ifade ediyor.

Âşık Ömer de “Fâtihi Sultan Mehmed serveri İstanbul’un” diyerek o büyük sultanın fethini yâd ediyor.

Osmanlı Devleti’nin kurucularından sayılan I. Murad’ın Yeniçeri Ocağını kurması ve Osmanlıların devletleşme safhasında önemli savaşlardan olan Sırp sındığı ve I. Kosova savaşlarını yapması halk arasında kendisine büyük bir saygı duyulmasına yol açmıştır.

Şeyhî; “Yırde yeni cân virür irden çürümiş ölüye

Cür’a kim Sultan Murad İbn-i Muhammed Hân döker” (59/7) derken,

Kaygusuz da “Murad Hân’a halvet anlatsa sözi

Kapuda kim bile veziri söge” (163-1/3-1) ve

“Murad Hân’a varımadım” diyerek, sultanın kapısının adalet, ihsan bekleyenlerin menzili olduğunu ifade ediyor.

Kânunî Sultan Süleymân’ın oğlu Sultan II. Selîm, Şemsî’nin sıkıntıya düştüğünde yanına koştugu gönül dostudur;

“Çarh elinden Şemsî varayın şikâyet ideyin

Hazret-i şâh Selîm İbn-i Süleymân Hân’a” (328/5)

Bahşî de; “Sultan Selîm cülûsında” (T.H.Ş. Ant., Arısoy, 106-1/1-1) dizesiyle sultanın tahta çıkışına işaret ediyor.

Padişahların içinde adından en çok bahsedilenlerden biri de IV. Murâd’dır. İçki ve sigaraya getirdiği yasakla anıla gelen sultan, Bekri Mustafa gibi halk mizahının büyük isimlerinden biri ile bağlantılı fıkraların doğması ve tebdil gezmesiyle ilgili hikâyelerin anlatılmasıyla halk arasında efsânevî bir kimlik kazanmıştır. Bunların yanında sultanın Hâfız Paşa komutasındaki ordusunu Bağdat’a göndermesi, bu ordunun içinde “Genç Osman” adlı bir delikanlının

menkıbevî olayları da destanımsı anlatımlarla halk şiirine geçmiş Kayıkçı Kul Mustafa'nın imzasıyla "Genç Osman" hikâyesinin doğmasına yol açmıştır.

Kayıkçı Kul Mustafa;

"Sultan Murad eydür gelsün göreyim" (Genç Osman, 41-4/3-2)

"Vezirliğe şayestedir Genç Osman" (Genç Osman, 35-2/3-4)

"Sultan Murad geldi açılın dağlar" (Genç Osman, 5-1/1-4)

"Bağdat'ın kapısını Genç Osman açtı" (Genç Osman, 31-2/2-1) dizelerinde sultanı ve Genç Osman'ı anlatmaktadır.

Lâle Devri'nin padişahı III. Ahmed ve Vezir Damad İbrahim Paşa, yine şiirlerde adları sık geçen şahsiyetlerdir.

Nedim, sultanını;

"Şimdi ammâ ehl-perverdür müselmândur tamâm

Olalı mahkûm Sultân Ahmed'ün fermânına" (17/19) diye yâd ederken, halk şâirlerinden Ravzî de;

"Kaldırdı bu yüzden Sultan Ahmed Hân

Çağrıldı ocakla eyledi dîvan" (189-2/2-1) dizeleriyle sultanın Yeniçeri ocağıyla ilgili tavrını aktarıyor.

Bu sultanların dışında dîvân şiirinde adı geçen Tarihî şahsiyetlerden bazı isimleri şöyle belirtebiliriz; İbrahim Paşa (Cevrî-17/14, Hayâlî-129/5), Kâsım Paşa (Necâtî-17/14, Ahmed Paşa-157/6, Yahyâ Beg-31/1)

Halk şiirinde ise Tarihî Şahsiyetlerde isim zenginliği dikkat çekmektedir;

Öksüz Dede; "Ferhad Paşa da bir erdir" (31-1/6-1)

Pîr Sultan; "Hıdır Paşa bizi ber-dâr etmeden" (288-109/1-1)

Köroğlu; "Benden selam olsun Cevher Paşa'ya" (67-38/1-1)

Âşık Ömer; "Fazlı Paşa sarayı var hem-civâr Atmeydanı'na" (86-66/3-1)

Hocaoğlu; "Nasuh Paşa ile hacca gidenler" (20-1/1-1)

Âşık Sâ'id; "Gelen Yusuf Paşa Kahramân-sıfat" (256/3-2)

Osmanlı sahası dışındaki padişah ve devlet adamları

Bu grupta yer alan sultanların başında Gazneli Mahmud gelmektedir. Ancak Mahmud, daima kölesi ve mahubusu Ayaz ile birlikte âşık-ma'sûk münasebetiyle zikredilir.

Hayâlî onun için;

"Teni kabrinde hâk olmuş ve lîkin

Dahî Eyaz'ı gözler çeşm-i Mahmûd"(121/2) derken,

Necâtî de; " Hâtırım gözleyince Mahmûd'un

İzz ü nâz-ı Ayaz'ı kim sevmez" (242/5) diyerek, sultanla Ayaz'ın münasebetini ortaya koyuyor. Mahmûd ile ilgili olarak (Fuzûlî-19/19, Hayretî-152/3, Zatî-113/3, Yahyâ Beg-371/1, Ahmed Paşa-30/5, Nailî-189/2, Şeyhî-28/3) gibi şâirlerin şiirlerine bakılabilir.

Halk şiirinde ise Mahmud ve Ayas, Kaygusuz'un dizelerinde şöyle geçiyor;

"Gehî Mahmûd gehî Ayaz olursun" (230-1/13-2)

"Taht-ı serâda adı Mahmûd anun" (225-1/3-1)

Yine Sencer'in adı bir beyitte Tugrul Tigin ile birlikte geçiyor;

"Olmasa bu zümre-i âli bu kavm-i bî-bedel

Dilde yâd olmazdı nâm-ı Sencer ü Tugrul Tigin" (Hayalî-67/32)

Tarihin büyük savaşçılarından Cengiz Han, azmi, kararlılığı, çeşitli devletlerle mücadeleleri ve otoritesiyle şiire girmiştir.

Cevrî, bir beytinde onun savaşçı yönünü şöyle belirtiyor;

"Türk çeşmüm himmet itse leşker-i müjgânınun

Her şikeste tîrini dünyâya bir Cengiz ider" (48/3)

Gevherî de onun dünyanın övünce olduğunu düşünerek,

"Fahr-ı âlî Cengiz Hân-ı mükerrem" demekte. Yine başka bir dizesinde de

"Padişaha Selim Giray Han geldi" (99-113/5-4) diyerek, Giray Han'ı zikrediyor.

Cengiz Han'ın torunu Hülâgû da şiirimizde adı geçen sultanlardan biri olup, kahramanlığıyla dikkat çeker.

Nedîm, sevgiliyi Hülâgû Hân'a teşbihen şöyle diyor;

"Tahammül mülkini yıkdun Hülâgû Hân mısın kâfir

Amân dünyâyı yakdun âteş-i süzân mısın kâfir"(32/1)

Şâirler

Dîvân şâirlerinin içinde kendinden sonra gelenler tarafından en çok takdir edilen ve benimsenen şâir Necâtî olmalıdır. Onun "döne döne" redifli gazeli hemen her şâir tarafından tanzir edilmiştir.

Yine şâirler sultanı Bâkî ve hocası Zâtî, dîvân şiirinde takdire dayalı zikredilen isimlerin başında gelmektedirler. Tanpınar'ın deyişiyle şiirimizin en

samimî iki şâiri Fuzûlî ve Nedîm, ruhlarını şiirlerine aksettirirken, tanınmak için şiirde mahlas bile kullanmaya gerek görmeyen zirve şâirlerdir.

Kendisinden sonra gelen Mevlevî şâirlerin dilinden düşürmediği Mevlana, gönlündeki sevgilisinin aşkıyla O'nun her eserine, her tecellisine aşk diye sarılan Yûnus, fedâkârlığın ve cefâkârlığın sembolü olan Nesimî, çok uzaklardan Anadolu'ya sınırsız Türkülük nefesini üfleyen Nevâî, övgüde ve yergide sınır tanımayan Nef'i, Ahmed Paşa, Şeyhî, büyük dil milliyetçileri Karamanlı Nizâmî ve Edirneli Nazmî gibi şâirler divan şiirinde çeşitli vesilelerle zikredilen şâirlerimizdir.

XV. Asra kadar şâirlerimize büyük ölçüde İran şâirleri kılavuzluk etmekteydi. Ancak Necâtî, Ahmed Paşa ve Şeyhî gibi zirve şâirlerimizden sonra artık kendi şâirlerimiz örnek alınmaya başlandı. Ama yine de Hâfız, Kemâl, Câmî, Selmân, Firdevsî, Nizâmî, Attâr, Sâdî, Hassân, İmrü'l-Kays gibi Fars ve Arap şâirleri ya doğrudan takdir düşüncesiyle ya da şâirin kendisini övmek düşüncesiyle mukayeseyle dayalı olarak zikredilmişlerdir.

Şimdi şâirlerden şâirleri dinleyelim;

“Ma'nî-i eş'ârını sakın tırâş eyler senün

Şemsiyâ Bâkî işitsün ânı Selmân tuymasun” (Şemsî Paşa, 289/5)

“Mantiku't-Tayr oldu her beyti Hayâlî'nün velî

Kuş dilin fehm eylemez her kim ki Attâr olmadı” (Hayâlî,433/5)

“İmreü'l-Kays gibi oldu Hayâlî hakkun

Bu fesâhatde der-i ka'beye asmak kâgıd” (Hayâlî,122/5)

“Gerçi üstâdum-durur Câmî Nizâmî itmedi

Şemsiyâ beş beyt içinde böyle ma'nâ münderic” (Şemsî,28/5)

“Sâlik-i tavr-ı Nedîm oldun bu düşmezdi sana

Hem-zebân olmaz mısın Gâlib sühan-gûlarla sen” (Ş.Gâlib,278/5)

“Nef'î vâdi-i kasâ'idde sühan-perdâzdur

Olmaz ammâ gazelde Bâkî vü Yahyâ gibi” (Nedîm, K.14/38)

“Hayâlî rûh-ı Sâdî yaraşurdu andelîb olsa

Diyâr-ı Rûm'da nazmım gibi rengîn gülistâna” (Hayâlî,373/5)

Dîvân şiirindeki bu şâir isimleri halk şiirinde de aynıyle zikredilmektedir. Attâr ve Sâdî, tasavvufî görüşleriyle işlenmiştir. Özellikle XVI. asırda Bektaşî-Alevî ekolünün ünlü şâirleriyle sistemleşmeye başladığı bir devredir. Abdal Mûsâ dergâhından nasiplenerek bu ekolün kurucusu ve ilk büyük ustası sayılan Kaygusuz ile Pîr Sultan, Kul Himmet şiirlerde işlenen isimlerdir.

Anadolu'daki kimi menkıbeler Hacı Bektaş'ı Yesevî'nin müridi olarak göstermektedir. Bu yönüyle Yesevî, XIII. asırdan itibaren, Anadolu'da gönül mülkünün sultanlarının da pîri sayılmıştır. Bu yüzden Yesevî, felsefesiyle Yûnus'un dünyası arasında ortak bir köprü kurulmaktadır.

Din dışı şiir sahasında Karacaoğlan, adından en çok bahsedilen şâir olma özelliğine sahiptir. Denilebilir ki Yûnus, Pîr Sultan, Köroğlu ve Karacaoğlan, ekol sahibi olarak halk şairleri üzerinde egemen olmuşlardır. Yine Öksüz Âşık, Gêdâ Muslu, Kâtibî, Kuloğlu ve Bursalı Halil, anılan diğer şâirlerdir.

Halk şâirleri dizelerinde söz ustalarını şöyle tanıtırıyorlar;

“Mevlana sohbetinde saz ile işret oldu” (Yûnus Emre,209-301/7-1)

“O Attar kim bu Mantık'ı düzmüş” (K.Abdal,192-1/18-1)

“Hoca Ahmed Yesevî anun pîridür” (Pîr Sultan,184-29/5-3)

“Gerek Nesîmî-veş yüzselers postun” (Gevherî,301-414/3-3)

“Bursalı Halil'de sadedir lisan” (Âşık Ömer, Nüzhet/31-1)

“Öksüz Âşık deyişleri aseldir” (Âşık Ömer, Nüzhet/35-1)

“Karacaoğlan ise eski meseldir” (Âşık Ömer, Nüzhet/55-3)

“Köroğlu çalardı perdesizce saz” (Âşık Ömer, Nüzhet/29-2)

“Kuloğlu'nun belli nâm u nişân” (Âşık Ömer, Nüzhet/29-4)

“Hayretî meydanın geçerdî merdî” (Âşık Ömer, Nüzhet/22-1)

“Nef'î ile Nev'î kopardı tozu” (Âşık Ömer, Nüzhet/12-3)

“İşretle göçürdü vaktini Bâkî” (Âşık Ömer, Nüzhet/8-2)

“Koca Necâtî'yi sorarsan eğer” (Âşık Ömer, Nüzhet,431-666/7-2)

“Fârisî güftesi Molla Câmî'nin” (Âşık Ömer, Nüzhet,431-666/6-2)

“Hâfızla Bostan okuduk biz” (Âşık Ömer, Nüzhet,421-652/2-4)

Sanatkârlar

Eski şiirde sanat denince resim ve yazı hatıra gelir. Güzellik beyanında teşbih ve telmihen resimden ve hattan bahsedilir. Resim sanatının meşhur ustaları İranlı Bihzâd ve Çinli Mânî, bu vesileyle şiire girmiştir. Hattı tertip eden büyük hattat Yâkût ise adının kendisine tanıdığı imkânla hem hat hususunda hem de değerli bir taş hatırlatmasıyla şiirlerde kendisinden bahsettirir.

Şemsî, sevgilinin yanağı bahsinde Mânî'nin resmini zikreder;

“Rûmî yapraklar bezer hattı izâr-ı dilbere

Sanki Mânî'dür cihâna nakş-ı bî-hemtâ satar” (89/4)

Usûlî ise Mânî'yi takdir düşüncesiyle onun eserlerine işaret ediyor;

“Ger ulü'l-ebzar isen levh-i vücûdunda bugün

Mânî vü Erjengi gör nakş-ı Nigârîstân'a bak” (64/3)

Bâkî de sevgilinin yanağını vasfetmede kendi kalemiyle Bihzâd'ın firçasını karşılaştırır;

“Rengîn ider evsâf-ı ruhun hâme-i Bâkî

Ol sûreti virmez sanemâ nakşuna Bihzâd” (35/7)

Seyrânî ise “Şöhret bulan Behzâd Mânî degül” (Uyguner,67-19/2-4), diyerek Bihzâd'ı Mânî'den üstün görüyor.

Târihî-Efsânevî Şahsiyetler

Herhangi bir yönüyle tarihe mâlolmuş, hikâyesi halk arasında anlatıla gelmiş zamanla efsânevî bir kimlik kazanmış şahsiyetler, dîvân şiirinde ve halk şiirinde bazen telmih bazen de tasavvur ve tahayyülün ifadesinde teşbihe yani mukayeseye yardımcı unsur olarak şiire girmişlerdir.

Dîvân şiirinde şarabın mûcidi olduğuna inanılan Cem, aynı zamanda ışık saçan tâciyla, sonradan ışık anlamına gelen “Şîd”i alarak “Cem-Şîd” denilen İranlı efsânevî hükümdar, değişik düşüncelerle adı sık geçen kişilerin başında gelmektedir.

Yahyâ Beg, sevgilinin köyünün köpeklerinin yal yedikleri kırık testiye bile Cem'in tâcına, kadehine değışmem diyor;

“Virmezüz köhne sifal-i seg-i cânânemüz

Tâc-ı Cemşîd-i cihân-dîde ile câm-i Cem'e” (427/4)

Nâilî de, hasret kaldığı badenin damlasının bile Cemşîd'in tâcının taşlarına denk olduğu düşüncesinde;

“Çok zamandır görmedük ol bâde-i rengîni kim

Gevher-i tâc-i ser-i Cemşîd'dür her katresi” (386/2)

İranlı meşhur bir hükümdar olan Ferîdûn da şiirlerde kahramanlığı ve adaletiyle geçmektedir.

Bâkî, sevgilinin köyündeki huzur ve saltanatını Ferîdûn'un makamıyla kıyaslar da ona dönüp bakmaz bile;

“Bir huzûrum var-durur kûyunda olmakdan şehâ

Arz olınsa olamazam bana Ferîdûn'un yiri” (548/4)

Kimi zaman karışıklığa yol açan bir isim de İskender'dir. Şiirlerde geçen iki İskender vardır; biri Kur'an'da zikredilen peygamber İskender-i Zülkarneyn

diğeri de uzağı görmek için Aristo'ya yaptırdığı ayna ve İskenderiye şehrinde yaptırdığı selde anılan İskender-i Yunânî'dir.

Hayâlî onun aynasına işaretlen;

“Mâsivâ jenginden ey dil san kim der mugber ol

Âferîniş resmine Âyine-i İskender ol”(259/1)derken, Necâtî de gelip geçicilik itibariyle sevgilinin güzelliği ile ayna arasında ilgi kuruyor;

“Bir kıl üzredür esâsı hüsnün itme i'timâd

Rûzigâr Âyine-i İskender'e virdi halel”(342/3)

Zulmü ile bilinen, omzunda hâsıl olan yılanlara insan beyni yediren Dahhâk da, genellikle zâlim sevgili için müşebbeh olarak kendisini öldüren Gave ile birlikte anılır;

Zâtî, sevgilinin iki omzundaki siyah saçın yılan hayaliyle Dahhâk'ı düşünüyor;

“Saçı mârın dola ger boynumuza aklar iken

Bizi ol şûh ferah mülkine Dahhâk eyler” (392/6)

Gücü, cesareti, adaleti ve yaban eşiği avına düşkünlüğüyle şiire giren Behrâm, avcılık yönüyle Behrâm-ı Gûr diye anılır.

Bâkî, bir beyitinde avcılık itibariyle dünyayı Behrâm'a teşbih ederek kimsenin zamane kemendinden kurtulamayacağına işaret ediyor;

“Kemend-endâ-ı dehrün kimse bendinden halâs olmaz

Samâne gösterür Behrâm dursan âkıbet Gûr” (484/5)

Zâl'ın oğlu diye bilinen, pehlivanlığıyla kaba gücün sembolü olmuş, yayı sevgilinin kaşına müşebbeh olan Rüstem, genellikle babası Zâl ve dedesi Sam ile birlikte zikredilir.

Şeyhülislam Yahyâ, sevgilinin kaşını, kirpiğini vasfederken Rüstem'in yayı ve okunun eksikliğinden faydalanır ve şöyle der;

“Gamze-i tîgî müje tîrini gör iil-dârun

Rüstem-i Zâl nedür tîgî nedür vâri nedür”(50/4)

Bu isimlerin yanında Hz.İbrahim'i ateşe attırmasıyla Nemrûd, Hz.Mûsâ ile savaşıyla Fir'avn, dîvân şiirinde adından sıkça bahsedilen şahıslardır;

“Da'vî-i ihyâ ider la'l-i lebür 'Îsâ ile

Cünd-i Fir'avn oldu hatun cengi der Mûsâ ile”(Hayâlî,379/1)

Bunların dışında dîvân şiirinde gelincik çiçeğine sevgisiyle Nu'man, zenginliği ile Kârûn, sadakatiyle Âsâf, kahramanlıklarıyla Tahmas ve Elkas, Nûşi-

revân, İskender'e yenilen Dârâ, İranlı Key sülâlesinin padişahları ve halk şiirine göre nadir sayılacak Seyyid Battal Gâzi(Hayâlî, K.31/10) gibi efsânevî kimlik kazanmış isimlere rastlamak mümkündür.

Dîvân şiirindeki bu kadro, halk şiirinde bu yoğunlukta olmasa da hemen hemen aynı isimler etrafında teşekkül etmektedir. Halk şiirinde, seçtiğimiz dizelerle bu şahısların şiire aksediş yönlerini görelim;

“Kârûn malını dahı sen malına kattın tut”(Yûnus Emre,52-17/3-2)

“Sen Ferîdûn haznesin Nûşirevân gencile”(Yûnus Emre,52-17/3-1)

“Câm-ı Cemşîd'dir görünen eldeki peymâne-var”(Gevherî, Elçin,582-812/5-1)

“Kavs-î Rüstem olmuş ebrû kemânın”(Gevherî,194-255/4-1)

“Devlet-i İskender ü Dârâ'ya bak da ibret al”(A.Ömer, Elçin,77-57/2-4)

“Sait Battal hiç içinde yoğudu” (Dadaloğlu, Öztelli,185-10/4-2)

Bu ortak isimler yanında sadece halk şiirinde geçen Köroğlu hikâye tiplerinden Telli Hanım, Dağıstanlı Hasan, Köse Kenan, Deli Hoylu, Zor Bezirgân, Ayvaz dikkati çeken isimlerdir.

“Bir haber gönderin Telli Hanım'a” (Köroğlu, Öztelli,67-38/4-3)

“Koç Demircioğlum yanımda gerek” (Köroğlu, Öztelli,71-40/1-4)

“Hoylu ölmüş, candan, serden geçelim” (Köroğlu, Öztelli,44-19/5-3)

“Gele Han Ayvaz'ım bade içelim” (Köroğlu, Öztelli,44-19/5-1)

Anadolu halk kültüründe hem bir destan kahramanı hem de eski Orta Asya anlatmalarındaki bilge kişileri hatırlatan bir konuma sahip olan Köroğlu, şâirlerin de ilham kaynağı olmuştur. Geleneksel destan-epope kahramanlarının tüm tip özelliklerini taşıyan Köroğlu, rivayetlere göre aşk ve kahramanlık mâcerâlarını tüm Türk dünyasına taşımış, büyük bir sevgi ve sempatiyle benimsenmiştir.

Hikâye-Masal Kahramanları

Şiirimizde seven ve sevilen için sembol olmuş iki isim, Leylâ ve Mecnûn'dur. Dîvân şiirinde ve halk şiirinde yüzyıllar boyu aşklar, ayrılıklar, cefâlar hep bu isimlerle ifade edilmiştir. Leylâ, vefâsız bir sevgili, aynı zamanda gece anlamına geldiği için de genellikle saç için sıfat olmuş; Mecnûn (önce Kays) ise, hem sadık, cefâkâr, deliye dönmüş âşık tipidir. Üzerine birçok mesnevîler yazılmıştır.

Şemsî, Leylâ kelimesinin anlam zenginliğinden faydalanarak, siyah saçlı Leylâ'sından vefa bekliyor;

“Ol saçı Leylâ umardum bana Mecnûn'um diye

Gezmesün gelsün belâ tagında mahzûnum diye”(329/1)

Nedîm, Ferhâd’ın Bî-sütûn dağındaki âh u figânı ile Mecnûn’un zincirinin sesini âşıklık şarkısının benzer makamı görüyor;

“Bî-sütûn Ferhâd’a hem-âheng ise Kays’ın dahî

Nâle-i zincir usûl-i nagme-i feryâdır”(20/4)

Mecnûn’un Leylâ’nın köyündeki köpeklere aşırı ilgisi vardır. Onları orada buldukları için hem şanslı görür hem de orayı tercih ettikleri için gönülden takdir eder. Hatta onları susamış görünce göz çanağıyla sular;

“Leylî’nün kûyî itin teşne görüp vâdide

Kâse-i çeşmi sifâlinde suvarmış Mecnûn”(318/4)

Leylâ ile Mecnûn’dan sonra eski şiirimizde en çok zikredilen hikâye kahramanları Ferhâd ile Şîrîn’dir. Mimâr olan Ferhâd, dağı delmesiyle sevgili için olmazı olur kılan fedâkâr âşık tipini; Şîrîn ise tatlılık ifade eden adının yardımıyla âşığı naz u işveyle bela dağına salan sevgili tipidir. Bu hikâyede aynı zamanda padişah anlamına gelen Husrev, Ferhâd’ın rakibi olmak gibi bir rol üstlenir.

Zâtî, şirin dudaklılara can vermede öyle ustadır ki Ferhâd, bu hususta kendisine öğrenci bile olamaz;

“Bu san’atda bana Ferhâd şakir olıcaz hergiz

Lebi şîrînlere cân vermede gâyetde üstâdem”(908/2)

Aşk sarayının temeli atılırken Ferhâd dağlara, Husrev de toprağa(bir şirin yar için) salınmıştır;

“Başladı çünkü kasr-i mahabbet yapılmaga

Ferhâd’ı taşa Husrev’i toprağa saldılar”(Yahyâ Beg, 117/2)

Yine seven ve sevilen için sembol olmuş isimlerden Vâmık u Azrâ şiirlerde sıkça geçmektedir. Azrâ, bâkire anlamına da geldiği için Meryem’e telmih yapar. Zâtî, aşkın ustaları olan Mecnûn, Ferhâd ve Vâmık’ı bir arada anarak, kendisinin onların mu’âsırı olduğunu söylüyor;

“Vâmık u Ferhâd u Mecnûn kim cihânda anılır

Âlem-i ışk içre anlarla mu’âsırdur gönül”(861/5)

Bir başka hikâyenin kahramanlarından Feraşâd, Hûrşîd ü Feraşâd hikâyesinin erkek kahramanıdır. Hûrşîd, üç âşıktan –Feraşâd-Behrâm-Boğa Han-yalnız sözle, sözün tesiriyle âşık olan Feraşâd’a yüz verir. Bu aşk hikâyesinde hem beşerî hem de tasavvufî (ilâhî) aşk mevzubahistir (Ayan, 1979: 90-92).

Şâirler, Feraşâd’ı aşkın ifadesinde genellikle diğer âşıklarla birlikte zikrederler. Şemsî de mezkûr âşıkları kendisine ayakdaş görerek;

“Benüm ancak reh-i ışık içre ayakdaşım olur

Kays u Ferhâd u Ferahşâd ile Vâmık vardır”(74/3)

Yine şiirlerde Hz.Yûsuf münasebetiyle anılan Züleyhâ, Yûsuf'a âşık olması, Azîz'in eşi olması ve Mısır'da yaşamasıyla şiire girmiştir. Yûsuf u Züleyhâ, dîvân tahlilinde kıssalar faslında değerlendirildiği için konumuzla doğrudan ilgisi bulunmamaktadır. Ancak Züleyhâ'nın aşkına işaretten şu beyti vermeyi uygun bulduk;

“Kim görürse hüsnün iy Yûsuf-cemâl

Ol Zelihâ gibi saçular saçar” (Şemsî,82/2)

Dîvân şiirinde bu isimlerin yoğunluğu dikkat çekmektedir. Söz konusu şahıslar, halk şiirinde de aynı yoğunlukta karşımıza çıkar. Ancak Âşık Garib, Kerem ile Aslı, Arzu ile Kanber ve Selbihân gibi hikâyeye kahramanları da başlarından geçen trajik olaylarla halk şâirlerinin dikkatini çekmiş ve aşkın ifadesinde yardımcı unsur olarak şiire girmişlerdir. Halk şiirinden seçtiğimiz muhtelif dizelerde kahramanlarımızın hikâyelerine kulak verelim;

“Bir nicemiz Leylâ oldu bir nicemiz Mecnûn oldu”(Yûnus, Tatçı,105-118/5)

“Kati taşı mum eyler Ferhâd-ı zamân mısın”(Yûnus, Tatçı,185-257/6)

“Husrev Şîrîn derdinden dosta verdi cânı” (Yûnus, Tatçı,263-398/8)

“Leylâ'yı ararken dağlar başında

Mecnûn'un aşkına giriftâr oldum” (Koroğlu, Öztelli,130-6/5-3)

“Şîrîn için dağlar delerdi Ferhâd” (Kul Himmet, Gölpınarlı,107-5/8-1)

“Gönül Mecnûn olmuş Leylâ'sın arar” (Âşık Garib,15/6)

“O Leylâ Mecnûn'um diyeydi bana”(Kuloğlu, Öztelli,308-27/8-1)

“Bir Leylâ kâkülün Mecnûn'u oldum”(Gevherî, Elçin,37-17/1-3)

“Ferhâd Şîrîn için deldi bu dağı” (Gevherî, Elçin,268-367/3-2)

“Ferhâd dağı deldi ise” (Âşık Ömer, Elçin,43-38/5-3)

“Mısır-ı melahatte bugün Zelihâ” (Gevherî,217-291/5-3)

“Ey saçı Leylâ düşen Mecnûn gibi sahralara” (Âşık Ömer,70-50/2-1)

“Öyle olsa cümle âşıklar olurdu Vâmık'ın” (Gevherî,560-781/1-2)

“Kimisi Âşık Garib kimisi Gedâ” (Gevherî,407-564/3-2)

“Kanber'in kâküli ejder gibi” (Âşık Ömer,4-1/6-3)

“Kerem sevdi Aslı Hân'ı” (Âşık Kerem,İ.T.H.E.Ant.,60/4-3)

Karacaoğlan, “Sen Leylâ ben de Mecnûn karşına

Kömür gözlüm yârim idin bir zaman” diye eski bir aşka hayıflanırken, Âşık Kerem’in dizeleriyle eski âşıklarımızın hikâyelerini unutulmamaları yani aşkın, sevginin dünyadan kaybolmaması dileğiyle bu bölümü bitiriyoruz;

“Hûrşîd o mâhînin dinine yattı

Kamber de Arzu’nun derdine battı

Dünyada Şah Senem murada yetti

Âşık Garib gibi gülen olmadı” (Âşık Kerem,58-1/1)

Diğer Şahıslar

Dîvân şiirinde herhangi bir hususta tarihe geçmemiş şahıslar gazellerde genellikle zikredilmezler. Çünkü bir teşbih, telmih ve tevriyeye imkân tanıyan isim olmadıkça sanat kaygısındaki şâirin şiirinde günlük bir tipi zikretmesi düşünülemez. Bu kategorideki şahıslar, Hayâlî’de Ali Bâli, Kara Bâli, Seydî, Ramazan; Zâtî’de Bâli, Ferrûh; Hayretî’de Abdi Beg gibi birkaç isimden öteye gitmez. Hâlbuki halk şiirinde durum bundan farklıdır; günlük tipler, herhangi bir vesileyle geniş kitlelerce tanınmaları veya efsânevî, kudsî yönleri olmaksızın da şiire girebilmişlerdir. Yergi şiirlerinde şâirin yaşadığı devrin kimi yöneticileri, kadınlar yer alırken, zaman zaman da sosyal, ekonomik, toplumsal olaylara bağlı bazı isimlere rastlanmaktadır.

Meselâ; “Müsli Ağa bu ide oldu merdane” (Kayıkçı Kul Mustafa)

“Zekiye’den cümle kızlara sultan” (Âşık Kerem)

“Kör Hamit’nen küsülüydü barıştı

Dediklerin yalan ey Yunus Emmi” (Dadaloğlu)

“Ak Hoca yardımcı ikrar güdene” (Kul Himmet)

“Hani benim emmimoğlu Ömer’im” (Karacaoğlan,255-299/2-1)

“Yakdı beni Fadime’nin nazarı” (Karacaoğlan,119-100/1-3)

“Söyletme Şerife’yi bülbül avazlı” (Karacaoğlan,119-100/2-3)

“Emne’yi der isen incedir ince

Ayşe’nin kaşları da kalemden ince”(Karacaoğlan,119-100/3-1,3)

“Dostun ismi Adil Beyhan” (Kuloğlu,333-52/2-1)

“Esmâ yakdı yüreğimin başını

Havva koysun dizim üzre başını” (Âşık Kerem,146-1/18, 19)

“Dedim ismin nedir dedi ki Meyrem” (Kusûrî, Bilgegil,23-12/3-2)

XVIII. asırdan sonra halk şiiri bir anlamda şiir vadisinde yalnız kalmış, günlük olaylara dayalı şiirlerin söylenmesiyle XIX. asırda günlük tipler şiirde daha bir yoğunluk kazanmıştır. Geniş kapsamlı sayılamayacak bir inceleme de olsa bu çalışmada neticesinde bazı tesbitlere varılmıştır.

SONUÇ

Bu husustaki tesbitleri birkaç maddede toplayacak olursak;

1.Hükümdârlar, Şehzâdeler ve Devlet Adamları bahsinden anlaşılıyor ki dîvân şiirinde ve halk şiirinde bu şahısların şiire girme oranı ve yönü arasında pek fark yoktur. IV. Murad'ın halk şiirinde baskınlığı dikkati çekmektedir.

2.Osmanlı Sahası Dışındaki Devlet Adamları faslında adı geçen şahısların dîvân şiirinde daha geniş bir yer tuttuğu gözlenmektedir.

3.Bir şâirin kendisiyle mukayese veya takdir amacıyla şiirinde bahsettiği şâirler konusunda dîvân şâirleri kendi ustaları yanında Arap ve Fars şâirlerinden bahsederlerken, halk şâirlerinden hiç söz etmemişler, âdetâ onları kâle almamışlardır. Hâlbuki halk şâirleri yabancı şâirleri zikretmeyip, dîvân şâirlerini takdir etmişlerdir. Bunun yanında Hacı Bektaş'tan dolayı Yesevî, Yûnus, daha sonraki asırlardan da Bektâşîlik geleneği dairesinde isimler ve Karacaoğlan başta olmak üzere kendi ustalarını şiirlerinde anmışlardır.

4.Sanatkarlar bahsinde her iki sahada da kısırlık görülmekle beraber, dîvân şiirinin resim ve hatla ilgili bir iki kişiye halk şiirine nisbetle daha fazla şans tanıdığı dikkati çekmektedir.

5.Târihî-Efsânevî Şahsiyetler bahsinde şiirimizi özellikle eski İranlıların etkilediğini görüyoruz. İsimlerin kullanımındaki amaç konusunda halk şiirinde hikâyeleme dikkati çekiyor, dîvân şiirinde kahramanların özelliklerinden faydalanıp, yardımcı unsur olarak şiire dâhil etme fikri fark edilmektedir.

Bu bölüme dâhil edilen Hoşlu gibi Köroğlu etrafında efsânevî bir kimlik kazanmış şahsiyetler, Hikâye-Masal Kahramanları bölümünde de değerlendirilebilirdi. Ancak yapıları gereği bu bölümde değerlendirmeyi uygun bulduk.

6.Hikâye-Masal Kahramanları'na bakıldığında her iki şiir şubesinde de tartışmasız isimler Leylâ ile Mecnûn'dur. Dîvân şiirinde geçen diğer kişiler, halk şiirinde aynıyla yer almakla beraber, sadece halk şiirinde rastlanan Âşık Garib, Kerem ile Aslı gibi tiplerin bu hususta halk şiirinin kadrosunu geniş tuttuğunu göstermektedir.

7.Herhangi bir yönüyle tarihe mâl olmamış; olağanüstülüğü, efsânevî yanı bulunmayan, günlük hayattan seçilen tipler hususunda ise dîvân şiiri hassas bir durum göstermiş ve bu tipleri kadrosuna almamıştır. Buna mukabil halk şiiri,

sokakta, kahvede rastlanan isimleri de şahıs kadrosuna dâhil etmiştir. Bu hususta elbette bir sanat gayesi gütmek söz konusu değildir. O şahıslarla ilgili bir olayın hikâyelenmesi, şiirin temelini oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

Akkaya, M. (1992). *Şemsî paşa dîvânı, edisyon-kritikli metin, inceleme*. (Basılmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Arısoy, S. (1985). *Türk halk şiiri antolojisi*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Aslan, E. (1978). *Doğu anadolu saz şairleri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

Aslan, E. (1975). *Çıldır Aşık Şenlik*. Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

Atalay, B. (1930). *Âşık Kerem*. İstanbul: Devlet Matbaası.

Ayan, H. (1994). *Nesimî*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Ayan, H. (1981). *Cevrî dîvânı*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

Bilgegil, M. K. (1942). *XVIII. asır saz şâirlerinden Kusûrî*. İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi.

Çavuşoğlu, M. (1977). *Yahya Bey dîvânı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Çavuşoğlu, M. & Tanyeri, A. (1981). *Hayretî dîvânı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Elçin, Ş. (1987). *Âşık Ömer*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Ergun, S. N. (1938). *Halk edebiyatı antolojisi*. İstanbul: Devlet Basımevi.

Ergun, S. N. (1934). *Beşiktaşlı Gedâyî*. İstanbul: Müstakil Yayınevi.

Gökalp, M. (1988). *Bardızlı Âşık Nihân*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Gölpınarlı, A. (1932). *Kaygusuz Vizeli Alaaddin*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Güney E. C. & Güney, E. Ç.(1953). *Âşık Meslekî*. İstanbul: Maarif Kitaphanesi.

Halıcı, F. (1982). *Âşık Şem'i*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

İpekten, H. (1974). *İsmetî dîvânı*. Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

Kasır, H. A. (1984). *Seyrâni*. İstanbul: Acar Yayınları.

Kaya, D. (1994). *Sivas'ta âşıklık geleneği ve Âşık Ruhsâtı*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları.

Köprülü, M. F. (1930). *XVI. asır sonuna kadar Türk saz şairleri*. İstanbul: Milli Kültür Yayınları.

Küçük, S. (1994). *Bâkî divânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Özhan, M. (1992). *Diğer yaşayan halk ozanları antolojisi*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Okçu, N. (1993). *Şeyh Gâlip (2-C)*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Öztelli, C. (1983). *Karacaoğlan*. İstanbul: Özgür Yayın Dağıtım.

Öztelli, C. (1994). *Koroğlu-Dadaloğlu-Kuloğlu*. İstanbul: Özgür Yayın Dağıtım.

Sakaoğlu, S. (1987). *Ercişli Emrah*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Sakaoğlu, S. (1986). *Dadaloğlu*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Tarlan, A. N. (1992). *Hayâlî Bey divânı*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Tarlan, A. N. (1968). *Zâtî divânı (2-C)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Tarlan, A. N. (1992). *Necâtî Bey divânı*. İstanbul: Akçağ Yayınları.

Tatcı, M. (1990). *Yunus Emre*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Yayın Geliş Tarihi: 03.05.2018
Yayına Kabul Tarihi: 19.09.2018
Online Yayın Tarihi: 12.11.2018
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.420693>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 20, Sayı: 3, Yıl: 2018, Sayfa: 381-396
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Derleme Makale

NEO-LIBERAL TOUCHES TO THE TOWN: READING LIFE IN ISTANBUL ATAŞEHİR THROUGH BOURDIVIN THEORY

Lerzan ARAS*

Abstract

After 2000 the neo-liberal policies caused a huge investment in Istanbul. This new entrepreneurial freedom created an irreversible profit arena in construction sector. Ataşehir was one of the high spots with its localization and instant connection to the down town. Soon the contractors started with luxurious branded houses, with gates around them, very secure but also alienated. Before they started, the area was already full with several apartments either constructed by TOKİ, or free contractors and they mostly addressed to middle income class. Now, the whole area seems to have lost its identity, as two different classes try to sustain their daily habits. According to Bourdieu's field theory, against the dominance of 'economic capital', there is always a 'symbolic capital' which can make a difference. This study aims to put forth the resistance and quarrel of 2 different classes in the area, their habitus and questions whether a symbolic capital can be superior over an economic power when 'life' comes into question.

Keywords: *Ataşehir, Bourdieu, Branded Houses, Neo-liberalism, Social Distinction.*

KENTE NEO-LİBERAL DOKUNUŞLAR: İSTANBUL ATAŞEHİR'DE YAŞAMIN BOURDIEU TEORİSİ ÜZERİNDEN OKUMASI

Öz

2000 yılı sonrasında, neo-liberal politikai İstanbul'da çok büyük yatırımlara sebep olmuştur. Bu yeni girişimci özgürlük inşaat sektöründe geri dönüşümü olmayan bir kar alanı oluşturmuş ve Ataşehir, konumu ve kent merkezine hızlı bağlantılarıyla önem kazanmıştır. Kısa sürede markalı, lüks ve duvarlar arkasında ama çevreye yabancılaşmış konutların inşaatına başlanmıştır. Bu inşaatlardan önce de bölge, ya TOKİ ya da serbest müteahhitler tarafından yapılmış çeşitli apartmanlara sahiptir ve yapıların çoğu orta gelir

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Aras, L. (2018). Neo-Liberal Touches to The Town: Reading Life in Istanbul Ataşehir Through Bourdivin Theory. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20 (3), 381-396.

* Prof. Dr., European University of Lefke, Faculty of Architecture, Department of Architecture Lefke, Northern Cyprus TR-10 Mersin, Turkey, ORCID: 0000-0002-0130-751X, laras@eul.edu.tr

grubu için hedeflenmiştir. Şu an her iki farklı sınıf kendi gündelik yaşamlarını sürdürmeye çalıştığı için bölge kimliğini kaybetmiş görünmektedir. Bourdieu'nun alan teorisine göre, 'ekonomik sermaye' baskınlığına karşın her zaman fark yaratabilecek bir 'sembolik sermaye' mevcuttur. Bu çalışmada; bölgedeki iki farklı sınıfın direniş ve çatışması ve habitus'larını ortaya koyarak, söz konusu 'yaşam' olursa 'sembolik sermaye'nin bir 'ekonomik sermaye' üzerinde üstünlük kurup kuramayacağı sorgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ataşehir, Bourdieu, Marka Evler, Neo-Liberalizm, Sosyal Ayrım.

INTRODUCTION

When Harvey describes neo-liberalism, he clarifies the role of the state as to create and preserve an institutional framework appropriate to practices by liberating individual entrepreneurial freedoms and skills (Harvey, 2005). The liberating policies of the government can give opportunities especially to certain sectors for improving their contribution to the national development, such as housing construction. As long as it brings profit to private sector, and supply demand chain is established carefully, the system will continue and affect the city shape, which happened in Istanbul especially after 2000.

Istanbul is a worldly metropolis with its culture, history and as it happens in all metropolises, the consumer culture and social inequalities forces the city to change the urban pattern and causes certain impacts on the flow of daily life. As Turkey passed through a globalization process after 1980, the city became more differentiated, segregated, and in fact more fragile. Not only had the booming in construction sector caused this, but also the migration from villages and small towns created isolated areas with invisible walls. Soon the revitalization and gentrification process started in almost every region. Besides disrupting the physical fabric of the city, an enormous social inequality and chaos came also to the scene. Changing the social space together with the increase of commercial and housing areas started to re-shape the city. Although the liberal system after 1980 allows new opportunities and benefits to the citizens, this movement within the construction sector is stepping out of the boundaries especially after 2000. The ideal neighborhoods seem to be disappeared in certain areas; and the city has moved itself to the suburbs with mostly high rise-apartments. While the gap between the low income and high income increases rapidly, soon the periphery starts to boom and different types of houses for each economic class become visible at the same environment. The periphery of the city appeared so artificial, that the real Istanbul seemed to have lost its original culture and even ties to history as well. What remained at the core is just nostalgia for the past...These new settlements, also called 'branded houses' or 'gated communities' soon became the face of the city. Today, as being the driving force of the Istanbul's housing market, they do not only address the demands of upper income families but also the demands of middle income families (Levent and Gülümser, 2007). The standards

and benefits can vary from 'super lux' to 'average'; but at the end everyone has the intention to possess one of these houses according to their income.

The whole periphery of the city is actually surrounded by these branded houses, but Ataşehir has a high spot. This part of the city has its origins as being one of the largest settlements of mass housing many years ago. It was a satellite city project in 1990s, by the effects of globalization as well; but it has become a focal point of investors and land developers in the concept of multi-storey residences and office buildings in recent years (Okumus and Eyuboglu, 2017). The area is full of vertical and horizontal designed branded houses; some belonging to TOKİ (The Prime Minister's Housing Development Administration), some to free contractors and construction companies. According to data provided by TOKİ, the urbanization rate in Turkey is 78%. It is suggested that the urbanized population, which is about 60 Million will be 71 Million in 2023. In this context, there is housing pressure caused by the low income groups (TOKI, n.d.).

As Istanbul is one of the biggest cities of Turkey with a huge migration rate, it is obvious that the city needs an intervention when it comes to supply of healthy and legitimate housing for its population. On the other side, there is great turnover in the construction business for high income, and the populist approaches promise a house for everyone. These houses are marketed as 'dream houses' with every resourceful facility in it. Some of them are high technology used high rise buildings, some of them traditionally constructed houses; but with their walls and isolated gates they try to show their dominance and power to the other. At that point it comes to the 'rights to the city'. Harvey describes it as the right to change ourselves by changing the city. It is, moreover, a common rather than an individual right since this transformation inevitably depends upon the exercise of a collective power to reshape the processes of urbanization (Harvey, 2008). In Ataşehir the individual social spaces and houses are changing according to the income; but the distinction between two groups prevents the area to find its real character. It is the main question then of how the citizens should use this collective power as Harvey states, and how do they choose their contribution to the reshape process.

We are supposed to sustain our cities, and develop future scenarios based on the well-being of our children. What could be consequence of disregarding the neighborhood qualities and start constructing walls around houses, or most importantly when it comes to common rights, which dominative power will stand for it?

This study wants to examine how the distinction between these groups is reflected at the neighborhood in terms of social lives, and how the dominant power shows itself which is based on Bourdieu's field theory.

THE SOCIAL TRANSFORMATION OF ATAŞEHİR FROM PAST TO NEO-LIBERAL TIMES

Neo-liberalism as a phenomenon and distinctive ideology goes back to the 19th Century. Although it has a rather political background, this study is more concerned about its sociological aspect and its influence on the people's life and choices.

When we look at the housing problem before the neo-liberal period it can be stated that the huge migration from the East Anatolian to Istanbul created a kind of squatting areas until 1980's.

After that period, the law of property ownership allowed constructors a new way to build and sell, without considering any architectural quality in particular. These undeveloped systems created a huge among of housing stocks (Görgülü, 2016). Not only had the neo liberal policies, also the new laws catalyzed this development. After 2000 a new form of capitalism came into the scene. When we consider the historical background and politically instable fluctuations before 1980, this system seemed to have balanced many aspects. It had its basis on power resources from the governing party and also from the cartels especially in construction sector. (Karadağ, 2010). The new forms of urban segregation started during that period when Adalet ve Kalkınma Partisi (Justice and Development Party –JDP) opened the market to private capital. With the JDP in power, Turkey seems to have experienced a successful re-embedding of capitalist social relations into a new moral framework, centered on principles of Islamic charity (Buğra/Keyder 2006).

It was also the time when the government started to intervene to construction sector through TOKİ (Housing Development Administration of Turkey). Due to neo-liberal polices, middle and high income groups have benefited more than the lower income groups from government funds served by TOKİ (Housing Development Administration of Turkey). Although TOKİ has provided and still provides a general increase in urban housing stock, eligibility criteria have excluded and exclude the real urban poor and create houses that are expensive to buy and to live in (Çamur, 2007).

Ataşehir as one of the biggest counties of Kadıköy is located on the Anatolian side of Istanbul like Ümraniye, Üsküdar, or Kadıköy; but the nearby counties did not face a huge regeneration. Although the area experienced different renewals at different time intervals, especially 80's have constituted a unique progress in Ataşehir apartments. The proliferation of high rise apartments also gave access to supermarket chains, fast food chains, and several restaurants. Soon the main road of West Ataşehir was transformed into a vivid, crowded but also alienated city part, with the new comers of middle class. Beginning of 90's represents an era, where all the consumption habits and life styles started to change. The construction companies invested in large scale project, which could

address the globalization desires of the middle-class. These new and luxurious apartments were produced within international standards and imported materials and created isolation from the urban fabric (Keyder, 2000).

It was not only the beginning of a new continuing practice, but also a start for power wars; especially when the same area was occupied both with skyscrapers for upper-middle-class and multi-unit apartments for middle class. Bozdoğan describes this new aesthetics of the period as the gated suburban community or “site” as the preferred residential choice of middle-and upper-class Turks (Bozdoğan, 2013). They mostly contained facilities besides housing, which attracted people from upper-classes more. Behind the closed gates, all outdoor activities such as swimming pools, play areas, even parks for dogs are included to the settlements.

Picture 1: New Urban Fabric of Ataşehir

Source: <https://www.milliyetemlak.com/dergi/atasehirde-guncel-gayrimenkul-fiyatlari/> (accessed: 01.05.2018).

The demand to luxurious apartments increased so far, that the east of Ataşehir also faced large housing investment after 2000. These branded settlements are offered to the bazaar as safe, new, and technologically full equipped living opportunities, with their most branded names like My Towerland Ağaoğlu, Uphill Court, Ataşehir Residence, Varyap Meridian, My World Ataşehir, Sky Towers. Being branded was the key word here. As Serin described it was presented as a positive aspect of these projects, which strengthens the association of these territories as consumer products rather than neighborhoods, therefore, fostering their commodity character. These projects are presented as distinctive places that

are superior to other urban areas, which associate them with the notion of being better places to live than ‘normal’ neighborhoods (Serin, 2016).

Branding was not the only distinctive feature in the area. More than that, these luxurious new types created an invisible wall between the upper class and low-mid class, although they were living very close to each other. Both of them have their closed gates, and walls, even the outdoor facilities are serving to both classes; but eventually the face of the urban life started to change drastically. What has taken place around Ataşehir might also be termed as gentrification, as Topçu indicates (Topçu, 2014).

Now the area seems frozen, tense, and the 2 different classes both try to transform and architecturally re-shape the urban fabric, which is organized outside their closed gates according to their desires and needs. If the transformation, which is happened since 1980 is a gentrification, can we still talk about it after 38 years; or was it just an attempt of the city to adopt itself to the changing marketing strategies as a result of neo-liberal policies? Can neo-liberal systems take the citizens right to transform the city away from them; who has the most right in Ataşehir? These are obvious dilemmas in housing policies in Istanbul especially in large urban areas like Ataşehir. The transformation and the huge supplies of TOKİ, even the huge gap between the classes in the area are discussed in many mediums. But it seems that the main question is still not asked. Finding solutions to housing problems was always a challenging task. It was never about building sufficient houses. It was always about power, and shift of status.

‘THE VALUE OF YOUR LIFE IS HIGHER IN ATAŞEHİR’...

This was the motto of one of the major construction companies, which was used as a marketing tool for the targeted market. Of course the brand ‘Uphill Court’ was added to this motto. How can be life more valuable, how can we measure it? Uphill court is one of major branded sites in Ataşehir with 19 apartments, each including 1742 separate units. The whole system includes closed car parks for 3500 cars, 75.000 m2 green area, 6 open swimming pools+1 closed, 2 basketball courts, 1 tennis court, 4 children parks... in total 408.000m2 (teknik yapı, n.d.).

Of course the interior qualities are sustained in high level and equipment for each unit is also offered with high standards. You can have your dream home here, if you can afford it... It is obvious that there is luxury with extraordinary standards and the system seems to be self-sufficient.

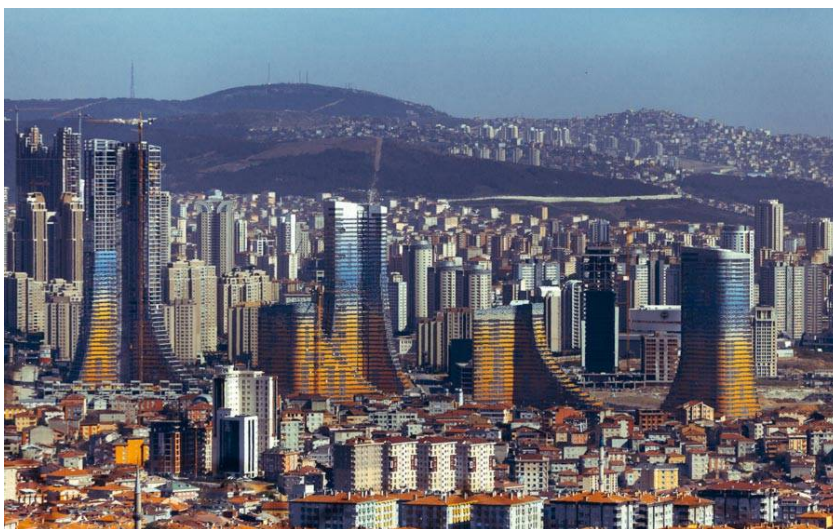
Picture 2: Uphill Court- general view

Source: <http://www.gayrimenkulhaber.com/konut-projeleri/uphill-court-atasehir/> (accessed: 01.05.2018).

Another example is Varyap Meridian, which is located near to Uphill Court on the main road of Atasehir. This highly big project contains 5 towers with 1500 housing units, 50.000 m² office areas, a five star hotel, and a congress hall. With its 94.000 of green area the project has a LEED certificate. The housing units vary from 40 m² to large penthouses (projopedia, n.d.).

Picture 3: Varyap Meridian- general view

Source: <https://www.e-architect.co.uk/images/jpgs/istanbul/varyap-meridian-e170913-n.jpg>. photo © Nikola Sarnavka. (accessed: 01.05.2018).

These are two major examples from the area, which shape the overall look of the urban fabric. With their high density, they create a kind of settlement which closes itself to the other parts of the environment, as they are presented for being self-sufficient, sustainable, and multifunctional. The marketing strategy behind them is based on luxurious consumption, and huge economic capital, which creates a struggle, inequality and field wars in the urban context. Vertical gated developments like Varyap Meridian or Uphill Court act like hotels with their services and make the life of their residents easier by creating a new world that is isolated from the city (Baycan and Gülümser, 2007). These new gated communities brought also new terms to the market. Bozdoğan describes these effective marketing points as pleasure (keyif), quality of life (yaşam kalitesi), and exclusivity (ayrıcılık) (Bozdoğan, 2013). When life in these 'promised lands' is offered as more than 'normal' and 'ordinary', the opposite terms also come to the fore for describing the close neighborhood just outside the tower walls like 'being accustomed', 'good neighborhood relations', 'tranquility and serenity'. These are features, which are from their nature out of any economic comparison. Being 'normal' or 'exclusive' was always a dilemma for the mankind. Money can come with certain restrictions, like living exclusively and in higher quality, but in an artificial environment where you do not have any individual or collective right to intervene or contribute. Many celebrities, wealthy business executives, prefer the benefits of this privilege, without even noticing the unbearable lack of social relations. Outside these gates, the routine and modest life continues with different agendas in different social places. This difference is clarified by Bourdieu, when he relates to the social space as a symbolic function of different lifestyles belonging to different groups (Bourdieu, 1991).

Thereby these two different and diversified groups have different lives in the same environment. A detailed discussion on class boundaries is not in the frame of this study; but the common nominator is 'house', and the whole urban area is surrounded by houses. So, when it comes to the desperation and losing hopes for an ordinary neighborhood, the power of status quo should be identified under some direct or indirect power relations between these groups.

Is the question '*whether these artificial living environments are a real solution to housing problem in Istanbul?*' as a matter of fact rhetoric without any possible predictable answer; or *can it reflect the possible new tendencies in housing demands?* As long as the neo-liberal policies dominate the market, different groups of people will emerge, who would like to show off their economic capital within all their capacities and limits, even though it will cost them a natural living environment; they will cause diversification, but also a legalization of status quo.

Picture 4: Ataşehir with its modest apartments

Source: <https://www.zingat.com/atasehir-gardenya-bloklarinda-2-1-110m2-2300tl-evyaptan-1149942i>. (accessed: 01.05.2018).

READING ATAŞEHİR THROUGH BOURDIVIN THEORY

When the neo-liberal freedom of the government which is given to the construction sector ended up with huge amount of apartment blocks -the so-called residences (the frequently used term *rezidans* in Turkish) - in Ataşehir, soon several questions came to the fore. The main question was about the 'social ownership' of the environment. Who had the most right for equipping the social environment: The low class or the upper class, what would be the indicative for this?

In sociological terms, Bourdieu's reference to social space can shed a light. When he phrased the social world as equal to a symbolic system, which creates its logic from differences, he referred to status and style (Bourdieu, 1990), which also brought power. This social space would present itself in different forms. These forms tend to visualize themselves within the dominance of '*economic power*', and '*taste*', which are reflected in architectural appearance. Bourdieu defines the word '*taste*' in its duality. For him it is a faculty of immediately and intuitively judging aesthetic value, and at the same time inseparable from taste in the sense of the capacity to discern the flavors of foods which implies a preference for some of them (Bourdieu, 2010).

In Ataşehir this duality appeared in reality. Many fast-food chains, small restaurants, patisseries, traditional food houses or takeaways are opened in the area, which addressed the middle class for 'taste' but also serves to the upper class. It soon became a 'field' for all the 'actors'. The structure of the symbolic space is organized and revealed itself within his formula:

$[(\text{habitus}) (\text{capital})] + \text{field} = \text{practise}$ (Bourdieu, 2010). The area where the game is played is the field. Of course a play must have its players, who try to have something beneficial from this game. Bourdieu defines these expediencies as *illusio*. *Doxa* represents the rules, and in a sense the built-in order of the field and the leverages which the players have in their hands is the capital in the real world. (Bourdieu, 2006). The capital enables the players to be accustomed to the play, and in time they create certain habits, and patterns. These patterns are more collective than individual. Bourdieu calls these affinitive wholes as *habitus* (Bourdieu and Wacquant, 2003). *Habitus* expresses a kind of domination and at the same time the way how the play and the life is shaped. In our real lives we all have our *habitus*, and a field where we play.

In Ataşehir the shiny and luxurious apartments with their social facilities introduces us one field, whereas at the same area another field appears with more modest and less equipped systems. Each field is intersecting each other, but a strong resistance is visible. Each field is trying to impose its own *doxa* to the other, and the whole area is failing to sustain itself. Bourdieu examines the social order beyond economy. The classical Marxist tendencies to link the existing order to specific economic orders are not enough for him. He is mostly preoccupied with the power of the field, and how this field is associated to other fields. The field needs *habitus* for its existence; which according to Bourdieu is the product of the incorporation of objective necessity; and which the individuals or groups try to transform. For him this social action is guided by a practical sense, by what he calls 'feel for the game' (Bourdieu, 1988).

In Ataşehir, although the boundaries of these fields seems to be mostly described by the economic power, the effects of culture and education and their reflection to taste is more able to perpetuate the existing class system. Where the line could be drawn is a difficult task and a fuzzy image because these boundaries do not contain any legality.

In the hierarchical societal order all fields are competing, and it would not be sufficient to assume that the economic capital is irreducible, but at the same time its accumulation is distinct from other capitals. So, there are different power fields. According to Bourdieu, these power fields are principally economic capital, cultural capital, and social capital, as well as symbolic capital (Bourdieu, 1991); whereas the symbolic capital creates itself within the combination of the others. In Ataşehir the economic capital also represents a power, but it is not adequate to define a class according to its economic power. Bourdieu comes close to Weber when he presents the cultural capital (Bourdieu and Wacquant, 2003). In this

context Weber's statement about 'economy and society' is worth to mention. Weber is primarily interested in the more differentiated associations and their relationship to religion; law and politics, and not economic action (Roth and Wittich, 1978) and conceived sociology as a comprehensive science of social action.

Although the term symbolic capital is very abstract, the semiotics behind it helps the player to have the right on the field. The relationship of these four capitals with each other and their distribution do not only determine the social order, it also determines the dominant class. As happens in some societies there is a contradictory relationship between economic and symbolic capitals. The same is applied to Ataşehir example.

We can refer to a group with lower symbolic capital with the dominance of economic capital; whereas at the same time, we can mention another group with the dominance of both cultural and symbolic capitals over economic capital. The first group prefers to live in extremely high buildings, where the use of high technology systems and excessive opportunities for outdoor activities are considered more important than the literal square meter of individual living areas.

With high security and 7/24 camera surveillance systems and technical support, indoor and outdoor sports activities, leisure areas, playgrounds, swimming and decorative pools, even dog walking private gardens, these branded and luxurious sites exhibit themselves as being superior than others, which is generally identified as 'normal'. So, they try to protect their *illusio* within the power of economic capital. But the symbolic capital is missing. The second group is trying harder to protect its own *illusio*, and to clarify its symbolic capital. Of course all people stand in some relation to each other, as it is a must of life; but they have different wants, desires, needs, and goals so they can reflect on these and alter their actions as they will, and the main idea is to understand the world from the point of view of the individual (Stevens, 1998). Understanding them may help to comprehend the symbolic touches all around the area where the social space and the social life realize itself.

Expensive restaurants, traditional food houses, small shops, or chains of fashion brands or fast food chains are located together on the same long axes of Ataşehir. With the contribution of big shopping malls like Palladium, Brandium, Novada, AVM 216, or the famous Brassier 'Divan' and the market 'Migros' for high income level, the area is trying to equip itself for all necessary requirements, and in a way closes itself to the core of the city.

Across the high branded apartments, the axis brings us to more modest apartments with small gardens. These buildings with their traditional outlooks and conventional construction techniques invite us to another field, where the non-standard arrangements like swimming pools, sports activities closed parking areas, or 7/24 security systems disappear, and the gates only serve for entrance. This

modesty can be perceived in the close environment with the appearance of small traditional shops and small cafes, Turkish style patisseries and breakfast salons. The field starts to change, with its authenticity, and taste; the economic capital seems to fade, and the symbolic capital starts to rise. The first group is willing to interfere to this field, as inside their closed gate, they cannot create their social spaces according to their wish. This attempt of amalgamation is of course not mutual, a social and economic exclusion is very obvious. This fact is free of individual choices and preferences. It mostly states a common and unalterable reality.

Housing was and always will be a challenging issue. Except the after-war and hard times, it was never about 'sheltering'. It was always about representing the dominating power in terms of capital. As a result of neo-liberal developments and governmental policies housing supply is exceeding the demand; concurrently the consequence of amalgamation of social groups in regard of creating a functional urban sprawl is neglected. Istanbul had a tough gentrification experience and the TOKİ houses were built so far from the central core that these mixed societal structures could be prevented. But Ataşehir is one of the rare examples where a contradictory structuring is visible. 2 different groups with 2 different 'habitus' are trying to sustain their 'illusio' and it seems, that the everyday life tries to find its way on his own. The question of which power will dominate the other will still remain as a rhetorical question.

Bourdieu's "structural homology" between the field of social classes and the space of lifestyles creates an aesthetic disposition in its "distant, detached or casual disposition towards the world of other people" (Bourdieu, 2010). Bourdieu based this argument on the fact that the dominant class would develop a taste of freedom. In Ataşehir the dominant group is the middle class; and although the new owners of the 'gated communities with high rise apartments' try to legitimate their status, the existing social arrangement is not changing. This actually strengthens the general meaning of symbolic power. Bourdieu and Passeron associate the autonomy of fields with the concept of symbolic power. As cultural fields grow in autonomy from political and economic power they gain in symbolic power; that is, in their capacity to legitimate existing social arrangements (Bourdieu and Passeron 1977). The oppositional structures in the environment try to reject other's existence, but still create the urban fabric. This rejection is not a simple reaction to the existence of 'other', but as it comes to a dispositional definition of the dominating class; their relationship appears in strictly described social spaces. Exposing the symbolic power of domination is not always easy, as normally dominant-class tastes are legitimated in that they appear to originate from qualities of charisma, knowledge, rather than from necessity (Swartz, 1997).

In Ataşehir this domination is moreover visualized by the social spaces around the entire environment, which is mostly reflected by the 'traditional food

houses'. Almost the whole area is full with small breakfast salons, or takeaways for traditional Turkish food.

Picture 5: Van Breakfast Salon

Source: http://www.socimage.net/user/atasehirvankahvaltisalonu/1996259869/1489680821186742435_1996259869. (accessed: 01.05.2018).

Even the existence of the big shopping malls with different kind of shops and restaurants do not change this dynamic. People prefer to use the bazaar. Ironically it is known as the 'high society' bazaar, which reveals the fact that the area hosts users from another social status.

Picture 6: Ataşehir 'High Society' Bazaar

Source: <https://www.haberler.com/atasehir-e-konforlu-kapali-pazar-alani-5525354-haberi/>. (accessed: 01.05.2018).

For many years space, and especially house was seen as a field for class struggles; and the group with the higher economic power always presented house as a life insurance, prestige and a good investment; as on the other hand the opposite group declared it as 'home', 'place of memory and habits' and a 'sacred living area'. All individuals in the area are trying to put forward their habitus as a tool of domination; but it seems that the economic power is struggling to position itself in the dynamic of social life. Terms, like 'neighborhood', 'habit' 'vernacular' are dominating powers over 'luxurious', 'exclusive' and 'super secure'.

CONCLUSION

Almost in every town the transformation is a tough and painful process. The generation of housing facilities should be handled with care and the solutions should include positive attributes for a constant daily life and infrastructure.

As Istanbul went through a globalization process after 2000's due to the neo-liberal freedoms, the boom in the construction sector created a huge housing demand and supply. Every single family from every class was encouraged to buy a house, which was preferable in a gated community. According to TOKİ's declaration the target with 500.000 housing units was met as of 2011, and the expected target would be 1.200.000 in total for 2013 (TOKİ, n.d.). As it is seen, the city will continue to be reshaped.

This frenzy period was accelerated by gentrification processes, and the city experienced a shift to the periphery. Although these areas were for the low income at the first step, there were some blind spots in the calculations like Ataşehir. The area was already urbanized since 1970, and far from a gentrification plan, its location to general arteries and to the downtown was significant. So, the construction market shifted the investments to the non-built areas between the urbanized environments. It was never intended to integrate both housing facilities, and both classes; but it was aimed to create a vivid and healthy housing environment with all social spaces around. Unfortunately the area shut itself down to the city core, and an artificial life was created behind the gated walls; and soon individuals from different fields with different illusions put forth two different daily lives; and via their capitals they insisted to sustain their habitus. This opposition obscured the daily flow, static even unbearable. The whole area was surrounded with breakfast houses or traditional food courts, where the art of presentation as well as the representation was not appealing for the upper class; but indeed they wanted to experience it, as their social life behind the walls was only a dictated illusion to them. Habitus needs space, and a constant flow of daily life. It can reveal itself in forms of spaces. In all cases the space is the best tool to consolidate the status. Normally house as in terms of living area can serve for this purpose alone. But when two equal powers confront, then something more is needed. In Ataşehir struggle for power expresses itself not only by house types belonging to the middle

class, also with the routines of the daily life and the social spaces attached to it. Although the houses for upper class supply a distinguished space to their owners; outside their territory the area seems to belong to the middle class with their dominating habitus.

REFERENCES

Baycan-Levent, T. & Gülümser, A.A. (2007). Gated communities in Istanbul: *The new walls of the city the fondazione eni Enrico Mattei series index*: <http://www.feem.it/Feem/Pub/Publications/EURODIVPapers/default.htm>, (accessed: 15.02.2018).

Bourdieu, P. & Passeron, J.C. (1977). *Reproduction in education society and culture*. London: Sage.

Bourdieu, P. (1988). Vive la crise!: For heterodoxy in social science. *Theory and society*, (17) 5, Special issue on breaking boundaries: social theory and the sixties, 773-787.

Bourdieu, P. (1990). *In other words: Essays towards a reflexive sociology*. Matthew Adamson (trans. by). Stanford: Stanford University Press.

Bourdieu, P. (1991). *Language and symbolic power*. Cambridge: Harvard University Press.

Bourdieu, P. & Wacquant, L. J. D. (2003). *Düşünümsel bir antropoloji için cevaplar*. Çeviren: Nazlı Ökten, Istanbul: İletişim Yayınları.

Bourdieu, P. (2006). *Sanatın kuralları: Yazınsal alanın oluşumu ve yapısı*. Çeviren: N. Kamil Sevil, Istanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Bourdieu, P. (2010). *Distinction*. New York: Routledge.

Bozdoğan, S. (2013). Residential architecture and urban landscape in Istanbul since 1950. in P. Pyla ed. *Landscapes of Development*, Cambridge: Harvard University Press 118-141.

Buğra, A. & Keyder Ç. (2006). The Turkish welfare regime in transformation. *Journal of European Social Policy*, 16: 211–228.

Çamur, K. (2007). Does the new millennium mean new hopes for housing the urban poor? Does strategic approach ensure pro-poor housing strategies in developing countries? Case of TOKİ / Turkey: 43rd *ISOCARP Congress*, pp.1-11.

Görgülü, T. (2016). The Apartment typology from past to present: The transition from rental apartment to residence. *TÜBA-KED*, (14) 166- 178.

Harvey, D. (2005). *A brief history of neoliberalism*. Oxford: Oxford University Press.

Harvey, D. (2008). The right to the city. *New Left Review* (53) 23 – 40.

Karadağ, R. (2010). Neoliberal restructuring in Turkey: From state to oligarchic capitalism, *mpifg discussion paper* 10 (7). Köln: Max-Planck-Institut für Gesellschaftsforschung.

Keyder, Ç. (2000). *Enformel konut piyasasından küresel konut piyasasına, İstanbul küresel ile yerel arasında içinde*, Derleyen Çağlar Keyder, İstanbul: Metis Yayınları

Okumus, D. & Eyuboglu, E. (2017). Healthy environments or high prices? Residents' perspective to the urban regeneration projects in Atasehir, İstanbul. *Current Urban Studies*, (5) 444-465.

Projepedia. (n.d.).
<https://www.projepedia.com/sirket/varyap/projeler/varyap-meridian,783.html>,
(accessed: 02.03.2018).

Roth, G. & Wittich, C. (1978). *Max Weber, economy and society, an outline of interpretive sociology*. Berkeley: University of California Press.

Serin, B. (2016). The promised territories: the production of branded housing projects in contemporary Turkey. *European Journal of Turkish Studies* 23. URL : <http://ejts.revues.org/5383>, (accessed: 15.02.2018).

Stevens, G. (1998). *The favourite circle: The social foundations of architectural distinction*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.

Swartz, David. (1997). *Culture and power*. London: The University of Chicago Press.

Teknikyapı. (n.d.).
www.teknikyapi.com/Projeler/TamamlananProjeler/Uphill-Court-Atasehir,
(accessed: 02.03.2018).

TOKİ, (n.d.). <http://www.toki.gov.tr/en/background.html>. (accessed: 21.02.2018).

Topçu, Ü. (2014). Urban transformation: Effects of large housing investments on nearby property values in Ataşehir İstanbul. *Journal of Urban Regeneration and Renewal* 8(1):45-51.

Yayın Geliş Tarihi: 19.04.2018
Yayına Kabul Tarihi: 17.08.2018
Online Yayın Tarihi: 12.11.2018
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.416816>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 20, Sayı: 3, Yıl: 2018, Sayfa: 397-415
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

BOŞ ZAMAN AKTİVİTESİ OLARAK DALIŞ VE YAŞAM DOYUMU İLE İLİŞKİSİ

Figen SEVİNÇ*
Çağıl Hale ÖZEL**

Öz

Su sporları turizmi, son yıllarda pek çok destinasyonda gerçekleştirilen bir boş zaman aktivitesi olarak ön plana çıkmakta, dalışa yönelik turistik faaliyetler, gün geçtikçe değer kazanmaktadır. Bu çalışmada, dalış yapan bireylerin, boş zaman aktivitesi olarak dalışı nasıl gördükleri ve dalış aktivitesinin yaşam doyumlarıyla bir ilişkisinin olup olmadığı araştırılmıştır. Bu amaç doğrultusunda Çanakkale’de ve Eskişehir’de faaliyet gösteren dalış kulüpleri aracılığıyla donanımlı dalış yapan 28 birey ile yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşme gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler neticesinde, dalmanın bireylerin hayatında önemli bir yere sahip olduğu, keşfetmeye, sosyalleşmeye, kendini dinlemeye ve ruhen yenilenmeye katkısının olduğu belirlenmiştir. Ek olarak, bireylerin dalış aktivitelerine katılımları ile elde ettikleri yaşam doyumları arasında olumlu bir ilişkinin olduğu gözlenmiştir. Çalışmanın, dalış sporları ve yaşam doyumu ilişkisi ile ilgili alanyazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Boş Zaman, Rekreasyon, Dalış, Yaşam Doyumu.

DIVING AS A LEISURE TIME ACTIVITY AND ITS RELATIONSHIP WITH LIFE SATISFACTION

Abstract

Water sports tourism has become a leisure activity in many destinations in recent years and touristic activities for diving are getting more and more valuable. In this study, authors aimed to identify how individuals see diving as leisure activity and whether diving activity has a relationship with life satisfaction. In line with this aim, semi-structured in-depth interviews were conducted with 28 individuals who dive equipped with diving clubs

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Sevinç, F. & Özel, Ç. H. (2018). Boş zaman aktivitesi olarak dalış ve yaşam doyumu ile ilişkisi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20 (3), 397-415.

* Öğr. Gör., Bartın Üniversitesi, Bartın Meslek Yüksekokulu, Seyahat, Turizm ve Eğlence Hizmetleri Bölümü, Turizm ve Seyahat Hizmetleri Programı, ORCID: 0000-0001-5391-1818, fsevinc@bartin.edu.tr

** Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0002-4898-0867, chkayar@anadolu.edu.tr

in Çanakkale and Eskişehir. As a result of the interviews, it was determined that diving had an important place in the lives of individuals, contributing to discovering, socializing, listening to oneself and renewing spiritually. In addition, it has been observed that there is a positive relationship between the participation of individuals in diving activities and the life satisfaction they have achieved. It is believed that this study will contribute to the literature related to diving sports and life satisfaction relationship.

Keywords: Leisure, Recreation, Diving, Life Satisfaction.

GİRİŞ

Teknolojik gelişmeler, çalışma saatlerinin azalması ve tatillerin sosyal bir hak niteliğine kavuşması, insanları işten arda kalan zamanlarında kişisel yeteneklerini sergilemeye, kendilerini gerçekleştirmeye ve haz aldıkları etkinliklere yönlentmektedir (Hazar, 2014). Bireylerin boş zamanlarını değerlendirirken fiziksel, zihinsel ve ruhsal açıdan kendilerini rahatlatan, eğlenceli ve tatmin edici etkinlikleri tercih ettikleri gözlenmektedir. Özellikle etkinliklere katılmada içsel ve dışsal güdülenmenin de etkisiyle (Porter & Lawyer, 1968; Sung, 2000), bireylerin bir etkinliğe olan ilgileri, bu etkinliğe verdikleri önem ve katılımdan elde ettikleri kazanım (statü, başarı, haz, yaşam doyumu vb.) etkinliklere yönelmelerinde önemli rol oynamaktadır (Sung, 2000). Bu etkinliklerden biri de uzun zamandır bir sualtı aktivitesi olarak insan hayatında yer alan, boş zaman değerlendirme ve eğlenme amacıyla tercih edilen dalış sporudur. Özellikle son yıllarda bu etkinlik türüne aktif katılımın artmasıyla dalış güzergâhları genişlemiş, su altı sporlarına yönelik yeni projeler geliştirilmiştir.

Bilinmeyenin çekiciliği, eğlenme, doğayı tanıma, karşı koyma, macera yaşama isteği gibi nedenler, bireyleri dalış yapmaya yönlentmektedir. Ek olarak, bireylerin serbest zamanlarında dalış aktivitelerini haz alarak yapmaları, yaşamdan daha fazla keyif almalarını sağlamakta, onların yaşam kalitelerini arttırmaktadır. Bu belirlemeden hareketle, bu çalışmada dalış yapan bireylerin, bir boş zaman aktivitesi olarak dalışı nasıl gördükleri ve dalış aktivitesinin yaşam doyumları ile bir ilişkisinin olup olmadığının anlaşılması amaçlanmıştır. Belirlenen bu amaca ulaşabilmek için Çanakkale'de ve Eskişehir'de faaliyet gösteren dalış kulüplerine ulaşılmış, bu kulüpler aracılığıyla dalış yapan 28 bireyden veri toplanmıştır.

Su sporları arasında yer alan dalışın, gün geçtikçe daha fazla ilgi odağı haline geldiği, dalış ile ön plana çıkan destinasyonların sayısının arttığı gözlenmektedir. Ancak, alanyazın incelendiğinde, boş zaman aktivitesi olarak dalışı ele alan ve dalışın yaşam doyumu ile ilişkisini araştıran bir çalışmaya rastlanamamıştır. Dolayısıyla, bu çalışmanın dalış yapan bireylerin yaşam doyumlarında dalışı nasıl konumlandıklarının anlaşılmasında ve dalışa yönelik algıların belirlenmesinde alanyazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

BOŞ ZAMAN AKTİVİTESİ OLARAK DALIŞ

Deniz turizmi ile doğrudan bağlantılı olan ve yüksek gelir düzeyine sahip turistlerin tercih ettiği su sporları turizminin ekonomik getirisi yüksek olan bir turizm çeşidi olarak alanyazında yer aldığı görülmektedir (Dinçer & Özdemir Güzel, 2016; Jennings, 2007; Kurtzman, 2005; National Oceanic and Atmospheric - NOAA, 2001; Ross, 2001). Tatil amaçlı seyahatlerin su alanlarına yapılması, tatil sürelerinde gerçekleştirilen aktiviteler arasında dalışın yer alması ve boş zaman aktivitesi olarak dalışa yönelik talebin artması (Dinçer & Özdemir Güzel, 2016), maceraya yönelik rekreatif bir faaliyet olan dalışı ön plana çıkarmıştır.

Dalışın tarihi kayıtları, MÖ 332 yılında sualtı arama kurtarma işlerinden askeri amaçlı MÖ 1194-1195 Truva Savaşları'na kadar uzanmaktadır. 19. yüzyıl başlarında kullanılmaya başlanan bağımsız sualtı solunum cihazlarıyla (SCUBA - Self Contained Underwater Breathing Apparatus) günümüz tüplü dalış yapısının benzer ve güvenli kullanımının temelleri atılmıştır (Jennings, 2007; TSSF/CMAS, 2007). Bachrach (1982) tarafından serbest dalış, çan dalışı, kasklı dalış, donanımlı ve satürasyon dalış olmak üzere beş temel dönemde ele alınan dalış aktiviteleri (NOAA, 2001), zamanla turizm faaliyetleri arasında anılmaya başlamıştır. Pek çok kıyı destinasyonunda ön plana çıkan donanımlı dalış (maske, şnorkel, regülatör, palet, dalış elbisesi, denge yeleği-BC-, ağırlık, tüp vb. kullanarak dalma) diğer bir deyişle tüplü dalış (SCUBA), profesyonel bilgi, beceri ve yetenek gerektirdiği için federasyonlara bağlı olarak turistik aktivitelerde yerini almıştır. Dalış aktivitelerini açıklamaya yönelik tanımlar incelendiğinde (Böyükelhan, 2014; Top vd., 2013; TSSF, 2007, Yaşar, 2011) dalışta ön plana çıkan unsurlara ve özelliklerine değinildiği, bunun nasıl bir turistik faaliyet olduğuna dair açıklamaların yapıldığı görülmektedir. Tanımların bazılarında zevk, spor, macera, rekreasyon aktivitesi gibi özel ilgi ve hobiler için tüplü ve tüpsüz gerçekleştirilen sportif turistik faaliyetler ön plana çıkarken, bazılarında ise dalışın gerçekleştirildiği faaliyet alanları, bileşenleri ve sınıflandırmaları vurgulanmaktadır. Genel anlamıyla dalış, sportif ve turistik rekreasyon etkinlikleri olarak doğal güzelliklerin bulunduğu sualtında, grup halinde gerçekleştirilebilen, fiziksel rekreasyon grubunda yer alan, su temelli bir macera turizmi etkinliği olarak ifade edilmektedir (Weber, 2001; Pomfret, 2006; Hazar, 2014; Garda, 2014; ATDI, 2015). Daha geniş bir ifadeyle dalış, spor yapma, macera arama, meydan okuma, fiziksel, zihinsel ve ruhsal açıdan rahatlama, eğlenme, doğaya yakın olma gibi amaçlarla ve sualtını keşfetme arzusuyla belirli bir güzergâh boyunca yapılan etkinlikleri kapsamaktadır.

Sporun, rekreasyonun ve turizm aktivitelerinin sürdürülebilir bir formu olan sualtı sporlarının artması ve dalış aktivitelerinin gelişmesi, bir toplumun gelişmesinde iyi bir temel oluşturabilir. Zira kıyı bölgelerinin ekonomilerinin canlanmasında rol oynayan dalış, aynı zamanda sosyal ve çevresel yönden sürdürülebilir niteliklere de sahiptir. Gün geçtikçe ekonomik kalkınma potansiyeli ön plana çıkan (Dinçer & Özdemir Güzel, 2016) dalış aktivitelerinin pazar payının ve turist yapısının belirlenmesi de önemli hale gelmektedir. Nitekim, Yaşar (2011)

tarafından yapılan bir çalışmada, sualtı dalış turizminin sosyal ve rekreasyonel amaçlarla gerçekleştirildiği, dalışa yönelik talebin artacağı ifade edilmektedir. Dinçer & Özdemir Güzel (2016) ise belli bir pazar payına sahip sualtı sporlarının gelecek yıllarda kayda değer bir gelişme göstereceğine işaret etmektedir.

Dalış turizminin sağladığı ekonomik, sosyal ve sürdürülebilir yararın da etkisiyle Avrupa’da dalış güzergâhlarını ve dalış için güvenli rotaları belirlemek önemli hale gelmiştir. Bu bağlamda, TSSF (Türkiye Sualtı Sporları Federasyonu), CMAS (Dünya Sualtı Aktiviteleri Konfederasyonu-Confédération Mondiale des Activités Subaquatiques), PADI (Profesyonel Dalış Eğitmenleri Birliği-Professional Association of Diving Instructors), SSI (Uluslararası Tüplü Dalış Okulları-Scuba Scholl International) ve dalış okulları, bu dalış aktivitelerinin gelişmesi için rotalar belirlemekte, organizasyonlar ve turlar düzenlemektedir. Avrupa ülkelerinde sayısı hızla artan bu etkinliklerin ekonomik katkısı, turizm gelirlerinde deniz turizminin yadsınamayacak bir yer edinmesini sağlamıştır (Dinçer & Özdemir Güzel, 2016; Sevinç & Güzel, 2016; Pforr vd., 2006). Bu nedenle, bu turizm türüne yatırım yapmak, kapsamlı güzergâhlar oluşturmak ve uluslararası dalış güzergâhlarında yer almak isteyen ülkeler, bu alana yönelik girişimlerde bulunmakta ve projeler geliştirmektedir. Hatta bir kısım kullanılmayan deniz araçları batırılarak sualtı müzeleri oluşturulmakta, bu alanlar dalış destinasyonlarına dönüştürülmektedir (DHA, 2017; PADI, 2017; Theguardian, 2017; Musa Mexico, 2017).

Dalışa yönelik artan ilgi, Avrupa ülkeleri arasında güçlü bir rekabeti beraberinde getirmeye başlamış, tüm dünyaya yayılmıştır. Zira coğrafi olanaklara, doğal güzelliklere, tarihi ve kültürel zenginliklere sahip olmak, kıyı destinasyonlarında su sporlarının gelişmesinin yolunu açmakta, Amerika ve Avrupa’nın ardından Asya’da da dalış yapan bireylerin sayısı giderek artmaktadır. Bulunduğu konum, sahip olduğu doğal ve tarihi güzellikleri, güvenli ve alternatif sualtı rotaları bağlamında Türkiye de tur düzenleyicilerinin ve deniz turistlerinin ilgisini çekmektedir. Türkiye’de deniz turizmine yönelik çalışmaların son yıllarda önem kazanmasında dalış aktivitelerine yönelik talep artışının etkisinin olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Tablo 1’de 2017 yılının Aralık ayı itibarıyla Türkiye Sualtı Sporları Federasyonu’na bağlı dalış merkezlerine ve dalıcı sayılarına yer verilmiştir.

Tablo 1: Türkiye Sualtı Sporları Federasyonu'na Bağlı Dalış Merkezleri ve Dalıcı Sayıları

STATÜ	KAYIT SAYISI
Dalış Merkezi	264
1 Yıldız Dalıcı	82991
2 Yıldız Dalıcı	23404
3 Yıldız Dalıcı	10575
1 Yıldız Eğitmen	2187
2 Yıldız Eğitmen	1586
3 Yıldız Eğitmen	246

Kaynak: Türkiye Sualtı Sporları Federasyonu, kişisel görüşme, Aralık 2017.

Araştırmalardan elde edilen bulgular, dalış yapan bireylerin temel güdülerinin; macera arama, rekreatif etkinlikte bulunma, sualtını keşfetme, imaj elde etme ve yaşam tarzı edinme olarak sıralandığını göstermektedir (Böyükelhan, 2014; Jennings, 2007; Pforr vd., 2006; Yaşar, 2011). Ek olarak bölgesel, ulusal ve uluslararası dalış kulüplerinin varlığı, sualtı topluluklarının faaliyetleri, festivalleri, etkinlikleri ve tüm bunların sosyal medyanın etkisiyle geniş kitlelere ulaşması, dalışa yönelik turistlerin sayısının artmasına ve bireylerin dalış amacıyla uluslararası seyahatlere yönelmesine katkı sağlamaktadır. Bu açıklamalardan hareketle, bireylerin boş zaman aktivitesi olarak dalışı nasıl gördüklerinin, dalışın yaşam doyumlarıyla olan ilişkisinin araştırılması ve bireylerin dalış etkinliklerine yönelmelerinde rol oynayan nedenlerin belirlenmesi, hem dalış turizminin gelişmesine, hem de bu turizm türünün sürdürülebilirliğinin sağlanmasına katkı sağlayabilir. Alanyazında bu kapsamda bir araştırmaya rastlanılmamış olması, bu çalışmanın yazarlarını bu yönde çalışmaya teşvik etmiştir. Zira, boş zaman aktiviteleri bireylerin yaşam doyumlarını etkileyebilmekte, bu aktiviteler hayatlarının belirli alanlarında olumlu ya da olumsuz etkiler oluşturabilmektedir. Yaşam doyumu, hayatı sevme, yaşamaktan zevk alma ve genel olarak daha iyi yaşam kalitesine sahip olma hissi şeklinde tanımlanmaktadır (Shichman & Cooper, 1984). Hayatın belirli alanlarında yaşanan memnuniyetin, memnuniyetsizlikten daha fazla olduğunu niteleyen yaşam doyumu, araştırmacılar tarafından sıklıkla ele alınan konulardan biri olmuştur (Campbell vd., 1976; Diener & Martin, 2004; Neugarten vd., 1961; Shichman & Cooper, 1984; Söyler, 2016; Wang vd., 2008). Özellikle pozitif psikolojinin önemli bir kavramı olan yaşam doyumu, kısaca bireylerin yaşamlarından duydukları memnuniyeti ifade etmektedir (Diener, 1984; Kabasakal & Girli, 2012). Bu bağlamda, cinsiyet, yaş, eğitim durumu, gelir, medeni durum gibi demografik özelliklerle ilişkilendirilen yaşam doyumu çalışmaları (Brown & Frankel, 1993; Gilbert & Abdullah, 2004; Mert & Ardahan, 2014; Nimrod, 2007) mevcuttur. Demografik özellikler doğrultusunda yapılan çalışmalarda yaygın olarak mutluluk ile eğitim ve gelir arasında olumlu bir ilişki

tespit edilmiştir (Campbell vd., 1976). Ancak, sosyal etkileşimin kuvvetli olduğu etkinliklere yönelik araştırmaların yapılması, aynı zamanda bireylerin tercihleri doğrultusunda katıldıkları aktivitelerin yaşam doyumlarına olan etkisinin ne düzeyde olduğunu gösterebilir. Buradan hareketle, boş zaman aktivitesi olarak dalış ile yaşam doyumları arasında bir ilişkinin tespit edilmesi, dalış yapan bireylerin hayatlarının niteliğini nasıl değerlendirdiklerini ortaya çıkaracaktır. Dalış aktivitelerinin bireylerin yaşam doyumlarına olumlu bir etkisinin olup olmadığı belirlenerek konuyla ilgili alanyazına katkı sağlanabilecektir.

DALIŞ AKTİVİTELERİNİN YAŞAM DOYUMUNA ETKİSİ

Yaşam doyumunu, bireylerin istedikleri ile sahip olduklarını kıyaslamaları sonucunda elde ettiklerine yönelik hissettikleri doyumdur (Şener, 2009). Bu nedenle, yaşam doyumunu, bireylerin mutluluğunu ve iyi olma halini kapsar, ruh sağlığını etkiler. Beklentilerle sahip olunanlar arasında oluşan fark, yaşam doyumunu düzeyini ifade ettiğinden bireylerin yaşamlarını olumlu bir şekilde değerlendirmesi, iyi oluşun gereklilikleri arasında yer almaktadır (Diener & Martin, 2004). İyi oluş, aynı zamanda sahip olunan kişilik özellikleriyle yaşam doyumunu etkileyen bir etkidir (Söyler, 2016). Bu nedenle, yaşam doyumunu yüksek olan bireylerin kendileriyle barışık, benliklerini ve kişiliklerini tanıyan kişiler oldukları, duygusal zekâlarının yüksek olduğu belirtilmektedir (Tümkiye vd., 2008). Neugarten vd. (1961) tarafından ele alınan yaşam doyumunu; “*hayata karşı iyimser bir tutum*”, “*katılınan etkinlikleri zevk alarak gerçekleştirme*”, “*kendini değerli görme*”, “*amaçlara ulaşma inancına sahip olma*” ve “*yaşama anlam katma*” olmak üzere beş farklı ölçütte değerlendirilmiştir. Özellikle aktif katılım sağlanan boş zaman aktivitelerini arttırmanın, uzun vadede bireylerde mutluluk ve duygusal yapılarında olumlu etki oluşturduğu, onların olumsuzluklarla baş etmelerine yardımcı olduğu savunulmaktadır (Argyle, 1996; Mannell, 1999; Murphy, 2003). Buradan hareketle, yaşam doyumunu ve serbest zaman aktivitelerine yönelik yapılan çalışmalar, bireylerin boş zaman aktivitelerine katılımlarının yaşam doyumlarını arttırmada önemli bir role sahip olduğunu ortaya çıkarmıştır. Söyler (2016) tarafından yapılan çalışmada, doğa yürüyüşlerinin ciddi serbest zaman faaliyeti olarak algılandığı, çevre kimliği yüksek olan ve doğa yürüyüşlerine katılan bireylerin yaşam doyumlarında artış olduğu tespit edilmiştir. Mert & Ardahan (2014), araştırmalarında bireylerin rekreasyonel doğa sporlarına katılarak kendilerini olumlu etkilediklerini, enerji aldıklarını, bu durumun ise yaşam doyumuna olumlu yansıdığını belirtmektedir. Turizm ve yaşam doyumuna yönelik alanyazın taraması yapıldığında boş zaman aktiviteleri ile yaşam doyumuna ilişkin çalışmalarda da (Ardahan & Yerlisu Lapa, 2011; Gilbert & Abdullah, 2004; Neal vd., 1999; Uysal vd., 2012) benzer sonuçların elde edildiği görülmektedir.

Dalış etkinliklerine katılım amaçları arasında doğayla iç içe olmak, su altını keşfetmek, yaşadığı çevreye yararlı olmak, su alanlarına yakın olmak, sürdürülebilirliği göz ardı etmeden kısa sürede farklı deneyimler yaşamak

gelmektedir. Spor yapmak, mücadele etmek, heyecan, mutluluk, risk gibi duyguları bir arada hissedene, maceraya ilgi duyan herkesin bir araya gelebildiği dalış etkinlikleri, bireylerin yaşam doyumlarına yönelik olumlu bir etki oluşturabilir. Zira, bu tip etkinliklere katılan bireyler, farklı destinasyonları keşfederken kültürel değişimi de birebir yaşamayı, su altı yaşam biçimine uyum sağlamayı, bilgi, beceri ve yeteneklerini kullanmayı tercih etmektedir. Dolayısıyla dalış aktivitelerine katılan bireylerin beklentileri ve elde ettikleri arasında olumlu yönde bir uyum söz konusudur. Nitekim, su alanlarının insanlara sağladığı huzur ve mutluluk, katıldıkları etkinliğe ve hayatlarına yönelik hissettikleri doyumunu da ortaya çıkarabilmektedir.

YÖNTEM

Bu çalışmada, su sporları faaliyetlerinden biri olan dalışın, bir boş zaman aktivitesi olarak dalış yapan bireyler tarafından nasıl görüldüğünün ve bireylerin yaşam doyumlarıyla dalış aktivitesi arasında bir ilişkinin olup olmadığının incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda, bireylerin iç dünyasına girerek deneyimlerini, tutumlarını, düşüncelerini ve algılarını anlamaya yardımcı olan görüşme tekniği (Patton, 1987; Seaton & Bennett, 1996; Yıldırım & Şimşek, 2011) kullanılmıştır. Amaca yönelik olarak oluşturulan sorular, görüşme formunda tüm boyutlarıyla ele alınmış, sohbet benzeri görüşmeler gerçekleştirilerek araştırmacılara zaman esnekliği sağlanmıştır. Bu bağlamda, soru sayısı ve sırası görüşmeye göre şekillenmiş, görüşmeler sırasında ek sorular ortaya çıkmıştır.

Veri Derleme Aracının Oluşturulması

Veri derleme aracı olarak oluşturulan görüşme formunda, altısı bireylerin demografik özelliklerini kapsayan toplam 16 soru yer almıştır. Görüşme soruları alanyazındaki kaynaklardan (Aydın, 2016; Beard & Ragheb 1980; Diener vd., 1985; Ragheb, 2005; Söyler, 2016) yararlanılarak oluşturulmuştur. Sorular, “*dalış algısı ve dalış etkinliklerine katılım amacı*”, “*boş zaman aktivitesi olarak dalışın hayata kattığı anlam*” ve “*yaşam doyumunu*” olmak üzere üç başlıkta bir araya getirilmiş ve katılımcılara yöneltilmiştir.

Veri Toplama

Araştırma alanı olarak Eskişehir ve Çanakkale Dalış Eğitim Merkezleri belirlenmiştir. Bu iki şehrin seçilmesinin nedeni, buradaki merkezlerde eğitimin yaz-kış devam etmesidir. Ayrıca, Eskişehir Eğitim Merkezi aracılığıyla araştırmanın verilerinin toplanmasına yakın bir tarihte Mısır’da bir dalış etkinliğinin planlanması, Çanakkale Eğitim Merkezi’nin “Hayalet Ağ Projesi” kapsamında bir dalış etkinliği düzenlemesi ve bu proje aracılığıyla araştırmacıların yerinde gözlem yapabilmeleri, bu şehirlerin seçilmesinde etken rol oynamıştır. Veri toplama aşamasında zengin ve kapsamlı verilere ulaşmak amacıyla ilk aşamada yargısal örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Dalış yapan bireyler, profesyonel

anlamda donanımlı dalış yapan ve yıldızlı balıkadam belgesine sahip olanlar arasından seçilmiştir. Ayrıca iyi düzeyde bilgi birikimine sahip, bilgi paylaşımı yapabilecek, yıldızlı dalış brövesi olan katılımcıların seçilmesine özen gösterilmiştir. İlk altı katılımcının ardından, katılımcıların önerdikleri diğer bireylerle görüşmelere devam edilmiş, bu aşamada ise kartopu örnekleme ile 22 katılımcıya daha ulaşılmış, böylece toplam 28 katılımcı ile görüşülmüştür. Çalışmada, mümkün olduğunca çeşitli demografik özelliklere sahip bireylerin seçilmesine ve farklı görüşlerin alınmasına dikkat edilmiştir.

Katılımcılara öncelikle çalışmanın temel amacından, dalış ve yaşam doyumuna yönelik farkındalık oluşturmanın öneminden bahsedilerek bireylerden görüşme talep edilmiştir. Görüşme talebini kabul eden 28 dalıcı ile 24 Kasım 2017-21 Aralık 2017 tarihleri arasında Çanakkale ve Eskişehir’de yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler, 12 ila 48 dakika arasında sürmüştür. İzin verilen görüşmelerde ses kaydı alınmış, ardından bu kayıtlar ve diğer notlar, araştırmacılar tarafından metne dökülmüştür.

Verilerin Analizi

Veriler, tümevarımcı yöntemlerden içerik analizi yardımıyla çözümlenmiştir. Davranışları betimleme, verileri belirli kavramlar çerçevesinde bir araya getirerek anlaşılır şekilde yorumlama, benzer veriler arasındaki ilişkiyi belirtme (Yıldırım & Şimşek, 2011) amacıyla kodlama yoluyla içerik analizi tercih edilmiştir. Bulguların geçerliliğini ve güvenilirliğini artırmada içerik analizi katkı sağlamaktadır (Rossman & Rallis, 1998). Huberman & Miles (2002) tarafından analiz yaklaşımı, verileri kodlama, kavramları belirleme, bulguları tanımlama ve yorumlama olmak üzere dört aşamalı ifade edilmektedir. Bu nedenle, kodlama yapılırken daha önce tanımlanmış bir kavramsal yapı olmadığından veriler kavramlaştırılmış, ilişkilendirilmiş ve analiz edilen veriler aracılığıyla kavramlar kodlanmıştır (Günlü vd., 2009). Kodlama işleminden sonra elde edilen verilerin ortak yönleri belirlenmeye çalışılmış, temalar oluşturulmuştur. Araştırmanın geçerliliğini sınamak için Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi’nden iki akademisyene görüşleri sorulmuş, kodları değerlendirmeleri talep edilmiştir. Bunun ardından kodlama son halini almış, uygun temalar belirlenmiş ve karşılaştırma yapılarak güvenilirlik ölçütleri karşılanmaya çalışılmıştır.

BULGULAR

Katılımcılara İlişkin Bilgiler

Katılımcıların 11’i kadın, 17’si ise erkektir. Katılımcıların %39,3’ünün 35-44 yaş, %28,6’sinin 25-34 yaş, %14,3’sinin 45-54 yaş aralığında yer aldığı, %7,1’inin 14-24 ve %10,7’sinin ise 55 ve üstü yaş aralığında olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların yüksek oranda 35-44 yaş grubunda yer alıyor olması, eğitim ve çalışma hayatının yanı sıra belli düzeyde hayat tecrübesine sahip olan

bireylerin dalışa ilgi gösterdiklerini ortaya koymaktadır. %42,8'i lisans düzeyinde, %39,3'ü ise lisansüstü düzeyde eğitime sahiptir. Katılımcılar akademisyen, emekli (asker), polis memuru, eczacı, denizci, gazeteci ve mühendis olmak üzere farklı meslek gruplarında yer almaktadır. Katılımcıların gelir durumu dağılımına bakıldığında %75'inin 3001 TL ve üzeri, %21,4'ünün 1501-3000 TL arası, bir katılımcının ise öğrenci olması sebebiyle 0-1500 TL arasında aylık gelire sahip olduğu belirlenmiştir. Katılımcıların sahip oldukları brövelerin yıldız sıralamasına göre %35,7'si 2 yıldız, %25'i 1 yıldız, %21,4'ü ise 3 yıldızlı balıkadam belgesine sahiptir. İkişer katılımcı, 1 ve 2 yıldız eğitmen belgesine, bir katılımcı ise 3 yıldız eğitmen belgesine sahiptir. Katılımcıların %67,8'i beş yıldan uzun süredir dalış yaptığını ifade etmiştir. Tablo 2'de verilerin analizi sırasında oluşturulan temalara ve kodlara yer verilmiştir.

Tablo 2: Gözlenen Sıklık Kodları ve Temalar

Temalar	Temalara göre kod listesi	Katılımcılar	Toplam
Dalış Algısı/Amaçları	Keyif	K1, K2, K4, K7, K8, K9, K10, K12, K14, K15, K16, K18, K20, K21, K22, K23, K25, K27, K28	19
	Keşfetmek	K1, K8, K12, K14, K16, K17, K19, K20, K21, K24, K25, K27,	12
	Hobi	K6, K7, K11, K14, K18, K19, K21, K23, K24, K26, K28	11
	Yaşam biçimi	K1, K2, K5, K13, K18, K20, K23, K28	8
	Heyecan	K1, K5, K7, K20, K25, K27	6
Dalışın Hayata Kattığı Anlam	Mutluluk	K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9, K10, K11, K12, K13, K14, K15, K16, K17, K18, K19, K20, K21, K22, K23, K24, K25, K26, K27, K28	28
	Stresten uzaklaşma/ huzur	K1, K2, K3, K4, K5, K6, K8, K9, K10, K11, K12, K13, K14, K15, K16, K17, K18, K19, K20, K21, K22, K23, K24, K25, K26, K27	26
	Sosyalleşme aracı	K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K10, K13, K14, K17, K19, K21, K23, K24, K26, K27	18
	Kendine Güven	K1, K3, K4, K5, K7, K8, K16, K20, K24	9
	Sosyal Statü	K1, K2, K6, K15, K17, K21, K23	7
Dalış ve Yaşam Doyumu İlişkisi	Dalış önceliği	K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9, K10, K11, K12, K13, K14, K15, K16, K17, K18, K19, K20, K21, K22, K23, K24, K25, K26, K27, K28	28
	İdeallere erişim	K1, K2, K3, K6, K8, K9, K10, K11, K14, K15, K17, K18, K19, K20, K21, K24, K25, K26, K27	19
	Memnuniyet	K1, K2, K3, K4, K5, K6, K8, K9, K10, K11, K12, K14, K15, K16, K17, K18, K19, K20, K21, K22, K23, K24, K25, K26, K27	25
	Kendini tanıma	K2, K4, K5, K8, K11, K14, K16, K18, K20, K24, K25, K26	12

Dalış Algısı ve Dalış Etkinliklerine Katılım Amacına Yönelik Bulgular

Araştırmaya katılan bireylerin dalış algısının nasıl şekillendiğini ortaya koyabilmek adına, dalışa hangi amaçla başladıkları ve dalış hakkında ne düşündükleri sorusu yöneltilmiş, ayrıca dalış etkinliklerine katılım durumlarına ilişkin sorular sorulmuştur. Verilen yanıtlar, katılımcıların, dalışa yakın çevreleri aracılığıyla, merakları sonucu ve istekle başladıklarını, zamanla dalışın sürekli hale geldiğini, kurallara sadık kalındığı takdirde dalışın riskli spor kategorisinde algılanmadığını, dalışların daha çok yazın yapıldığını ve katılımcıların bağlı oldukları kulübün etkinliklerine çoğunlukla katıldıklarını göstermektedir.

Uzun süredir dalış yapan bir katılımcı, dalışa başlama amacını ve şu anki temel amacını şöyle belirtmiştir:

1987 yılında askeri amaçlı başladım ilk dalışa, SAR ekibindeydim arama-kurtarma gemi battı, pilot düştü vb. kurtarma eğitimleri paraşütle atlama ve çokları... Emekli olduğumdan beri dalış benim için ön planda oldu artık, ki Çanakkale’de “Hayalet Ağ Projesi” ve diğer projeler, eğitim, tekne turları sebebiyle neredeyse her gün dalıyoruz ekibimle. Başka etkinliklere de katılıyorum, doğa yürüyüşleri, hedef atışı vb. ama dalış tabii ki önceliğim.

Katılımcı 2

Bir diğer katılımcı ise çekindiği halde yakınının talebi üzerine dalışa başladığını, dalış yapamadığında bünyesinde bir boşluk hissettiğini, çoğunlukla yaz aylarında olmak üzere her mevsim dalış yapılabileceğini, herkesin dalabileceğini ifade ederek şöyle yanıt vermiştir:

Aslında “dalmaya ilk ne zaman hangi amaçla başladığım ve şu anki temel amacımı” düşündüğümde ne kadar uzun zamanın geçtiğini anımsadım. 2005 yılında başladım. Benim açıkçası hevesim yok ve hatta biraz da çekiniyordum suyun altından, iyi de yüzme biliyorum ama filmlerin, karanlık, yosun etkisi de var tabii ki kulaktan dolma söylemlerin de etkisi var yapamam sanıyordum... İlginç oldu, vesile olan kişi bıraktı, ben 2005 yılından beri yurtiçi/yurtdışı dalıyorum. Meraktandı, şimdi artık hobiden de öte, yapmayınca bir boşluk gibi bünye istiyor. Eskişehir Su Sporları Kulübü aracılığıyla etkinlikleri sosyal medya grubumuzda paylaşıyoruz sürekli iletişim halindeyiz. En son Vietnam’a dalış planı yaptık. İyi bir ekip ve eğitmen varsa yaş sınırı ve sağlık durumun elverişliyse herkes yapabilir, hiçbir riski yok.

Katılımcı 6

Boş Zaman Aktivitesi Olarak Dalışın Hayata Kattığı Anlama Yönelik Bulgular

Katılımcılara yöneltilen “*Dalış yapıyor olmak hayatınıza ne gibi bir anlam katıyor? Dalmanın hayatınıza nasıl bir etkisi oldu?*” sorularına verilen yanıtlar incelendiğinde katılımcıların tamamının, dalışın hayatlarında önemli bir yere sahip

olduğunu ve hayatlarında olumlu etkiler oluşturduğunu, dalış yapmaktan mutlu olduklarını belirttikleri görülmüştür. Ayrıca, dalışın özel zaman ayrılan keyifli bir aktivite ve yaşam biçimi haline geldiği de ifade edilmiştir. Dalış bir boş zaman aktivitesi olarak gören katılımcıların ifadeleri şu şekildedir:

Şu şartlarda imkânım olsa tüm zamanım dalış yapmakla geçsin isterdim. Çünkü soğukkanlılığım arttı, risk yönetimi, ekip çalışması, ilk yardım bilgim gelişti. Bugün 32 metreye kadar daldım, inanılmaz bir heyecan, güven... Keyifli, sosyal anlamda katkısı çok, keşfetme arzumu, sosyal statü ve stresten uzaklaşmamı sağlıyor. Su etkiliyor tabii ki, özgürlük hissi veriyor, çok memnunum.

Katılımcı 1

Dalış yapmak bir tutku, bunun için yorucu iki günlük bir yolculuk yapıyorsunuz ama değişiyor, stresten uzaklaşmak, suyun akışına kendinizi bırakmak, nefes alışınız, kalp atışı, suyun sesi ve yalnız siz varsınız suyun altında, kendimi dinliyorum, çok farklı, özgürlük gibi... Herkese de anlatırım hissettiklerimi, sosyalleşmemi ve kendime güvenmemi sağladı ve dalış yapmaktan çok memnunum.

Katılımcı 4

Boş zaman aktivitesi olarak dinlenmek, dalış farklı bir bakış açısı, fotoğraf çekme amaçlı dalıyorum artık. Tam anlamıyla kafa boşaltmak.. Çevrenizdeki insanlardan bir farklılığınız oluyor, opsiyonel olup sorunlarla baş edebiliyorsun. O anda kendinizi tanıyorsunuz aslında, güven, heyecan, nefes alıp verişinizin ne kadar düzgün olduğunu ya da yeni bir şey gördüğünüzde verdiğiniz tepki, öğrenme haline yatkınlık, stresten ve rutin hayattan uzaklaşma en başta sanıyorum. Dalış yapmaktan mutluyum.

Katılımcı 5

Boş zamanları en dolu hale getiren zevkli bir aktivite.

Katılımcı 15

Dalış öncesi heyecanlıyım. Hem yeniden su altında olacağım için hem de -özellikle- o bölgeye ilk defa dalıyorsam. Merak da var tabii. Sonrasında tabii harika hissediyor insan, bu zevkin benim için sadece yaz aylarında sınırlı olması çok fena. Ruhun yenilenme, mutluluk, keşfetme hissi ve birçok güzel his.

Katılımcı 25

Dalış boş zaman aktivitesi olarak ifade etmek istemeyen katılımcılar ise dalışın hayatlarına kattığı anlamı şu şekilde belirtmiştir:

Dalış, boş zaman aktivitesi değil, zamanını dalışa göre ayarlamaktır. Dalış planlı bir şekilde vaktini verimli geçirmektir. Dalış dışında fotoğraf çekerim. Fotoğraf çekmek için gezerim. Futbol maçlarını şehir içi-dışı sahada izlemeye

giderim. Sinema, tiyatro ve konserlere giderim. Evde vakit geçireceksem de sıklıkla film izler ve kitap okurum. Dalış hayatıma, özgüven, yapabildim algısı ve sonsuz mavilik katıyor. Dalış öncesi dalışın riskli ve heyecanlı bir spor olduğunu düşünüyordum. Dalış sonrası ise denize aşık bir insan olarak bu zamana kadar neden yapmadığımı sorguladım. Her dalıştan önce heyecanlanırım, ancak dalıştan sonra da gördüklerimi duraksız cümlelerde anlatmaya başlarım. Dalışın hayatıma etkisi, sosyalleşme özgüven ve sessiz iletişim. Dalmaktan dolayı çok mutluyum ve hayatıma olumlu yönde katkılar yaptığını düşünüyorum.

Katılımcı 7

Dalış yapmak bir hayat tarzıdır, bir felsefedir bence. Dalmak benim için boş zaman aktivitesinden öte bir şey. Seyahat ediyorum, seyahatim boyunca da yeni yerler keşfetmek ve yeni şeyler öğrenmekten keyif alıyorum. Dalış sayesinde hayatıma yeni bir yön katıldı. Dalış öncesi genelde heyecanlı oluyorum. Sonrasında ise kendimi rahatlamış/meditasyon yapmış gibi hissedirim. Dalışla beraber olduğundan emin olmasam da hayatımın tüm yönleri değişti. Artık kendime daha çok güveniyorum, işimi değiştirdim, seyahat halindeyim ve daha mutluyum. Dalış yapmaktan fazlasıyla memnunum. Hayattan beklentilerimi değiştirdi, o kesin.

Katılımcı 20

Dalış benim için boş zaman aktivitesi değil, rutin olarak yaptığım bir branştır. Çünkü, dalış yapmak farklı bir dünyayı izlemektir. Gözlem, yeni keşif, bunlar çok keyifli ve huzur vericidir. Dalıştan önce heyecanlı çıktuktan sonra da anlatılacak bir sürü anı olduğu için mutlu hissediyorum. Ayrıca, huzur, rahatlama, yeni canlıları tanıma, yapılan dalış faaliyetlerinde birçok insanla tanışıp ortak konuda sohbet edebilmek yeni arkadaşlar edinme, sosyal keyif.

Katılımcı 27

Dalış ve Yaşam Doymu İlişkisine Yönelik Bulgular

Bireylerin, hayatlarından memnun, mevcut yaşamlarının ideallerine yakın olması ve beklentilerine erişebilmeleri, hayatlarında değiştirmek istedikleri bir şeyin olmaması, bireylerin yaşam doyumlarının iyi düzeyde olduğu işaret etmektedir (Diener vd., 1985). Katılımcılara, “Hayat şartlarınız nasıl, hayatınızdan memnun musunuz?”, “Hayatınız ideallerinize yakın mı? Beklentilerinize erişebildiniz mi?” ve “Eğer hayata yeniden başlasaydınız kendinizde veya yaşamınızda değiştirmek istedikleriniz olur muydu? Dalışı nasıl konumlandırırdınız?” şeklinde yaşam doyumuna yönelik sorular yönelmiştir. 28 kişiden yirmi beşinin hayat koşullarından memnun olduğu ve ideallerine yakın olduğu tespit edilmiştir. Beklentilerin ise erişildikçe değişiklik gösterdiği ifade edilmiştir. Tüm katılımcılar, dalışı hayatlarına daha erken dahil etmeyi ve ön

planda konumlandırmayı istediklerini belirtmiştir. Dalış yapan bireylerin yaşam doyumlarına yönelik sorulara verdikleri yanıtlar, şu ifadeleri içermektedir;

Hayattan memnunum, beklentilerime ulaştım da.. Ama amaçlarıma ulaşabilmek için biraz daha hırslı olabilmeyi ve yapabileceklerim konusunda kendime daha çok güvenmeyi isterdim. Dalış, bu hususta beni psikolojik olarak çok destekledi. Dalışa daha önce başlamayı isterdim.

Katılımcı 8

Gayet güzel gidiyor hayatım. Beklentilerime eriştim, daha fazlasını istemek haksızlık olur. Dalış muhakkak olurdu yine, farklılık katıyor, hayatımda değiştirmek istediğim özellik pek yok.

Katılımcı 11

Dalış yapmak çok keyifli, memnuniyet verici, huzur için faydası oluyor. Hayatımdan mutlu değilim, ama ufak tefek mutluluklar yaratmaya çalışıyoruz. İdealimdekilere yakın değil maalesef yaşadığım hayat, beklentilerime hayır erişemedim ama şu var ki huzur ve mutluluk verdiği için de dalışa daha erken başladım kesinlikle.

Katılımcı 14

Hayat şartlarım normal. Hayattan memnuniyetim değişken. Yaşadıklarım göre memnun olduğum veya memnun olmadığım zamanlar oluyor. Sanırım ideallerime yakın bir hayatım var ama beklenti, koyduğunuz hedeflerle bağlantılı, birçok beklentim gerçekleşti. Etkinliklere katılıyorum, dalış yapmaktan mutluyum, o yüzden hayata yeniden başlasam daha çok dalmak isterdim.

Katılımcı 15

TARTIŞMA

Yaşam doyumu çalışmalarında ön plana çıkan kuramlar, dalış aktiviteleri açısından değerlendirildiğinde, araştırma bulgularının yaşam doyumu kuramları ile paralellik gösterdiği anlaşılmaktadır. Etkinlik kuramına göre, bireylerin önemli görülen etkinliklere ve amaçlara yoğunlaşması, mutluluğa erişmelerini sağlamakta, bu tür etkinliklerin beceri gerektirmesi, onların yaşam doyumlarını doğru orantılı olarak artırmaktadır (Diener, 1984). Elde edilen bulgulara göre, yalnızca dalış yapıyor olmanın dahi bireylere, amaçlanan derinliğe erişmekten daha fazla mutluluk verdiği tespit edilmiş, etkinliklere, projelere ve düzenlenen turlara katılımın bireylerde olumlu yönde heyecan oluşturduğu belirlenmiştir. Buradan hareketle amaç kuramlarında belirtildiği gibi amaca ulaşmak için harcanan çabanın bireylere yaşam doyumu sağladığı (Scitovsky, 1976) söylenebilir. Diğer bir ifade ile dalış aktivitesine katılım ile mutluluğa ister istemez ulaşılmaktadır.

Dalış yapan bireylerin, sahip olduklarını değerlendirerek mutlu ya da mutsuz olduklarını düşündükleri gözlemlenmiştir. Bu durum, kişisel bir algı olduğundan gereksinim ve amaçların doyurulmasıyla ilişkilidir (Yetim, 2001). Bu noktada, bağ kuramları söz konusu olmaktadır ki bu tür bir aktivitenin dalış yapan bireylere mutluluk getireceğini düşünmeleri ve mutlu olmaları aynı zamanda bu mutlu olma hislerini çevrelere aktarmalarını da sağlamaktadır. Dalışın içsel ve bilişsel olarak bireylere iyi görünmesi, onları olumlu yönde etkilemektedir. Öte yandan kötü bir izlenim, bireyleri olumsuz etkileyerek aksi bir durumu da gerçekleştirebilmektedir. Bu durumun dalış yapan bireyleri, ekipman, doğru ekip ve eğitmen başta olmak üzere kıyaslamaya yönlendirdiği belirlenmiştir.

Yargı kuramı olarak ele alınan kıyaslama (Diener, 1984), bireylerin gerçek durum ile standart durumu karşılaştırmasıdır. Daha açık bir ifadeyle birey, aynı etkinliğe katılan başka bir bireyi gözlemleyerek kendini kıyaslamaktadır. Böylece, kendilerinin yaşam doyumları ve mutluluk düzeyleri hakkında bir fikir edinmelerini sağlayabilmektedir. Dalış yapan bireylerin gereksinim ve amaçlarına yönelik belli bir noktaya erişebilmelerinin ise iyi olma durumlarıyla doğru orantılı olduğunu söylemek mümkündür. Buradan hareketle bireylerin, ekonomik gelirleri, sahip oldukları yıldız bröveleri, dalışlarının temel amacı, nasıl hissettikleri, dalışın hayatlarına etkisi, beklentilerine erişmeleri, hayatlarında yapmak istedikleri değişikliklere rağmen dalışı ön planda konumlandırmaları ve dalmaktan memnun olmaları gibi nedenler, dalışın yaşam doyumu ile ilişkilendirilmesini mümkün kılmaktadır. Görüşmeler sonucunda, dalışların çoğunlukla, merak, keyif, spor ve boş zaman aktivitesi amacı taşıdığı, bazıları içinse zamanla hayatlarında taşıdığı anlamın farklılaştığı ve dalışın ciddi boş zaman aktivitesi haline dönüştüğü görülmüştür.

SONUÇ

İnsanların su alanlarına sportif amaçlarla seyahat etmeleriyle yaygınlaşan dalış aktiviteleri, rotaların genişletilmesiyle birçok destinasyonda ön plana çıkmakta, dalış yapılabilecek alanlara yönelik projeler geliştirilmektedir. Dalış ve onu oluşturan unsurların ön plana çıkması, bir boş zaman aktivitesi olarak dalış yapan bireylerin güdülerini, ilgi düzeylerini ve yaşam doyumlarını belirlemeye yönelik çalışmaların artmasına da olanak sağlamıştır. Gelişmiş toplumlarda insanların günlük hayatlarında su sporlarına yönelik aktiviteleri tercih etmeleri ve turistik faaliyetler arasında dalışa katılım sağlamaları, fiziksel yararın yanı sıra çevresel sürdürülebilirliğe yönelik de atılan önemli bir adımdır. Zira günümüzün ruh ve beden sağlığına önem veren yeni turist profili, spor yapma, doğaya yakın olma isteklerini gerçekleştirme arzusundayken, yaşadığı çevreye yararlı olmaya ve zarar vermemeye de dikkat etmektedir.

Bu çalışmada dalışın, bir boş zaman aktivitesi olarak, dalış yapan bireyler tarafından nasıl görüldüğü ve bireylerin yaşam doyumlarıyla dalış aktivitesi

arasında bir ilişkinin olup olmadığı incelenmiştir. Elde edilen bulgular doğrultusunda dalışın keşif, merak, heyecan gibi hislerle, yakın çevrenin yönlendirmesiyle gerçekleştirildiği, gerekli şartların karşılanması ve belli kurallar çerçevesinde kalınması halinde herkes tarafından yapılabilecek risksiz bir spor olduğu, dalış yapan bireylere özgürlük, kendini tanıma, stresten uzaklaşma, ruhen dinlenme, güven ve sosyalleşme olanakları sağladığı, belli bir beceri ve mutluluk verdiği anlaşılmıştır. Dalış, aynı zamanda bağımlılık oluşturabilen, zamanla boş zaman aktivitesinden ciddi boş zaman aktivitesine dönüşebilen bir aktivite olarak algılanmaktadır. Elde edilen bir diğer sonuç ise dalışın, bireylerin hayatında önemli bir yere sahip olduğu, yaşamlarını olumlu yönde etkilediği, bireylerin yaşam doyumlarına katkı sağlayan bir kaynak olduğu yönündedir. Bu sebeple dalış ile yaşam doyumunu arasında olumlu yönde bir ilişki olduğu sonucuna varılabilmektedir. Diğer bir ifade ile araştırma bulguları, boş zaman aktivitelerinin yaşam doyumuna katkı sağladığını belirten Ardahan & Yerlisu Lapa (2011), Gilbert & Abdullah (2004), Mert & Ardahan (2014), Neal vd. (1999), Söyler (2016) ve Wang vd.nin (2008) çalışmalarıyla örtüşmektedir.

Deniz suyu, havanın temizlenmesini, oksijen oluşumunu sağlamakta, içeriğinde melatonin ve serotonin seviyesini dengeleyen maddeleri barındırması ile insanlara huzur ve canlılık vermektedir. Bir şifa kaynağı olarak görülen denizler (Nakasone & Akeda, 1999), insan sağlığında etkin bir role sahiptir ve insanları su alanlarına çekmektedir. Bu doğrultuda su alanlarının ve doğal çevrenin korunması dalış faaliyetlerinin sürdürülebilirliğini sağlayacak bölgesel ve ülkesel bazda su sporlarının gelişmesine de katkıda bulunacaktır.

Bu çalışmanın kapsamı, Çanakkale’de ve Eskişehir’de faaliyet gösteren dalış eğitim merkezlerinden seçilen toplam 28 kişi ile sınırlıdır. Gelecek çalışmalarda kapsam daha geniş tutulabilir, dalış yapan bireylerin ilgi düzeyleri, güdüleri ayrı ayrı ele alınarak değerlendirilebilir. Demografik özelliklere göre karşılaştırmalı analizler yapılabilir. Dalış aktivitelerine katılmak isteyen bireyler ve bu alanda hizmet sunmak isteyen turizm paydaşları açısından bu araştırmanın sonuçları önem teşkil edebilir. Araştırmadan elde edilen sonuçların su sporlarına yönelik gelecekteki çalışmalara ışık tutması beklenmektedir.

KAYNAKÇA

Ardahan F. & Yerlisu Lapa, T. (2011). Açıkalan Rekreasyonu: Bisiklet Kullanıcıları ve Yürüyüşçülerin Doğa Sporları Yapma Nedenleri ve Elde Ettikleri Faydalar. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 8(1), 1327–1341.

Argyle, M. (1996). *The social psychology of leisure*. London: Penguin.

ATDI- Adventure Tourism Development Index (2015). What is the Adventure Tourism. https://www.adventureindex.travel/docs/atdi_2015.pdf (Erişim tarihi: 11.11.2017).

Aydın, C. (2016). A ve B kişilik tiplerinin boş zaman davranışlarının kıyaslanması. (Yüksek Lisans Tezi). Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir,

Beard, J. G., & Ragheb, M. G. (1980). Measuring leisure satisfaction. *Journal of Leisure Research*. 12, 20-33.

Böyükelhan, E. (2014). Scuba dalışı yapan amatör sporcuların bu faaliyetlere katılmaya teşvik eden motivasyonel faktörlerin belirlenmesi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dumlupınar Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Kütahya.

Brown, B. & Frankel, G. (1993). Activity trough the years: leisure, leisure satisfaction and life satisfaction. *Sociology of Sports Journal*. 10, 1-17.

Campbell, A., Converse, P., & Rodgers, W. (1976). *The quality of American life*. New York: Russel Sage.

CMAS, World Underwater Federation <http://www.cmas.org/> (Erişim tarihi: 11.11.2017)

DHA, (2017). Antalya'da dalış turizmi için gemi batırıldı. <http://www.gazetevatan.com/>, (Erişim tarihi: 11.11.2017).

Diener, E. (1984). Subjective well-being. *Psychological Bulletin*, 95(3), 542-575.

Diener, E., Emmons, R. A., Larsen, R. J. & Griffin, S. (1985). The satisfaction with life scale, *Journal Of Personality Assessment*, 49 (1), 71-75.

Diener, E. & Martin E. S. (2004). Beyond money: Toward an economy of well-being, *Psychological Science in the Public Interest*, 5(1): 1-31.

Dinçer M. Z. & Özdemir Güzel, S. (2016). Su sporları turizmi T. F. Çakmak & F. İstanbullu Dinçer (Ed.) *Deniz turizmi* içinde (ss. 209-238). Detay Yayıncılık, Ankara.

Garda, B. (2014). *Macera turizmi pazarlaması özel ilgi turizminin yeni yüzü*. Konya: Çizgi Kitapevi.

Gilbert, D. & Abdullah J. (2004). Holidaytaking and the sense of well-being, *Annals of Tourism Research*, 31 (1), 103-121.

Güney, S. (2014). *Davranış bilimleri*, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Günlü, E., Pınar, I. & Yağcı, K. (2009). Preserving cultural heritage and possible impacts on regional development: Case of İzmir, *International Journal of Emerging and Transition Economies*, 2 (2), 213-229.

Hazar, A. (2014). *Rekreasyon ve animasyon*, Ankara: Detay Yayıncılık.

Huberman, A., Miles, B. M. (2002). *The qualitative researcher's companion*. California: Sage Publications Inc. Thousand Oaks.

Jennings, G. (2007). Water-Based tourism, sport, leisure, and recreation experiences. J. Gayle (Ed.), *Water-Based tourism, sport, leisure, and recreation experiences*. İçinde (ss. 1-16) Oxford: Elsevier.

Kabasakal, Z. & Girli, A. (2012). Üniversite öğrencilerinin kadına yönelik şiddet hakkındaki görüşlerinin, deneyimlerinin bazı değişkenler ve yaşam doyumu ile ilişkisi (DEÜ Buca Eğitim Fakültesi örneği). *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14 (2), 105-123.

Kurtzman, J. (2005). Sports tourism categories, *Journal of Sport & Tourism*, 10 (1), 15-20. DOI: 10.1080/14775080500101502.

Mannell, R.C. (1999). Older adults, leisure, and wellness, *Journal of Leisureability*, 26 (2), 3-10.

Mert, M. & Ardahan, F. (2014). The determination of the impact level of life satisfaction, emotional intelligence and participating in recreational outdoor sports on ecological perception: Turkey case. *TOJSAT*, 4 (2), 50-56.

Murphy, H. (2003). Exploring leisure and psychological health and wellbeing: Some problematic issues in the case of Northern Ireland, *Leisure Studies*, 22: 37-50.

Musa Mexico, The Art of Conservation. <http://musamexico.org/>, (Erişim tarihi: 10.11.2017).

Nakasone, T. & Akeda, S. (1999). *The application of deep sea water in Japan*. UJNR Technical Report No. 28, <https://www.lib.noaa.gov>, (Erişim tarihi: 10.03.2016).

Neal, J. D., Sirgy M. J. & Uysal, M. (1999). The role of satisfaction with leisure travel/tourism services and experiences in satisfaction with leisure life and overall life, *Journal of Business Research*, 44 (3), 153-163.

Neugarten, B. L., Havighurst, R. J. & Tobin, S. S. (1961). The measurement of life satisfaction, *Journal of Gerontology*, 16(2), 134-143.

Nimrod, G. (2007). Retirees' leisure: Activities, benefits, and their contribution to life satisfaction, *Leisure Studies*, 26(1), 65-80.

NOAA, National Oceanic and Atmospheric (2001). *Diving manual: Diving for science and technology*, USA: Best Publishing Company.

PADI, Professional Association of Diving Instructors (2017). www.padi.com. (Erişim tarihi: 16.11.2017).

Patton, M. Q. (1987). *How to use qualitative methods in evaluation*. Newbury Park, CA: Sage.

Pfarr, C., Macbeth, J., Clark, K., Fountain, J. & Wood, D. (2006). The dynamics of a coastal tourism development: attitudes, perceptions and processes. http://www.crctourism.com.au/wms/upload/resources/bookshop/Pfarr_CoastalTourismDevt.pdf (Erişim tarihi: 16.11.2017).

Pomfret, G. (2006). Mountaineering adventure tourists: a conceptual framework for research. *Tourism Management*. 27 (1), 113-123.

Porter, L. W., & Lawler, E. E. (1968). *Managerial attitudes and performance*. Homewood, IL: Irwin-Dorsey.

Ragheb, M. G. (2005). *Vitality through leisure*, Idyll Arbor, Inc.

Ross, S. D. (2001). *Developing sports tourism: An eGuide for Destination Marketers and Sports Events Planners*. National Laboratory for Tourism and eCommerce, Illinois: University of Illinois at Urbana-Champaign.

Rossmann, G. B. & Rallis, S. F. (1998). *Learning in the field: An introduction to qualitative research*. Thousand Oaks CA: Sage.

Scitovsky, T. (1976). *The joyless economy*. Oxford: Oxford University Press.

Seaton, A. V. & Bennett, M. M. (1996). *Marketing tourism products: Concepts, issues, cases*. Oxford: Thomson Business.

Shichman, S. & Cooper, E. (1984). Life satisfaction and sex-role concept. *Sex Roles*, 11(3-4), 227-240.

Şener, A. (2009). *Yaşlılık, yaşam doyumu ve boş zaman faaliyetleri* <http://www.sdergi.hacettepe.edu.tr/makaleler/yasamdoyumu.pdf> (Erişim tarihi: 11.11.2017).

Sevinç, F. & Güzel, T. (2016), Yat turizmi T. F. Çakmak & F. İstanbullu Dinçer (Ed.) *Deniz turizmi* içinde (ss. 89-156). Ankara: Detay Yayıncılık.

Söyler, S. (2016). Turizmde ciddi serbest zaman faaliyeti olarak doğa yürüyüşleri, çevre kimliği ve yaşam doyumu ilişkisi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Sung, H. H. (2000). An analysis of the adventure travel market: from conceptual development to market segmentation. PhD Dissertation, Purdue University.

The Guardian, (2017). Europes First Underwate Museum Opens Lanzarote. <https://www.theguardian.com/travel/gallery/2017/jan/10/europes-first-underwater-museum-opens-lanzarote> (Erişim tarihi: 17.11.2017)

Top, B. M., Yolak, U. & Thomas, L. (2013). Foça özel çevre koruma bölgesi sportif dalış turizmi fizibilite çalışması. Türkiye'nin Deniz ve Kıyı Alanları Sisteminin Güçlendirilmesi Projesi. TVKGM, UNDP.

TSSF, Türkiye Sualtı Sporları Federasyonu (2017). Türkiye Sualtı Sporları Federasyonu'na bağlı dalış merkezi ve dalıcı sayıları, Kişisel İletişim, 13 Aralık 2017.

TSSF, Türkiye Sualtı Sporları Federasyonu, Serbest Dalış. <http://www.tssf.gov.tr/TR/brans/10/serbest-dalis>, (Erişim tarihi: 15.11.2017).

TSSF/CMAS, Türkiye Sualtı Sporları Federasyonu/World Underwater Federation (2007). Bir yıldız dalıcı eğitimi ders notları İstanbul: Saner Matbaacılık.

Tümkaya, S., Hamarta, E., Deniz, M. E., Çelik M. & Aybek B. (2008). Duygusal zeka mizah tarzı ve yaşam doyumu: Üniversite öğretim elemanları üzerine bir araştırma. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3(30). 1-18.

Türkiye Sualtı Sporları Federasyonu Donanımlı Dalış Yönetmeliği (2008). <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2008/09/20080910-10.htm>. (Erişim tarihi: 16.11.2017).

Uysal, M., Perdue, R. & Sirgy, M. J. (2012). Prologue: tourism and quality-of-Life (QOL), research: The missing links. *Handbook of tourism and quality-of-life research*. Springer Netherlands, 1-5.

Wang, E. S. T., Chen, L. S. L., Lin, J.Y.C. & Wang, M. C. H. (2008) The relationship between leisure satisfaction and life satisfaction of adolescents concerning online games, *Adolescence*. 43 (169), 177-184.

Weber, K. (2001). Outdoor adventure tourism a review of research approaches. *Annals of Tourism Research*, 28 (2), 360-377.

Yaşar, O. (2011). Saroz körfezi kıyılarında sualtı dalış turizmi. *Zeitschrift für die Welt der Türken-ZFWT* 3(1), 33-55.

Yetim, Ü. (2001). *Toplumdan bireye mutluluk resimleri*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yayın Geliş Tarihi: 11.07.2017

Yayına Kabul Tarihi: 02.08.2018

Online Yayın Tarihi: 12.11.2018

http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.327744

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Cilt: 20, Sayı: 3, Yıl: 2018, Sayfa: 417-441

ISSN: 1302-3284

E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

YUGOSLAVYA'NIN DAĞILMASI SÜRECİNDE TÜRKİYE'NİN ULUSLARARASI ÖRGÜTLERİ KRİZE YÖNLENDİRME ÇABALARI¹

İnan YILDIRIMLIDAL*

Öz

Bu çalışma Türkiye'nin, dış politika ajandasında en önemli bölgelerden biri olarak yer alan Balkanlarda, 1990'lı yıllarda yaşanan krize uluslararası örgütler nezdinde vermiş olduğu tepkiyi ve girişimleri araştırmaktadır. Çalışmada öncelikle Türkiye'nin Balkanlarla olan tarihsel ve kültürel bağları incelenmiş, devamında Yugoslavya'nın dağılma süreci tarihi bir vaka olarak araştırılmıştır. Yaşanan kriz; Türkiye'nin bölge ile olan tarihi ve kültürel bağları, ekonomik ilişkileri ve halklar arasındaki yakınlık sebebi ile Türkiye'nin bir uluslararası aktör olarak dâhil olması gereken bir olay olmuştur. Türkiye olaylara öncelikle Yugoslavya'nın toprak bütünlüğünün korunması yönündeki politikası ile dâhil olmuş, parçalanma kaçınılmaz hale geldiği zaman ise bu politika başta Boşnaklar olmak üzere bölgedeki halkların güvenliği, bağımsızlığı ve çatışmanın son bulması yönüne kaymıştır. Türkiye'nin girişimlerinin karakteristik özelliklerinden en belirgin olanı başta BM olmak üzere NATO, AET ve İKÖ gibi örgütlerin dikkatini krize çekme çabası olmuştur. Türkiye'nin girişimleri irdelendiğinde ise girişimin yapıldığı örgütte sahip olduğu pozisyonun girişimlerin sonuçlarında doğrudan etkili olduğu açığa çıkmıştır. Sonuç olarak, Türkiye'nin BM Güvenlik Konseyi üyeliği ve AB'ye tam üyelik gibi örgütler nezdindeki diplomatik etkisini artırma çabalarının Türk dış politikasının temel hedeflerinden biri olmaya devam etmesi gerektiği anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yugoslavya, Balkanlar, İç Savaş, Birleşmiş Milletler, NATO, Türk Dış Politikası.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Yıldırımıldal, İ. (2018). Yugoslavya'nın dağılması sürecinde Türkiye'nin uluslararası örgütleri krize yönlendirme çabaları. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20 (3), 417-441.

¹ Bu makale adı geçen yazar tarafından İnönü Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı'nda tamamlanan (2015) yüksek lisans tezinden derlenmiştir.

* Doktora Öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi Doktora Programı, ORCID: 0000-0002-4757-287X, inanyildirimlidal@gmail.com

TURKEY'S EFFORTS OF STEERING INTERNATIONAL ORGANIZATIONS TO THE CRISIS IN THE PROCESS OF YUGOSLAVIA'S DISINTEGRATION²

Abstract

This study investigates Turkey's responses and initiatives to the crisis of the Balkans, one of the most important regions in Turkish foreign policy agenda, in the 1990s before international organizations. In this study, firstly, the historical and cultural ties of Turkey with the Balkans were examined and the disintegration process of Yugoslavia was investigated as a historical case. The crisis has become an event that should be included by Turkey as an international actor because of historical and cultural ties between Turkey and the region, economic relations and closeness between peoples. Turkey first of all has involved to the events with policy towards the preservation of Yugoslavia's territorial integrity, when the fragmentation becomes inevitable; the policy shifted to direction of security and independence of people, notably Bosnian, in the region and end up of the conflict. The most distinct characteristic feature of Turkey's initiatives is to call attention to international organizations such as notably the UN, NATO, the EU and the OIC. When Turkey's attempts examined, the position of Turkey in the organization in which the attempts has been made has increased to be effective in the results of these attempts. As a result, it was understood that, the efforts for increasing her diplomatic influence before international organizations such as Turkey's membership of the UN Security Council and full membership of the EU should continue to be one of the main goals of Turkish foreign policy.

Keywords: *Yugoslavia, Balkans, Civil War, United Nations, NATO, Turkish Foreign Policy.*

GİRİŞ

Balkanlar, gerek coğrafi olarak Türkiye'nin Avrupa kıtasına uzantısını teşkil etmesi, gerekse Türk ulusunu şekillendiren tarihi süreçte özel konuma sahip olması ve Avrupa Birliği'ne üyelik hedefi bağlamında geleceğe dönük büyük potansiyel içermesi sebebi ile Türk dış politikasında büyük öneme haiz olmuştur. Yugoslavya'nın dağılması süreci ve devamında ortaya çıkan istikrarsızlık uluslararası barış açısından tehlikeli boyutlara ulaşmış, bölge 1990'lı yıllarda tahrip gücü yüksek savaflara ve soykırıma şahit olmuş, barış ve istikrar uluslararası müdahaleyle ancak sağlanabilmiştir. Yugoslavya'nın dağılma süreci Türkiye'nin bölge ile sahip olduğu çeşitli ekonomik, kültürel ve coğrafi bağlar sebebi ile dış politika ajandasında önemli bir yer işgal etmiştir. Bu çalışmada, Yugoslavya iç savaşı sırasında Türkiye'nin Birleşmiş Milletler, Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO), Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET), Avrupa Konseyi, İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT)

² This article is compiled from the master's thesis, which was completed by the aforementioned author in Inonu University, Department of Political Science and Public Administration (2015).

nezdinde yapmış olduğu girişimler irdelenecek, bu örgütlerin dikkatini bölgeye çekmede ne derece etkili olduğu değerlendirilecektir.

BÖLGENİN TÜRKİYE İÇİN ÖNEMİ VE TÜRKİYE'NİN BALKANLARLA OLAN TARİHSEL VE KÜLTÜREL BAĞLARI

“Balkanlar” kelimesi Türk Dil Kurumu'nun güncel Türkçe sözlükte “Hırvatistan, Sırbistan, Karadağ, Kosova, Slovenya, Arnavutluk, Makedonya, Bosna – Hersek, Bulgaristan, Romanya, Yunanistan ve Trakya'yı içine alan bölge” olarak tanımlanmaktadır. Kelimenin kökeni olan “Balkan” sözcüğü ise aynı sözlükte “sarp ve ormanlık sıradağ” anlamında kullanılmaktadır (TDK, 2009: 358). Bu yönü ile kelime Türkçe kabul edilmekte ve diğer dillere de Türkçe'den geçtiği düşünülmektedir.

Bazı yayınlarda hakkında Güneydoğu Avrupa da denilen Balkanlar veya Balkan Yarımadası, Avrupa kıtasının güneydoğu kesiminde, İtalya Yarımadası'nın doğusu, Anadolu'nun batısı ve kuzeybatısında yer alan coğrafi ve kültürel bölgedir. Bölge adını batıdan doğuya uzanan ve Bulgaristan'ı ikiye bölen Balkan kelimesi ile adlandırılan dağ silsilesinden almıştır. Bölgenin bazı kesimleri, çok yönlü geri kalmışlık sebebiyle Avrupa'nın sorunlu yerlerinin başında kabul edilir (Özey, 2013: 25).

Balkanlar; tarihi, kültürel ve insani bağlar bakımından olduğu kadar, coğrafi, siyasi ve ekonomik açıdan da Türkiye için öncelik taşımaktadır. Ayrıca bölge, Türk ulusunu şekillendiren tarihi süreçteki özel konumu, Avrupa Birliği üyelik hedefi bağlamında geleceğe dönük içerdiği potansiyel ve coğrafi olarak Türkiye'nin Avrupa kıtasına uzantısını teşkil etmesi sebebiyle önem taşımaktadır. (Nasuhbeyoğlu, 2008: 1).

Balkanlar, Osmanlı Devleti için sıradan bir toprak parçasından ziyade ekonomik, siyasi ve askeri bir kaynak olarak da önem arz etmiştir. Özellikle 15'inci yüzyıldan sonraki dönemde Balkanlar, bölgedeki tarım ve hayvancılık potansiyeli ile tahıl üretim kapasitesi sayesinde ekonomik açıdan, bölgeden 60'a yakın Türk olmayan sadrazam çıkması ile siyasi yönden, bölge halkından temin edilen yeniçeriler ile de askeri yönden Osmanlı Devleti'ne destek olmuştur. Osmanlı Devleti, bölgeye hâkim olduğu yaklaşık 550 yıllık süre boyunca yapmış olduğu hizmetler ile Balkanlar ve Türkiye arasında kalıcı bir dostluk ve akrabalık ilişkisi doğmasına vesile olmuştur (Özey, 2013: 4).

Bugün Yunanistan ve Romanya'da yaşayan ve Türkçe konuşanlar bir yana bırakılırsa geri kalan 50 milyon halkın yüzde 20–22'si, Osmanlı Müslümanıdır. Örneğin Kosova'da nüfusun yüzde 91'i; Arnavutluk'ta ise yüzde 70'i Müslümandır. Arnavutluk'ta Boşnakça ve Türkçe konuşanlar ve kendilerini Balkan veya Avrupa Müslümanı olarak tanıtanlar çoğu kez Türk olarak isimlendirilirler. Aynı zamanda mensup oldukları devletin de ismini kimliklerine eklemektedirler. Türkiye nüfusunun yüzde 20–30'u ise Balkan göçmeni ve onların çocuklarıdır.

Türkiye'ye evlilik yoluyla birleşerek göçen yarı göçmen veya Anadolu kökenli kimselerin çocuklarının ve torunlarının da Balkanlar'ı kendilerine yakın gördükleri bir gerçektir (Karpaz, 2013: 37).

Nasuhbeyoğlu, Özey ve Karpaz'ın vurguladığı sebepler dolayısı ile Türkiye dış politikada Balkanlara Cumhuriyet tarihi boyunca ilgi göstermiştir. Balkanlarda yaşayan halkların sorunları ülkede yankı bulduğu gibi Türkiye'nin iç ve dış politika olayları da Balkanlarda etkiler ve tepkiler doğurmuştur.

Türkiye topraklarının %5'i Balkanlarda yer almaktadır. Batıya dönük vizyonu sayesinde Balkanlardaki toprağının küçük olduğuna bakmaksızın Türkiye, yakın zamana kadar Akdeniz ve Balkan ülkesi olma kimliğini Orta Doğulu olma kimliğinin üzerinde tutmaya çalışmıştır. Bu sebepten dolayı Balkanlar hem dış politika yönelimi, hem stratejik hem de insani ve kültürel boyutlarıyla Türkiye için önem taşıyan bölgeler listesinin hep üst sırasında yer almıştır. Bölgenin Türkiye açısından öneminin temel başlıkları; tarihsel bağlar, Türkiye'de hayatını sürdüren Balkan asıllı vatandaşlar, Balkanlardaki Türk ve Müslüman azınlık ile coğrafi ve stratejik nedenlerdir.

Türkiye'nin bölge ile olan bağlarının ilki olan tarihsel bağlar incelendiğinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlarda 550 yıl süren egemenliği, bölgenin dinsel, etnik, kültürel ve ekonomik yapısını şekillendirmede asli unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye'nin Balkanlarda oluşturmak istediği her politika bu tarihsel mirasın etkisinde kalmış ve Türkiye'nin attığı her adım "Osmanlı'ya dönüş" olarak algılanmıştır. Osmanlı'nın Balkanlardaki bazı kesimler üzerinde bıraktığı bu etkinin bir anlamda tersi Balkanlardaki Osmanlı etkisinin en net hissedildiği yer olan Bosna'da gözlemlenebilmektedir (Oran, 2012: 167-170). Aynı kültürü Gülseren şöyle ifade eder:

"Bosna'daki Osmanlı eserini en iyi temsil eden şey Bosna halkının kendisidir. Boşnakların siyasal ve toplumsal model olarak, tüm yıkım ve katliamlara, yakın geçmişlerindeki provokatif deneyimlerine rağmen bir arada yaşamada, Saraybosna'nın çok kültürlü yapısını korumada gösterdikleri bilinç, bence Osmanlı'nın bıraktığı en anlamlı tarihî mirastır." (Gülseren, 2007: 56).

İkinci olarak, Türkiye'de bulunan 5 ila 7 milyon arası Balkan göçmeninin büyük bir çoğunluğu geldikleri ülkelerdeki akrabalarıyla temaslarını sürdürmekte, o ülkede akrabalarının karşılaştıkları sorunların olumsuz etkilerini Türkiye'ye taşımaktadırlar. Söz konusu olumsuzluk, mezkûr ülkedeki yakınlarının çektiği sıkıntılara üzülmelerin yanında, yeni bir göç dalgasının hayatlarını etkileyecek olmasındandır (Oran, 2012: 170).

Türkiye, hem ülke içerisindeki Balkan lobisi hem de bölgede üstlendiği büyük ülke olma rolü sebebi ile Balkanlardaki Türk ve Müslüman azınlığa yönelik zaman zaman etkin bir tavır almıştır. Bunun yanında Tito dönemi dışında bölge azınlıklar açısından hep sıkıntılı olmuş, Türkiye de sadece Türk azınlıklar

tarafından değil Türkiye'yi hami olarak gören bütün Müslüman azınlıklar tarafından da bir çare olarak değerlendirilmiştir. Bölgede var olan ve açıkça gözlemlenebilen Türk-İslam kimliği, Türkiye'nin önünde tarihsel bir sorumluluk olmuştur (Bozkurt, 2010: 57).

Balkan ülkelerinin Türkiye algısı ise çeşitlilik göstermektedir. BİLGESAM tarafından 2012 yılında anket vb. yöntemler ile belirlenmeye çalışılan söz konusu algıda etkili olan temel faktör dindir. Bahse konu raporda Bilgiç ve Akyürek, Balkan ülkelerinin Türkiye'ye bakışını bazı veriler ışığında değerlendirmiştir. Raporda yer alan bulgular, Müslüman Balkan toplumlarında Türklere sempati düzeyinin çok olumlu (%71-88) olduğunu göstermektedir. Ayrıca, Hristiyanlar Makedonya ve Arnavutluk vatandaşları arasında da Türklere sempatinin olumlu olması bir başka dikkat çeken husustur. Sırbistan, Karadağ, Bulgaristan ve Hırvatistan gibi ülkelerdeki Hristiyan vatandaşların Türklere sempatisinin %40'lar düzeyinde olması da bir diğer önemli noktadır (Bilgiç ve Akyürek, 2012: 90-93). Özellikle bölge Müslümanları arasında Türkiye'ye karşı olan ilgi ve sempati 1990'lı yıllara kadar Boşnaklar arasında anavatanından sonra Türkiye'yi en çok yaşanılmak istenen yer haline getirmiştir (Meier, 2005: 192). Sadece Bosnalı Müslüman halk değil 1990'ların başından itibaren yönetim de İslam kimliğini ön plana çıkarmaya başlamıştır. Aliya İzzetbegoviç'in göreve başladıktan ziyaret ettiği ilk üç ülke Libya, İran ve Türkiye'dir. 1991 yılında Pakistan, Suudi Arabistan ve Türkiye'ye gerçekleştirdiği bir başka ziyarette ise bir İslam Paketi imzalamaya niyetini belli etmiştir (Gibbs, 2009: 118).

Balkanlar bölgesi ayrıca coğrafi ve stratejik olarak birden fazla açıdan Türkiye için önemlidir. İlk olarak Balkanlar, Türkiye'nin hem ekonomik hem de siyasal ilişkilerinin en yoğun olduğu Avrupa ülkeleri ile arasındaki köprüdür. Balkanların Türkiye ekonomisindeki yeri tarihi ve kültürel bağlar kadar köklü olmasa da kuvvetlidir. Ancak ekonomi, Türkiye'nin Balkanlar'daki varlığını açıklayan diğer faktörlere bakıldığında, kısmen daha yeni bir faktördür (Oran, 2012: 170-171).

Soğuk Savaş döneminin sona ermesi neticesinde Balkan ülkelerinde piyasa ekonomisine geçiş sürecinin yaşanmaya başlamasıyla birlikte, Türkiye'nin bölge ülkeleriyle var olan ticari ve ekonomik ilişkileri de bu olumlu havadan etkilenmiş, gelişmeye başlamıştır. Ancak, ekonomik ilişkiler yıldan yıla gelişim göstermekle birlikte, henüz arzu edilen seviyeye ulaşamamıştır. Ayrıca eski Yugoslavya coğrafyasında yaşanan savaşlar neticesinde Türk işadamları bölge ülkeleri içinden daha çok Romanya ve Bulgaristan'a odaklanmıştır (Uşul, 2013: 87).

Türkiye'nin Balkanlardaki tek toprak parçası olan Trakya'nın İstanbul ve Boğazların savunması açısından taşıdığı stratejik önem de yadsınamaz. Balkanlardan gelecek bir saldırının savunulması ve yeterli ülke derinliğine ulaşılması, söz konusu toprak parçalarının güvenliğinin devam etmesi ile mümkün olacaktır (Oran, 2012: 171).

Türkiye'nin, Yugoslavya'nın dağılması sürecinde sergilemiş olduğu aktif politikanın odağında Balkanlarda yaşayan Müslümanlar yer almıştır. Bu aktif politikanın uzun vadede getirdiği olumsuz sonuç ise Türkiye ile Yeni Yugoslavya'nın ve daha sonra Sırbistan'ın ilişkilerinde ortaya çıkacak olan gerginlikler ve karşılıklı güvensizliktir. Türkiye yakın tarihte bahse konu ilişkilerin yumuşaması yönünde gayretlerde bulunmuştur. Bu gayretler ve düzelen ilişkiler özellikle Bosna'da ve Kosova'da yaşayan Sırp azınlık ile Sırbistan'da yaşayan Müslüman azınlığın durumuna olumlu katkıda bulunabilme potansiyeline sahiptir (Tesfa-Yohannes, 2011: 241).³

Tüm bu sebeplerden ötürü Türkiye, Balkanlarda 1990'lı yıllarda cereyan eden olaylara aktif bir şekilde müdahil olmuş, savaşın ilk zamanlarında Yugoslavya'nın toprak bütünlüğünü savunmuş, parçalanma kaçınılmaz hale gelince de bölgede bağlarının olduğu halkların güvenliği ve yaşam hakkı için mücadele etmiştir. Türkiye'nin girişimlerinin odak noktasında Bosna Hersek; yöntemlerinin en başında ise uluslararası toplum ile birlikte hareket etmek yer almıştır. Bölgenin Türkiye için önemine ilişkin yukarıdaki tartışmanın ardından çalışmanın odak noktasını oluşturan Yugoslavya'nın dağılma sürecinin ele alınması gerekmektedir.

YUGOSLAVYA'NIN DAĞILMA SÜRECİ

Balkanlar, stratejik öneminden ötürü 20'nci yüzyılın kilit bölgelerinden biri olmuş, ancak bu önemi sebebiyle yüzyılın hem başında hem de sonunda büyük savaşlara tanık olmuştur. 20'nci yüzyılın başlarında önce Balkan ve daha sonra da I. Dünya Savaşı'nı topraklarında çok ağır şekilde yaşayan Balkanlar coğrafyası aynı yüzyılın sonlarında Yugoslavya'nın parçalanması ile meydana gelen savaşlara şahit olmuştur. (Öksüz ve Okur, 2013: 607).

İkinci Dünya Savaşı'nda Yugoslavya yaklaşık 1.700.000 insanı savaşa kurban vererek ağır bir bedel ödemiş, diğer yandan da yıkık bir ülke devralmıştır. Savaş sırasında Alman faşizmine ve onun iç uzantılarına karşı savaşarak halkın desteğini kazanan Yugoslavya Komünist Partisi iktidara geçmiştir (Koka, 2013: 24). 11 Kasım 1945'te

İkinci Dünya Savaşı'nın hemen akabinde Yugoslavya'da anayasal meclis toplanmış, monarşi kaldırılmış ve altı cumhuriyet ile Sırbistan'ın içerisinde iki özerk bölgenin tanımlandığı Yugoslav Federal Halk Cumhuriyeti kurulmuştur (Koka, 2013: 28).

³Türkiye ile Sırbistan arasındaki ilişkilerin Bosna Hersek, Kosova ve Sırbistan'da yaşayan azınlıkların sorunlarının çözümüne ve bölgenin güvenliğine sağlayabileceği potansiyel katkılar için bkz: TESFA-YOHANNES, A. The Contribution of Turkish Serbian Relations Towards Improving Security in the Western Balkans. *Bilge Strateji Dergisi*. Cilt: 2. Sayı: 5. s. 233-255.

Yugoslav Federal Halk Cumhuriyeti sosyalizmi benimsemiş olmasına rağmen diğer Doğu Bloku ülkelerinden farklılıklar göstermiştir. Alman işgaline karşı bütün Balkan ülkeleri arasında en sert direnişi Partizan hareketi göstermiştir. Savaş sonrasında ise Sovyet uydusu olmamış, Bağlantısızlar hareketinin öncülüğünü yapmıştır. (Oran, 2012: 482).

1963 yılında kabul edilen yeni anayasa ile ülke yapısında önemli değişiklikler yapılmıştır. 1963 Anayasası toplumun tüm kesimlerine kamu kurum ve kuruluşları, sağlık, sosyal, eğitim, kültür oluşumları, bankalar, kamu yönetim organları gibi her türlü birimi seçme hakkı tanımıştır. Ayrıca 1963 Anayasası ile ülkenin ismi Yugoslavya Sosyalist Federatif Cumhuriyeti (YSFC) olmuştur (Koka, 2013: 28).

1963 Anayasası ile ilk adımları atılan özyönetim sistemine YSFC 21 Şubat 1974'de çıkardığı anayasa ile tamamen geçmiştir. Bu Anayasa ile YSFC içerisinde yönetim, altı cumhuriyet ve iki özerk bölge kurularak tüm şehir ve köylere aktarılmaya çalışılmıştır. Bu yöntem ile Tito milli duyguları bastırmaya çalışmış, ismen eşit altı cumhuriyet ile yönetim gücünü paylaşmıştır. Bahse konu cumhuriyetler olan Sırbistan, Hırvatistan, Slovenya, Bosna Hersek, Karadağ ve Makedonya ile özerk bölgeler olan Voyvodina ve Kosova'nın kendi tasarrufları olan anayasaları YSFC'nin anayasası ile uyumlu olacak şekilde hazırlanmıştır (Koka, 2013: 28-30). Kosova Özerk Sosyalist Cumhuriyeti ve Voyvodina Özerk Sosyalist Cumhuriyeti isimli özerk bölgeler YSFC'yi oluşturan altı federe sosyalist cumhuriyetten biri olan Sırbistan'ın içerisinde bulunmaktadır (Türbedar, 2013: 137).

Yapının açıklanmasının ardından, Yugoslavya'nın dağılmasında etkili olan sebepleri ele almak yerinde olacaktır. Bahse konu sebepler yatay ve dikey sebepler olarak iki ana başlık altında tasnif edilebilir. Yugoslavya'nın dağılmasında etkili olan yatay sebeplerin ilk ikisi ülkenin sahip olduğu çok milletli ve çok kültürlü doku ile tarihi yapıdır. Bölgenin Batı Avrupa/Latin/Katolik kesim ile Doğu Avrupa/Ortodoks/Slav ayrımına sahip olan havzasına ilerleyen yüzyıllarda İslam medeniyeti de eklenmiş ve bu üçüncünün birleşmesi ile üç farklı medeniyet Balkanlarda bir arada yaşamaya başlamış, çok kültürlü ve tarihli yapı hayat bulmuştur (Alkan, 2013: 34-37).

Rejimin çökmesinde etkili olan üçüncü yatay sebep ise Doğu Avrupa'da kurulmuş olan Komünist rejimlerin Soğuk Savaş'ın sonlarına doğru ve sonrasında yıkılmasıdır. Aynı bölgede yer alan devletlerin, birbirlerinde yaşanan olumlu veya olumsuz gelişmelerden etkilenmemesi beklenemez. Sırayla devrilen domino taşları misali Yugoslavya'nın da dâhil olduğu Doğu Avrupa coğrafyasında komünist rejimler birbiri ardına yıkılmıştır (Alkan, 2013: 37-38).

Yugoslavya'nın dağılmasında etkili olduğu değerlendirilen dördüncü yatay sebep ise iktisadi ve sosyal hayattaki kötüye gidiştir. İktisadi durumun kötüye gittiğinin ilk işaretleri üretimin düşmesi, kişi başına düşen gelirin azalması,

işsizliğin artması ve yükselen enflasyon olmuştur. Bu olumsuzluklar ilk kez 1980’li yılların başlarında gözlemlenmeye ve ölçülmeye başlanmıştır. Günlük hayatın akışını olumsuz etkileyen bu iktisadi ve sosyal olumsuzluklar, insanların Yugoslav sistemine olan inancını sarsmaya başlamıştır (Alkan, 2013: 38-39).

Dağılma sürecinin tarihsel arka planını oluşturan yatay sebeplerden beslenerek ortaya çıkan dikey sebeplerden ilki Yugoslavya içerisinde ayyuka çıkan etnik ve milli unsurların bağımsızlık talebidir (Alkan, 2013: 29). İkinci dikey sebep ise Avrupa Birliği ve Amerika’nın Yugoslavya’nın yaşadığı bu olumsuz süreçte Soğuk Savaş’ın artık bitmek üzere olmasından dolayı Yugoslavya’ya daha az ihtiyaç duyuyor oluşu ve bunun neticesinde çelişkili ve çakışan politikalar yürütmesi olmuştur (Alkan, 2013: 48-50).

Yukarıda yer verilen yatay ve dikey sebepler Yugoslavya’nın dağılmasının önde gelen bazı sebepleridir. Bununla birlikte dağılmayı tetikleyen olay 1980 yılında gerçekleşmiştir. Tito’nun beklenmeyen ölümü ile ülkeyi bir arada tutan birleştirici güç yitirilmiştir. Aynı yıllara tekabül eden ve tüm dünyada etkisi görülen ekonomik kriz de bölgeler arasındaki refah ve gelişmişlik farklılıklarının net bir şekilde ortaya çıkmasını sebep olmuştur. Bahse konu gelişmelerin ilk sonucu ise yönetimin ekonomik politikalarından rahatsız olan Kosova Arnavutlarının 1981 Nisan’ında ayaklanması ve bu ayaklanmanın Belgrad yönetimi tarafından kanlı şekilde bastırılmasıdır (Sander, 2013: 577).

Sırp Bilimler ve Sanatlar Akademisi de bahse konu dönemde halklar arasındaki gerilimin artmasında etkili olan kurumlardan biri olmuştur. Akademi, 1945 yılından beri var olan ancak Tito’nun ırkçılık karşıtı politikaları nedeni ile seslerini çıkaramayan Sırp milliyetçilerinin bir manifestosunu 1986 yılında yayınlarak olayların fitilini ateşlemiştir. Manifestonun konusu Sırpların Yugoslav Federasyonu içerisinde baskı altında tutulduğu ve Yugoslavya’nın asıl sahibi olan Sırpların federasyon içerisinde daha çok söz sahibi olması gerektiğidir. Bu manifestoda yer alan vaatleri gerçekleştireceğini belirten Miloseviç 1987 yılının Aralık ayında gerçekleştirdiği parti içi bir darbe ile Sırp Komünist Parti örgütünün başına geçmiştir (Sander, 2013: 577).

1988 ve 1989 yılları Miloseviç’in Yugoslav siyasal sisteminin temellerini sarsacak girişimlerine sahne olmuştur. Miloseviç’in de kışkırtmaları ile 1988 yılında Voyvodina’da, 1989 yılında ise Karadağ Cumhuriyeti ve Kosova’da yerel hükümetler düşmüş, 1989 yılında ise özerk hükümetlerin kendi yasalarını çıkarma yetkilerini ellerinden alan bir anayasa değişikliği yapılmıştır. Miloseviç bu dönemde hedeflerine ulaşabilmek için siyaseti sokaklara indirmekten çekinmemiş ve kırsal kesimi kentlere karşı harekete geçirmiştir (Sander, 2013: 577).

Tüm bu gelişmeler ışığında, 1991 yılının başlarında altı cumhuriyetin liderlerinin Yugoslav Federasyonu’nun yıkılmasının önlenmesine ilişkin alınacak önlemleri görüştüğü bir dizi toplantıda, Slovenya ile Hırvatistan Haziran 1991 tarihine kadar Yugoslavya’nın siyasi yapısını onaracak ve cumhuriyetler arası

düzeni sağlayacak bir anlaşmanın yapılmaması halinde federasyon ile bağlarını koparacakları yönünde bir açıklama yapmıştır. Bahse konu toplantılarda bir neticenin alınmaması ve istenilen anlaşmanın imzalanmaması neticesinde 25 Haziran 1991 tarihinde Slovenya ile Hırvatistan Yugoslav Federasyonu'ndan ayrıldıklarını ilan etmiş ve bir gün sonra Yugoslav Ulusal Ordusu (JNA) saldırıları başlamıştır. JNA'nın başlardaki amacı Yugoslavya'nın parçalanmasını önlemektir. Bu saldırılar ile başlayan iç çatışmalar neticesinde 1991 yılının sonunda Hırvatistan topraklarının neredeyse 1/3'ü JNA ve onun silahlandığı Sırp birliklerinin işgali altına girmiştir. Dağılma sürecinin başlamasının ardından 1992 yılının Nisan ayında Sırbistan ile Karadağ Yugoslav Federal Cumhuriyeti'ni kurmuştur (Sander, 2013: 579).

Yugoslavya'nın dağılması sürecinde uluslararası toplumun müdahalesini gerektiren iki çatışma ise Bosna savaşı ve Kosova krizidir. Özellikle Bosna'da Yugoslavya'nın dağılması sürecinin en elim hadiseleri yaşanmıştır. Bosna her zaman Yugoslavya'nın demagojik olarak en karmaşık bölgesi olmuştur. Bölgede Boşnaklar, Hırvatlar ve Sırlar sadece bir arada değil, aynı zamanda birbiri içerisine geçmiş bir şekilde yaşadığından kaçınılmaz olarak çatışmaların en yoğun yaşandığı bölge olmuştur (Meier, 2005: 189). Çalışmanın bu aşamasında, söz konusu iki çatışmaya yakından bakmak faydalı olacaktır.

Bosna Hersek Parlamentosu tarafından 15 Ekim 1991'de bağımsızlık kararı alınmış ve ilan edilmiştir. Bahse konu bağımsızlık ilanı 29 Şubat 1992'de yapılan ve Sırların katılmadığı bir referandumda %97,7 oy oranı ile kabul edilmiştir. Bosna Hersek Cumhuriyeti'ni AET ve ABD aynı yılın Nisan ayı içerisinde tanımıştır. Bu karar ve devamındaki gelişmeler neticesinde gerginlik tırmanmış ve temelde Sırlar ve Hırvatlar arasında başlayan çatışma hem Sırların hem de Hırvatların nüfusunun büyük çoğunluğu Müslüman olan Bosna Hersek ile ilgili planları dolayısı ile 1992 yılının ilkbaharında Bosna Hersek'e de sıçramıştır (Kenar, 2013: 187-187).

Bosna Hersek Cumhuriyeti'nin 6 Nisan 1992'de AET ve bir gün sonra da ABD tarafından tanınmasının ardından Bosnalı Sırların parlamentosu 12 Ağustos 1992'de "Republika Srpska" olarak adlandırılan yeni Sırp Cumhuriyetini ilan etmiştir. Müteakiben yeni Sırp Cumhuriyeti, Yugoslavya'ya bağlanma kararı almış ve bu tarihten önce yerel düzeyde devam eden çatışmalar, bağlanma kararı ile şiddetlenmiştir. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararı ile Bosna Hersek'ten çekilen Yugoslavya ordusu silahlarını Bosnalı Sırlara devretmiş, Bosna'daki Sırların saldırı kapasitesi artmıştır (Kenar, 2013: 189-191).

1993 yılı geldiğinde saldırılar ve abluka neticesinde Bosna'da salgın ve açlık tehlikesi boy göstermiş, Bosna'nın doğusundaki kentlere sığınan Boşnaklara Amerikan hava kuvvetleri tarafından havadan yiyecek ve ilaç yardımıyla bulunulmuştur. Bununla beraber, Sırların saldırgan politikalarını caydıracak ve bu katliamı durduracak bir uluslararası girişim gerçekleşmemiştir. 1994 yılına

gelindiğinde ölen ve kaybolan insan sayısı toplamda 150 bini aşmıştır (Kenar, 2013: 194-196).

Bosna Hersek savaşının en önemli dönüm noktalarından biri ise 1994 yılında ABD'nin girişimleri ile yaşanmıştır. ABD çabaları ile Bosnalı Hırvatlar ve Bosnalı Müslümanlar Washington'da bir araya gelmiş, görüşmeler sonucunda Boşnak-Hırvat Federasyon Anlaşması'nı imzalamışlardır. Bu anlaşma ile Hırvatlar ve Müslümanlar arasında savunma, dış politika ve ekonomi gibi alanlardan sorumlu olan bir federal hükümet kurulmuş, iki topluluk arasında eşit yetkilerde iki federe birimden oluşan bir yapı öngörülmüştür. Cumhurbaşkanlığı ve Başbakanlık görevlerinin ise dönüşümlü olarak yürütülmesi planlanmıştır. Anlaşma Bosnalı Sırp'ların istedikleri zaman katılımına açık olarak düzenlenmiş ancak Sırp'lar tarafından reddedilmiştir (Kenar, 2013: 198).

Olumsuz sonuçlanan birkaç uzlaşma çalışması ve sonuçsuz kalan iki barış planının ardından 1994 yılı içerisinde İngiltere, Fransa, Almanya, Rusya ve ABD tarafından bir "Temas Grubu" oluşturulmuş ve bu Temas grubunca yeni bir barış önerisi getirilmiştir. 26 Nisan 1994'te açıklanan bu plan, Bosna Hersek topraklarının %51'inde Washington Anlaşması ile kurulan Boşnak-Hırvat Federasyonu'na, %49'unda ise Sırp'lara yetki vermeyi öngörmüştür. Bahse konu plan Miloseviç tarafından da desteklenmiş ve Bosnalı Sırp'ların kabul etmesi için Karadziç'e Belgrad yönetimi tarafından siyasi ve ekonomik baskı uygulanmıştır. Müslümanlar ise planı hem Batılı ülkelerin baskısı hem de yaşanan trajedilerin son bulması amacıyla kabul etmişlerdir (Kenar, 2013: 199).

Uluslararası toplum krizin çözümü için ancak 1994 yılında harekete geçebilmiş, Birleşmiş Milletler çatışma bölgelerine barış gücü göndermeye başlamış ve çatışan taraflara ambargo uygulamıştır. NATO ise BM'den yetki aldıktan sonra iki kez Sırp mevzilerini bombalamış, ancak tüm bu girişimler çatışmaları durdurmaya yetmemiştir. 1995 yılında binlerce Boşnak Müslümanın Srebrenitsa'da katledilmesi uluslararası toplumun krizi daha ciddi bir şekilde ele almasına yol açmış, Temas Grubunca önerilen planın tüm taraflarca kabul edilmesi için 31 Ağustos 1995 tarihinde NATO kuvvetlerince başlayan son hava harekâtları sonuç vermiş ve Bosnalı Sırp'lar da planı kabul etme kararı almıştır (Kenar, 2013: 200-201).

Hem diplomatik ve siyasi baskılar, hem de askeri müdahaleler neticesinde taraflar arasında çatışmalar 1995 yılında sona ermiş, aynı yılın Aralık ayında Paris'te Dayton Anlaşması imzalanmıştır. Bu Anlaşma ile daha önce Temas Grubunca önerilen planda olduğu gibi, ülke yönetiminin %51'i Boşnak-Hırvat Federasyonu'na; %49'u ise Sırp Cumhuriyeti'ne bırakılmış, iki ayrı birimden oluşan bir devlet yapısı öngörülmüştür (Kenar, 2013: 201).

Tüm bu savaşların yaşandığı bir atmosferde Kosovalı Arnavut aydınlar ise bir çeşit "pasif direniş" fikrini benimsemişlerdir. Bahse konu fikrin kurucusu ve temsilcisi İbrahim Rugova ve onun Kosova Demokratik Birliği Partisi (LDK)

olmuştur. Bölgenin diğer liderleri daha çok toprak ve güç elde etmek amacıyla halklarını savaşa sürüklerken İbrahim Rugova ve hareketi bu pasif direniş yöntemi ile savaşın dışında kalmaya çalışmıştır. Bu tutum ve politika hem değişik ülkelerde Rugova'nın dostlar edinmesinin yollarını açmış, hem de Rugova'ya Kosova sorununu uluslararası boyutlara taşıma imkânı tanımıştır (Türbedar, 2013: 142).

26-30 Eylül 1991 tarihleri arasında LDK tarafından Kosova'da düzenlenen referanduma, Kosova nüfusunun %90'ına yakını katılım sağlamış, katılımcıların neredeyse tamamı Kosova'nın cumhuriyet olarak ilan edilmesi yönünde oy kullanmıştır. 1992 yılında kurulan Yugoslav Federal Cumhuriyeti, Kosova sorununu görüşmek üzere Arnavutları Belgrad'a davet etmiş ancak bu davet karşılık bulmamıştır. Rugova tarafından yürütülen pasif direniş dünyada ses getirmiş ama uluslararası toplum Kosova meselesine aynı yöntemle, yani pasif politikalarla yaklaştığından Rugova hareketi ve LDK ilerleyen yıllarda güç kaybetmiştir (Türbedar, 2013: 142).

Dayton Barış Anlaşması'nın imzalandığı dönemde Kosova 1991 yılında gerçekleştirdiği referandumdan çıkan sonuçları meşrulaştırmaya ve uluslararası topluma benimsetmeye çalışmış ancak bu girişim sonuçsuz kalınca barışçıl çözüm girişimleri yerini silahlı mücadeleye bırakmıştır. Bahse konu silahlı mücadeleyi ise kuruluşu 1993 olan; küçük bir gerilla grubundan bir orduya dönüşmesi ise 1997 yılından sonra gerçekleşen Kosova Kurtuluş Ordusu (UÇK) yürütmüştür (Türbedar, 2013: 143).

Fransa'da yapılan barış görüşmelerinden bir sonuç alınamaması, Rugova'nın ve onun pasif direnişinin bölgeyi çatışmadan uzak tuttuğunu düşünen ve Rugova'nın politikalarını bu yüzden destekleyen ABD'nin Kosova krizine daha aktif bir şekilde müdahil olması sonucunu doğurmuştur. Kosova krizinin çözümüne yönelik anlaşmaya yanaşmayan Sırp tarafı ve onun silahlı gücü olan YFC, ABD önderliğinde NATO tarafından bombalanmıştır. 1999 yılındaki Kosova savaşı, Balkanlar'da yeni bir göç dalgasının yaşanmasına sebep olmuş, Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR) verilerine göre sadece 1999 yılında 900 bin Kosovalı Arnavut; Makedonya, Arnavutluk ve Karadağ'a göç etmiştir (Türbedar, 2013: 144).

Birleşmiş Milletler 10 Haziran 1999'da 1244 sayılı karar ile NATO'nun bombardımanını sona erdirmiş, Kosova'da görev yapacak askeri birlik olan Kosova Gücü (KFOR) ile yönetimi devralacak olan BM Kosova Geçici Yönetim Misyonu'nu (UNMIK) oluşturmuştur. UNMIK yönetimi altında Kosova hükümetleri sağlık, çevre, spor vb. konularla ilgilenmiş, güvenlik ve dış politika gibi konular UNMIK'in kontrolüne bırakılmıştır (Türbedar, 2013: 144-145).

TÜRKİYE’NİN YUGOSLAVYA’NIN DAĞILMA SÜRECİNDEKİ VE SAVAŞTAKİ TUTUMU

Savaş boyunca Türkiye’nin göstermiş olduğu eylemlerin temel karakteristik özellikleri diplomatik oluşu ve uluslararası örgütler çerçevesinde sergileniştir. Türkiye’nin uluslararası örgütleri bölgeye yönlendirme çabaları ilerleyen bölümlerde değerlendirileceğinden, bu kısımda sadece bireysel olarak savaşta gösterdiği duruş ele alınacaktır.

Yugoslavya’da savaşın patlak verdiği ilk zamanlarda Türkiye, ülkenin toprak bütünlüğünden yana tavır takınmış, ancak AB’nin Hırvatistan ve Slovenya’yı tanımamasının ardından Hırvatistan, Slovenya, Bosna Hersek ve Makedonya’yı 6 Şubat 1992’de aynı anda tanımıştır. Yugoslavya’da ve daha küçük ölçekte Bosna’da yaşanan çatışmalar kısa ve orta vadede Türkiye için bir güvenlik kaygısı yaratacak bir statüde olmamıştır. Dolayısı ile Türkiye’nin bölgeye olan ilgisi askeri ya da stratejik sebeplerden ziyade kimlik ve göç sorunu gibi yumuşak politika argümanlarından kaynaklanmıştır (Demirtaş Coşkun, 2007: 65). Söz konusu argümanlar Türkiye’yi bölgede geliştirdiği politikalarda Bosna’ya daha yakın pozisyon almaya yöneltmiştir. Öyle ki Bosna’nın bağımsızlık kararının tanınmasının hemen ardından Türk hükümeti Bosna ile bir ekonomik ve teknolojik yardım anlaşması imzalamıştır (Ramet, 2002: 216).

Türkiye’nin bölge ile ilgili ilk inisiyatifi Kasım 1992’de İstanbul’da bir Balkan Konferansı toplamasıdır. Bu konferans vesilesi ile Türkiye hem savaşın yayılma tehdidini katılımcı ülkelere göstermiş hem de askeri müdahale seçeneğini dillendirmiştir. Bu konferans iki açıdan önemlidir. İlk olarak etkinlik, ABD’nin pek de rızası olmadan düzenlenmiştir. Ayrıca bu konferans bölge ülkelerini bir araya getirerek fikir alışverişi yapılmasına imkân sağladığı için farklı bir öneme sahiptir. Uluslararası toplumun sorunun çözümüne karşı yeterince ilgi göstermediği gerekçesi ile Türkiye, özellikle Bosna’ya uygulanan silah ambargosunun kaldırılması için başta ABD ve İKÖ’nün dikkatini çekmeye çalışmış, Yugoslavya’ya uygulanan ambargonun Bosnalı Müslümanları daha kötü etkilediğini dillendirmiştir (Demirtaş Coşkun, 2007: 68).

Savaşta Türkiye’nin dikkat çeken icraatlarından biri de silah yardımları konusu olmuştur. Türkiye’nin savaş süresince başta Bosna olmak üzere bölgeye gizlice silah sevk ettiği iddiaları bu dönemde tartışılan bir başka meseledir. Dönemin Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin bu yöndeki soruları cevapsız bırakmayı tercih etmiş ancak dönemin Genelkurmay Başkanı Doğan Güreş görevden ayrıldıktan sonra 1994 sonrasında yaptığı bir açıklamada gizli silah sevkiyatını teyit etmiş, ancak bunların amaçlarına ulaşan sevkiyatlar olmadığını ve yüzde 90’ının Hırvatistan’ın eline geçtiğini belirtmiştir. (Demirtaş Coşkun, 2007: 69). Öte yandan bu açıklamayı müteakiben Yugoslav dışişleri bakanı BM Genel Sekreterine bir mektup yazarak Türkiye’yi şikâyet etmiştir (Oran, 2012: 493).

Savaş döneminde Türkiye, sadece bölgedeki Müslümanlarla değil, diğer halklarla da iletişimini sürdürmüş, sadece Boşnakların yanında görünmekten kaçınmıştır. Savaş başladıktan bir yıl sonra ortaya çıkan Hırvat-Boşnak anlaşmazlığında Türkiye aktif rol alarak sorunun çözümüne katkı sağlamaya çalışmıştır. Hırvat-Boşnak görüşmelerine iki kez Dışişleri Bakanı düzeyinde katılım gerçekleştirilmiş, bu sayede Türkiye, Müslümanların koruyucusu olma imajından bir nebze olsun sıyrılmıştır. ABD öncülüğünde kurulan Boşnak-Hırvat Federasyonu'nda da Türkiye'nin yadsınamaz katkıları olmuştur⁴ (Demirtaş Coşkun, 2007: 69-70).

Yugoslavya'nın parçalanacağı kesin olarak anlaşıldığı iki olay önce Avrupa Birliği'nin 15 Ocak 1992'de Slovenya ve Hırvatistan'ı, ardından da Bulgaristan'ın bu ikisinin yanında Bosna Hersek ve Makedonya'yı tanıması olmuştur. 22 Ocak 1992'de Sırp lider Miloseviç'in Ankara'ya gelerek bu devletlerin tanınmaması yönünde isteklerini dillendirmesine rağmen Türkiye, bu dört devleti tanımıştır. Kosovalı Arnavutların lideri İbrahim Rugova'nın Ankara'ya gelerek ilk kez cumhurbaşkanı düzeyinde temas imkânı bulması ve Özal ile görüşmesi, ardından da Türkiye ile Makedonya arasında güvenliğe ilişkin bir protokol imzalanması neticesinde Yugoslavya ile ilişkiler tamamen kopmuştur. Ancak kurulan bütün bu üst düzey ilişkiler, bölge halklarının Türkiye'nin desteğine ve bakışına verdiği önemi göstermektedir (Oran, 2012: 491).

Türkiye'nin BM tarafından alınan kararlara ve ardından uygulanan yaptırımlara katılımı ile Türkiye-Bosna Hersek ticari ilişkileri durma noktasına gelirken Avrupa'daki Türk işçileri alternatif karayolları kullanmaya başlamıştır. Savaş boyunca Türkiye, Boşnakları destekleyerek Bosnalı Sırlara karşı her zaman çatışmaların durdurulması ihtiyacına binaen daha sert yaptırımlar istemiştir (Oran, 2012: 493).

Türkiye savaş sırasında tek taraflı müdahaleden kaçınarak diplomatik ve askeri müdahaleyi uluslararası örgütler çerçevesinde yapmayı tercih etmiş, BM ve NATO inisiyatifleri ile kurulan kuvvetlere katkı sunmaktan geri durmamıştır. Bu kapsamda ilk olarak, 8 Aralık 1992'de UNPROFOR'a⁵ katkıda bulunmak ve BM tarafından gerçekleştirilecek bir uluslararası askeri harekâta yurt dışına asker gönderebilmek için hükumete yetki verilmiştir. Ayrıca 18 adet Türk F-16 savaş uçağı BM'nin 1993'te almış olduğu uçuş yasağı kararının uygulanmasına katkıda

⁴Öyle ki, dönemin Başbakanı Tansu Çiller Pakistanlı mevkidaşı Benazir Butto ile birlikte bölgeyi ziyaret etmiş, Batı medyasının çok ilgisini çeken bu ziyarette iki kadın lider dünyaya seyirci kalmama çağrısında bulunmuştur. Boşnak-Hırvat Federasyonu'nun kuruluş anlaşmasının imza törenine Türkiye'nin davet edilmesi, sağlanan katkının sonucu olarak gösterilebilir. Ayrıntılı bilgi için bkz: DEMİRTAŞ COŞKUN, B. (2007). Ankara ve Berlin'in Bosna Savaşı'na Yönelik Politikaları: Karşılaştırmalı Bir İnceleme. Uluslararası İlişkiler Dergisi. (Bahar). Cilt: 4. Sayı: 13. s. 57-88.

⁵Birleşmiş Milletler Barış Koruma gücü. Sadece insani yardımların ulaştırılmasına katkı sağlamak amacıyla oluşturulmuştur.

bulunmuş, Türk savaş gemileri ise ambargonun uygulanabilmesini teminen Adriyatik'te görev yapmıştır. (Oran, 2012: 495-498).

Bosna Savaşı sırasında Türkiye'nin girişimlerinde etkili olan önemli bir aktör ise dönemin Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin'dir. Çetin, hem savaş boyunca defalarca Bosna'yı ziyaret etmiş, hem diğer ülke başkentlerine ziyaretlerde bulunarak diplomasi trafiğini yönetmiş, hem de çeşitli uluslararası toplantılarda konuyu gündeme getirmiştir. Öte yandan Türkiye, sergilemiş olduğu bu yoğun diplomasinin olumsuz bir sonucu olarak başta Yeni Yugoslavya olmak üzere Yunanistan, Rusya ve Bulgaristan'ın tepkisiyle karşılaşmıştır (Demirtaş Coşkun, 2007: 69). Öyle ki bölgedeki istikrarsızlığın 1974 yılındaki Kıbrıs Barış Harekâtından bu yana ilişkileri kötüye giden iki NATO müttefikinin, yani Türkiye ile Yunanistan'ın arasında yeni gerilimlerin fitilini ateşleyebileceği yönünde görüşler bile mevcuttur. Makedonya'nın statüsüne ilişkin sorunlar ve Sırp lider Milosevic ile kurulan iyi ilişkileri sebebiyle Yunanistan Sırbistan'la yakın ilişkiler geliştirirken Türkiye tarihsel bağların da etkisiyle Müslümanların yanında yer almıştır. (Finnan, 2004: 64).

Yugoslavya İç Savaşı'nda Türkiye daha çok Bosna meselesine ilgi göstermiştir. Öyle ki, katıldığı neredeyse bütün uluslararası platformlarda Bosna'nın saldırıya uğrayan taraf olduğunu savunmuş, örgütlere ve devletlere bunu kabul ettirmeye çalışmış, ayrıca bölgedeki silah ambargosunun Bosnalı Müslümanlara uygulanan kısmının eşitsizliği gidermek adına kaldırılmasını savunmuştur. Fakat bu sav, başta Rusya olmak üzere Sırp davasına ilgi gösteren ülkelerce olumsuz karşılanarak uygulanamamış, savaş boyunca tarafların gizlice silahlandırılmasına ilişkin çalışmalar yapılmıştır (Oran, 2012: 495-496).

Türkiye'nin Balkanlarda yaşanan gelişmelere neden duyarsız kalamayacağına ilişkin stratejik, askeri ve coğrafi gerekçelerin yanında iki önemli sebep daha dikkat çekmektedir. Balkanlardaki çatışmaların temel kaynağının dinsel ve etnik temele dayalı olarak zemin bulan ulusçuluk olduğu gerçeği Balkanlara dair bir realiteyi daha gündeme getirmiştir. Bu dönemde Balkanları Türkiye'den koparan faktörlerin yeniden açığa çıktığı görülmektedir. Etnik ve dini farklılaşmanın oldukça karmaşık bir nitelik gösterdiği Balkanlarda Soğuk Savaş döneminin sona ermesi ile birlikte birçok yeni çatışma doğal bir sonuç olarak ortaya çıkmıştır. Milliyetçi ve dini duyguları tahrik etme ve kışkırtma Balkanlardaki çatışmaların daha da artması ve derinleşmesi anlamına gelmiştir. Bölgede barış ve istikrarın korunması ise tüm bölge ülkelerinin ve dünyanın olduğu gibi, Türkiye'nin de çıkarına olmuştur (Baharçipek, 2003: 14). Türkiye'nin barışın mümkün olan en kısa sürede ve kalıcı bir şekilde sağlanmasını talep etmesinin altında yatan gerçek budur.

Balkanlarda 1990'lı yıllarda meydana gelen gelişmelerin ortaya çıkardığı bir diğer önemli sonuç ise Sırbistan-Yunanistan dayanışması olmuştur. Türkiye, bölgede sahip olduğu çıkarlarını koruyabilmek için doğal olarak bu ittifaka karşı

Arnavutluk ve Bosna Hersek'i güçlendirici adımlar atma gereği duymuştur (Baharççek, 2003: 14).

Türkiye, daha önce bahsi geçen iki başarısız plandan biri olan ve ABD tarafından 1993 yılında önerilen Vance-Owen Planı'nı yetersiz bulmuş, planı doğrudan silah kullanımını içermediği için eleştirmiştir. ABD'nin girişimleri ve öncülüğünde oluşturulan Boşnak-Hırvat Federasyonu Türkiye'nin bölgeye ilişkin taleplerinin gerçekleşmesinde önem arz etmektedir. Federasyon, hem silah ambargosunun Boşnaklar ve Hırvatlar için hukuken delinmiş olması ve Boşnaklar ile Hırvatların Sırlara karşı birlikte mücadele etmeye başlaması, hem de Belgrad yönetiminin Bosnalı Sırlara desteğini azaltması ile ABD'nin Sırp mevzilerini bombalaması neticesinde, çatışmayı sona erdirmeye anlamında önemli katkılar sağlamıştır (Oran, 2012: 497-498).

Özetlemek gerekirse, Türkiye çok eski tarihsel bağlara ve kültürel/dini ilişkilere sahip olduğu Balkanlar coğrafyasında 1990'lı yıllarda yaşanan trajedilerde aktif bir rol almak zorunda kalmış, gereken rolü almış, girişimlerde bulunmuştur. Yugoslavya'nın toprak bütünlüğünü korumak fikri ile başlayan bu süreç, parçalanma kaçınılmaz olunca bölgedeki Müslümanların yaşadığı zulme dünyanın dikkatini çekmek ve uluslararası toplumu ve örgütleri bölgeye yönlendirerek sorunu çözme politikaları ile devam etmiştir. Türkiye'nin bölgede aktif olarak yer alması hem tarihinin, hem coğrafyasının hem de kimliğinin bir gerekliliğidir. Eski Yugoslavya coğrafyasından yıllar sonra Michael Werz ve Max Hoffman'ın Türk dış politikası ve ABD ilişkileri ile ilgili bir çalışmada yapmış oldukları yorum aslında Balkanlarda iç savaş yıllarında Türkiye'nin üstlenmesi gereken rolün gerekliliğini tek cümle ile özetlemektedir:

“...Son bir buçuk yıla damga vuran dönüm noktalarından öğrenilecek derslerden biri Türkiye'nin coğrafi konumunun hem önemli bir değer hem de yükümlülük olduğudur” (Werz, Hoffman, 2015: 24).

TÜRKİYE'NİN ULUSLARARASI ÖRGÜTLERİ KRİZLERİ ÇÖZMEYE YÖNLENDİRME ÇABALARI

Çalışmanın önceki bölümlerinde de bahsedildiği üzere, iç savaşın ilk yıllarında Türkiye konuyu Yugoslavya'nın bir iç meselesi olarak görmüş ve savlarında hep Yugoslavya'nın toprak bütünlüğünü vurgulamış, sorunun bu eksende çözülmesi gerektiğini belirtmiştir. Türkiye bu politikasını 1992 yılına kadar sürdürmüştür. Bununla beraber sorunun geri dönülmez bir şekilde ülkelerin kopması ve Yugoslavya'nın dağılması şeklinde sonuçlanacağını anlayan Türkiye, 1992'den sonra aktif bir politika izlemeye karar vermiş tir.

Bosna Hersek'in bağımsızlık kararının uluslararası toplumun bazı üyelerince tanınması ile birlikte Sırlar ve Boşnaklar arasında çatışmalar artmıştır. Türkiye durumun vahim bir hal aldığı fark etmiş ve konuya daha aktif müdahil

olmuştur. Bu kapsamda Türkiye'nin en yoğun çabaları AB, BM, NATO, İKÖ ve ABD'yi bölgeye çekmek ve sorunun bu aktörlerin gündemine alınmasını sağlamak yönünde olmuştur. Türkiye'nin konuya ilişkin eğilimi incelendiğinde göze çarpan ilk husus, her ne kadar iç politikada direkt ve tek taraflı müdahil olunmasını savunan siyasi gruplar bulunsada hükümetin konuyu özellikle BM nezdinde ve uluslararası toplumla gerçekleştirilecek bir müdahale neticesinde çözmeden yana takındığı tavidir.

Önemli uluslararası aktörlerden biri olan ABD ise konuyu başta bir Avrupa meselesi olarak değerlendirmiş, ancak 1994 yılında konuya aktif olarak müdahil olmaya başlamıştır. Türkiye'nin kriz bölgesinin yanı başında yer alan AET üyesi ülkeler ile veya BM nezdinde bir çözüm olmayacağını anlaması sonrasında ABD'yi bölgeye çekmek için göstermiş olduğu çabalar aşikâr olmakla birlikte çalışmanın kapsamı dışında olacağı değerlendirildiğinden bu çabalara burada yer verilmeyecektir.

Yugoslavya iç savaşı özellikle Boşnaklar için elim hadiselerin gerçekleştiği bir olaylar dizisidir. Kadınların ve çocukların katliama uğradığı bir soykırım⁶ yaşanmıştır. Bu elim olayların durması ve barışın sağlanması için Türkiye'nin uluslararası örgütler nezdinde bir çözümden yana takındığı tavır uzun yıllar Türkiye'nin olaylara müdahil olmada geç kaldığı yönünde eleştirilere maruz kalmasına sebep olmuştur. Ancak yaşanan bu savaşın belirleyici aktörlerinin ABD ve Rusya olduğu gerçeği göz ardı edilmemelidir. ABD başlarda BM nezdinde ve küçük girişimlerle konuyla ilgilenmiş ancak 1993 yılında Clinton'un başkanlığa gelmesi ile bu politikalar değişmiştir. Clinton yönetimi hem BM ve NATO'nun bombardımanlarına uçak desteğinde bulunmuş, hem de barış planlarının oluşturulması ve değerlendirilmeleri süreçlerine müdahil olmuştur.

Türkiye'nin dikkat çeken girişimlerinden ilki NATO öncülüğünde Sırlara karşı askeri bir operasyon yapılması ve Sırp mevzilerinin bombalanması yönünde talepleri savunmasıdır. Bu savlar NATO nezdinde o tarihler itibariyle kabul görmemiştir. Bazı Avrupa ülkelerinin operasyon ve Sırp mevzilerinin bombalanması önerilerine karşı çıkması neticesinde bölgede "güvenli bölgeler" oluşturulmasına karar verilmiştir. Türkiye'nin reddedilen önerisinin üzerinden geçen aylar daha da şiddetlenen çatışmalara sahne olmuş, 5 Şubat 1994'te Saraybosna'da bir Pazar yerinde gerçekleşen saldırı neticesinde 68 sivilin ölmesi konuya ABD'nin de daha fazla ilgi göstermesine sebep olmuştur. ABD konuyu önce BM Güvenlik Konseyi'ne getirmiş, Sırlara karşı bir hava saldırısı talep etmiş, Rusya ve Çin tarafından reddedilen bu öneri neticesinde NATO'ya

⁶Eski Yugoslavya'daki savaş suçlarını görüşmek üzere Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 25 Mayıs 1993 tarihli ve 827 sayılı Kararı ile Uluslararası Ceza Mahkemesi oluşturulmuştur. Statüsü gereği ad hoc bir mahkeme olan ve Srebrenitsa'da yaşanan elim hadiselerin sorumlularını da yargılayan Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi Balkanlardaki kriz ile nasıl başa çıkılacağı konusundaki arayışın bir sonucudur (Schabas, 2006: 5).

yönelerek bahse konu hava saldırılarının başlamasına vesile olmuştur (Oran, 2012: 496).

Bu saldırılar başlarda düşük yoğunluklu olarak gerçekleşmiş ve Sırpı durdurmaya yetmemiştir. Sırp güçlerinin Tuzla, Saraybosna ve Srebrenitsa'da gerçekleştirdiği saldırılarda on binlerce sivilin hayatını kaybetmesinin ardından ABD'nin NATO içerisindeki ağırlığını kullanması ile daha yoğun bir bombardıman başlatılmış ve Sırp güçleri geri çekilmeye zorlanmıştır. Türkiye bu harekâta aktif olarak katılmamış, harekâta katılan devletlere hava desteği sağlamıştır. Müteakip dönemde başta AET olmak üzere çeşitli girişimlerde bulunmuş ancak bu girişimlerden bir sonuç alınamamıştır. ABD temsilcisi Richard Holbrooke'un çabaları ile uzun süren bir müzakere süreci sonunda 1995'in sonunda Dayton Barış Anlaşması imzalanmıştır. Dayton Barış Anlaşması ile Bosna Hersek'in toprak bütünlüğü korunmaya çalışılmıştır. Ayrıca bu anlaşma ile kurulan düzeni koruması ve gözetmesi için NATO'nun 60.000 kişiden oluşan IFOR gücünün bölgede bulundurulması kararlaştırılmıştır (Oran, 2012: 498).

1996 yılında IFOR yerini istikrar gücü olarak kurulan SFOR'a bırakmıştır. Türkiye NATO'nun askeri müdahalede bulunması konusunda yapmış olduğu girişimlerin sonuçlarını görmek için ABD'nin de bu yöndeki iradesini açıklamasını beklemek zorunda kalmış, ancak kurulan barış gücü kuvvetlerine Yunanistan'ın ve Bulgaristan'ın tüm itirazlarına rağmen asker göndermiştir. Ayrıca, BM Güvenlik Konseyi'nin aldığı 816 sayılı uçuşa yasak bölgeyi ihlal eden uçakların NATO kuvvetleri tarafından vurulmasını düzenleyen kararın uygulanmasını teminen NATO Türkiye'den 18 adet F-16 göndermesini istemiş ve böylelikle Türkiye de misyona dâhil edilmiştir (Oran, 2012: 496).

Ankara'nın tüm etkilerini kullanarak devreye sokmaya çalıştığı bir başka örgüt ise İKÖ olmuştur. Çatışmaların başladığı yıllarda Türkiye'nin İKÖ'de dönem başkanlığı görevini yürütmesi Türkiye'ye kayda değer bir etki ve örgütü yönlendirebilme kapasitesi katmıştır Türkiye 17-18 Haziran 1992 tarihlerinde gerçekleştirilen dışişleri bakanları düzeyindeki İKÖ toplantısında etkinliğini kullanmış ve örgütün BM'den Sırp saldırılarının durdurulması için gerekli önlemi almasını talep etmesini sağlamıştır. Özellikle Yugoslavya'ya uygulanan ambargonun Boşnaklara büyük zararlar verdiği gerekçesi ile Türkiye'nin ambargonun kaldırılması konusunda en çok girişimi yaptığı merci ABD ile birlikte İKÖ olmuştur (Demirtaş Coşkun, 2007: 66).

Türkiye'nin en büyük gayretleri ise BM nezdinde olmuştur. İnisiyatif kullanarak hazırlanan ve BM Güvenlik Konseyine sunulan "Eylem Planı" bu girişimlerden en dikkat çekenidir. Ağustos 1992'de sunulan bu Eylem Planı ilk etapta Sırpı karşı saldırıları durdurmaları için bazı diplomatik önlemlerin alınmasını talep etmiştir. Bu diplomatik tedbirlerin başarısız olması halinde ise askeri bir müdahalenin gerçekleştirilmesi gerektiği bu Eylem Planında yer almıştır. Savaşın erken sayılabilecek bir evresinde gündeme getirilen bu girişim Türkiye'nin

sorunun çözümünde rol almak istediğinin açık bir kanıtıdır (Demirtaş Coşkun, 2007: 66).

Ankara'nın o yıllarda AET ile ilişkileri ise Gümrük Birliği'nin tamamlanmasına odaklanmıştır. Türkiye'nin örgütün yönlendirilmesinde herhangi bir etkiye sahip olduğunun pek söylenemeyeceği bu dönemde, AET tarafından gerçekleştirilen bazı girişimlere Türkiye'nin da dâhil edilmesi örgütün Türkiye'nin rolüne yönelik yaptığı bir vurgu olarak değerlendirilmiştir. Bu girişimlerden en dikkat çeken AET tarafından düzenlenen Londra Konferansı olmuştur, bahse konu konferansa Türkiye de davet edilmiştir. Bu davet Türkiye'nin konumuna ilişkin ilginç ipuçları taşımaktadır, keza toplantıya Eski Yugoslavya'yı oluşturan devletler ile AET üyesi ülkelerin yanında Türkiye de çağırılmıştır. 26-27 Ağustos 1992'de düzenlenen bu konferansa Türkiye'nin davet edilmesi, sürdürülen aktif dış politikanın bir sonucu olarak yorumlanmıştır. Bunun yanında Türkiye'nin İKÖ içerisindeki etkinliği de AB'nin dikkatini çeken bir başka unsur olmuştur (Demirtaş Coşkun, 2007: 67).

Her ne kadar devletlerarasında da olsa konuya uluslararası örgütlerin dikkatini çekmek amacı taşıdığından Kasım 1992'de İstanbul'da düzenlenen Balkan Konferansının da çalışmanın bu bölümünde incelenmesi faydalı olacaktır. Türkiye'nin girişimleri ile toplanan bu konferans ile hem savaşın komşu ülkelere sıçrayabileceği konusu gündeme getirilmiş, hem de askeri müdahale seçeneğine dikkat çekilmiştir. Asıl dikkat çekici nokta ise bu girişimin ABD'ye rağmen gerçekleştirilmiş olmasıdır. Bu husus, Türkiye'nin konuya olan ilgisini ve gerektiğinde ABD'nin rızasını almadan da inisiyatif kullanmaktan çekinmediğini göstermesi açısından önemlidir (Demirtaş Coşkun, 2007: 68).

Türkiye barış sağlandıktan sonra Dayton Barış Anlaşması kapsamında kurulan Barışı Uygulama Konseyi ve Yönlendirme Kurulu üyesi olarak görev yapmış, barışın korunmasındaki rolünü de ortaya koymuştur. Hem savaş sırasında hem de savaştan sonraki dönemde barışı koruma konusundaki girişimlerinde Türkiye, her ne kadar uluslararası örgütlerle birlikte hareket etmeye çalışmışsa da politikaları Rusya, Bulgaristan ve Sırbistan gibi ülkelerin tepkileri ile karşılaşmıştır. Türkiye savaş sonrası dönemde Saraybosna'da elçilik açan ilk ülkedir. Ayrıca 1996 yılından itibaren Bosna'da yıkılan okul vb. kamu binalarının tadilatında rol almış, Boşnak askerlerin eğitime de katkıda bulunmuştur (Oran, 2012: 498).

Türkiye'nin bölgeye gösterdiği ilgi iç politikada iktidara haiz gruba bağlı olarak çeşitlenmiştir. Turgut Özal, savaşın sona ermesi için askeri müdahaleye sıcak bakmıştır. Bu durum hükümet ile cumhurbaşkanını sık sık karşı karşıya getirmiş, protesto mahiyetinde istifalar yaşanmıştır. Özal döneminde cumhurbaşkanlığı bölgeye, bölgeyi Osmanlı mirası olarak gördüğü için bir sorumluluk duygusu ile yaklaşmıştır. Uzun yıllar unutulmuş Osmanlı mirası bu yıllarda bu elim olaylar neticesinde hatırlanmıştır.

TÜRKİYE'NİN ULUSLARARASI ÖRGÜTLERİ KRİZLERİ ÇÖZMEYE YÖNLENDİRME ÇABALARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Yugoslavya iç savaşının yaşandığı yıllarda Türkiye, uluslararası düzende meydana gelen en büyük değişikliğin, yani Soğuk Savaş'ın bitişinin yarattığı belirsizliği derinden hissetmeye başlamıştır. Uluslararası arenada yaşanan bu “rol sorgulama” durumuna bir iç politika meselesi iken uluslararasılaşan ve zirve yapan PKK terörü ile Ermeni meselesi de eklenmiş, neticede ülkenin dış politika ajandası karmaşık ve çetin bir hal almıştır.

Türkiye'nin Yugoslavya'nın dağıldığı yıllarda bazı uluslararası örgütler içerisinde sahip olduğu ağırlığa ilişkin dikkat çeken ilk husus, Soğuk Savaş sonrası dönemde BM'nin yeniden aktif bir örgüt haline gelmesi ile birlikte Türkiye'nin de faal bir üye oluşudur (Keskin, 2013: 50). Ancak BM içerisinde BM Ekonomik ve Sosyal Konseyi (ECOSOC) üyeliğine sahip olmak dışında karar alıcı mekanizma içerisinde yer almadığı görülen Türkiye, 1990'larda BM tarafından Afrika, Orta Doğu ve Balkanlarda üstlenilen misyonlara katılım sağlayarak, daha çok alınan kararların uygulanmasında rol alan bir üye profili çizmiştir (Keskin, 2013: 50-51).

Diğer yandan, NATO içerisinde Türkiye kayda değer bir önem kaybı yaşamamıştır. Soğuk Savaş sonrası dönemde sorgulanmaya başlayan Türkiye'nin stratejik önemine rağmen ortaya çıkan bu tablo Türkiye'nin etkinliğinin ve gücünün artmasından ziyade NATO'nun tehdit algısında meydana gelen değişimin bir sonucudur. NATO'nun Balkanları, Afrika'yı ve Ortadoğu'yu gündemine alması ile birlikte Türkiye önemli bir müttefik olmaya devam etmiştir (Kuloğlu, 2009: 54 ve Akçiçek ve Erdoğan, 2013: 37). Ancak NATO'nun organizasyon yapısı incelendiğinde kararların oy birliği ile alındığı ve Türkiye'nin diğer tüm müttefikler gibi bir oya sahip olduğu görülecektir. Bahse konu yapı Türkiye'ye aleyhine bir kararın geçmesine mani olma şansı verirken, örgütü yönlendirme kapasitesini ise kısıtlamaktadır. Ayrıca Türkiye'nin ABD gibi başat bir aktör olmadığı da aşikârdır. Dolayısı ile NATO'yu herhangi bir uluslararası krize kendi inisiyatif ile yönlendirebilmesi çok da mümkün görünmemektedir (Yılmaz, 2011: 3-4).

Bu dönemde AET ile ilişkiler ise nispeten geri planda kalmış, Gümrük Birliği'nin tamamlanması ve AET pazarının kaybedilmemesi ilişkilerin öncelikleri olmuştur. Ayrıca dönemin başında Türkiye'nin tam üyelik girişimi neticesinde ortaya çıkan olumsuz tablo da göz önüne alındığında, Türkiye'nin AET'yi herhangi bir şekilde yönlendirme kapasitesinin olmadığı anlaşılmaktadır (Akçiçek ve Erdoğan, 2013: 27-32).

Türkiye'nin o dönem uluslararası örgütlerle bağı ve bu örgütler içerisinde sahip olduğu kapasite incelendiğinde en dikkat çeken durumların başında Türkiye'nin İKÖ ile ilişkileri gelmektedir. Yugoslavya iç savaşının yaşandığı yıllarda İslami duruşu, dini konulara karşı duyarlılığı, İslam dünyasının sorunlarına ilgisi ve Ekonomik ve Ticari İşbirliği Daimi Komitesi (İSEDAK) gibi birçok

birimin yönetimine ve/veya ev sahipliğine sahip oluşu Türkiye'yi İKÖ içerisinde etkin bir üye haline getirmiştir (Çatalbaş, Tellal, Denk, 2013: 185-86). Keza örgütün Yugoslavya krizine karşı takındığı tavır ve aldığı kararlar incelendiğinde Türkiye'nin İKÖ'yü yönlendirebilme, gündemini belirleyebilme ve kararlarını şekillendirebilme kapasitesine sahip olduğu anlaşılacaktır.

Türkiye'nin bölgeye yönelik dikkat çeken girişimlerinden ilki NATO nezdinde başlattığı ve Sırlara karşı bir askeri harekâtın gerekliliğini vurgulayan çabalarıdır. Bahse konu çabaların NATO nezdinde beklenen etkiyi doğurmadığı aşikârdır. Bazı Avrupa ülkelerinin karşı çıkması neticesinde ancak güvenli bölgeler oluşturulmasına ilişkin seçenekler değerlendirilmiştir. Ancak, Türkiye'nin savaşın erken zamanlarında yapmış olduğu bu girişimden sonra çatışmaların şiddetlenmesi ve sivillerin daha çok zarar görmesi neticesinde ABD konuya müdahil olmuştur. ABD, Türkiye'nin savunduğu ve NATO tarafından reddedilen askeri müdahale seçeneğinin BM nezdinde masaya yatırılmasını ve Güvenlik Konseyi'nin gündemine getirilmesini sağlamış, daimi üyelerden Rusya ve Çin'in reddetmesinin ardından konuyu bu kez de NATO gündemine getirmiş, NATO içerisindeki ağırlığının ve başat rolünün neticesinde askeri müdahale seçeneğinin hayata geçmesini mümkün kılmıştır. Türkiye'nin bu dönemde BM Güvenlik Konseyi'nde daimi veya geçici üye olmaması sebebi ile konuyu BM Güvenlik Konseyi'ne taşıyamadığı açıktır. BM içerisindeki pozisyonu itibari ile ABD bunu gerçekleştirmiş, ancak istediği sonucu alamamıştır. Aynı şekilde NATO içerisinde başat güçlerden olmayan Türkiye, askeri müdahale seçeneğinin NATO nezdinde etki doğurmasını sağlayamamış, NATO'nun önder ülkesi konumundaki ABD ise aynı seçeneği BM'den sonra NATO gündemine de almış ve NATO'nun müdahaleyi başlatmasına vesile olmuştur. İlk dönem hava saldırılarının Sırp güçlerini durdurmada yetersiz kalması sebebi ile ABD yine ağırlığını kullanarak saldırıların artmasını sağlamış ve Sırp birlikleri geri çekilmeye zorlanmıştır. Türkiye yapılan askeri müdahaleye asker göndermek sureti ile dâhil olmuştur. Askeri müdahale seçeneğinin kullanılması örneği BM içerisinde Güvenlik Konseyi üyesi olmanın ve NATO içerisinde ağırlığa sahip bir aktör olarak yer almanın önemini ispatlamaktadır.

Öte yandan, Türkiye'nin girişimde bulunduğu örgütlerden olan İKÖ nezdinde yapmış olduğu faaliyetler farklı bir açıdan önem taşımaktadır. 17-18 Haziran 1992 tarihlerinde gerçekleştirilen dışişleri bakanları düzeyindeki toplantıda Türkiye, İKÖ'nün BM'den Sırp saldırılarının durması için gereken adımların atılmasını talep etmesini sağlamıştır. Ayrıca uygulanan ambargonun Boşnaklara daha fazla zarar verdiğini ve kaldırılması gerektiğini Türkiye İKÖ gündemine de getirmiştir. İKÖ'nün Türkiye'nin talebi ile BM nezdinde girişimde bulunması Türkiye'nin İKÖ içerisinde sahip olduğu etkinliği gösteren bir ipucudur. Türkiye bahse konu dönemde İKÖ'nün dönem başkanı ve İslam coğrafyasına olan ilgisi ve bağları sebebiyle etkin bir üyesi konumundadır. Bir uluslararası örgütte etkin bir üye olmanın ve dönem başkanlığı gibi bir görevi ifa etmenin haiz olduğu önem,

Türkiye'nin İKÖ nezdindeki girişimlerden istediği sonuçları alması neticesinde bir kez daha ortaya çıkmaktadır.

Türkiye'nin o dönemde İKÖ nezdinde sahip olduğu etkinliği ve İKÖ'yü Balkan krizinde aktif bir örgüt haline getirme çabalarının daha iyi anlaşılmasına vesile olan bir başka olay ise Kasım 1992'de İstanbul'da düzenlenen Balkan Konferansı'dır. Balkan Konferansı'nın ABD'nin pek de rızası olmadan Türkiye'nin kendi inisiyatifi ile toplandığı önceki bölümlerde açıklanmıştı. Bahse konu konferansa İKÖ de örgüt olarak katılmış, bu katılım Türkiye'nin dönem başkanlığında ve Türkiye'nin girişimleri ile gerçekleşmiştir.

Türkiye'nin Yugoslavya'daki iç savaşa ilişkin yapmış olduğu en büyük girişimlerden biri ise BM nezdinde gerçekleşmiştir. Türkiye Ağustos 1992'de BM'ye çatışmaların durdurulmasına ilişkin bir Eylem Planı sunmuştur. Eylem Planı'nda öncelikle Sırp saldırılarının durdurulmasını teminen bir dizi diplomatik önlemlerin alınması, istenilen sonuçların alınamaması halinde ise askeri müdahale seçeneğinin değerlendirilmesi yer almıştır. Savaşın erken sayılabilecek bir safhasında Türkiye'nin ortaya koyduğu bu girişim önemli olmakla beraber BM nezdinde istenilen sonucu ortaya koymamıştır. Ancak ilerleyen yıllarda BM'nin ve NATO'nun krize dair yapmış olduğu müdahaleler ve benimsediği politikalar incelendiğinde bahse konu eylem planına paralel davrandığı görülmektedir. Türkiye'nin BM içerisinde yeterli ağırlığa sahip olmamasından dolayı benimsenmesini istediği politikalar belirli bir süre sonra başka etkin aktörlerin talep etmesi neticesinde BM'ce benimsenmiştir. BM'de aktif ve etkin bir üye olmanın dış politika etkinliğinde haiz olduğu önem Türkiye'nin Eylem Planı girişiminde de ortaya çıkmaktadır.

Bahse konu dönemde Türkiye ile AET ilişkileri Gümrük Birliği'nin tamamlanması ekseninde ilerlemekteydi ve yakın tarihte üyeliğe ilişkin Türkiye'nin kaygılar taşımasına sebep olan gelişmeler yaşanmıştı. Dolayısı ile Türkiye'nin AET nezdinde herhangi bir yönlendirme kapasitesine haiz olmadığı açıktır. Ancak, dikkat çeken hususlardan biri AET tarafından organize edilen Londra Konferansı'na Türkiye'nin de davet edilmesidir. AET'nin Türkiye'yi Eski Yugoslavya'yı oluşturan ülkeler ile o dönem AET'yi oluşturan ülkelerin katıldığı bir konferansa dâhil etmesi hem Türkiye'nin bölgeden bir güç olarak sayılmasının hem de İKÖ nezdinde sahip olduğu önemin bir sonucudur. Dolayısı ile Türkiye AET'nin bir unsuru olarak değil, Balkanlar bölgesinin ve çatışmaların en çok yankı bulduğu İslam coğrafyasının bir unsuru olarak görülmüş, bu çerçevede Londra Konferansı'na davet edilmiştir.

SONUÇ

Türkiye birçok sebepten dolayı Balkanlarda yaşanan ve Yugoslavya'nın parçalanması ile sonuçlanan krize müdahale etme ihtiyacı duymuştur. Her şeyden evvel, küçük de olsa belirli bir toprak parçası Balkanlarda olan Türkiye, ülke kimliğini tanımlarken kendini bir Balkan ülkesi olarak da sunmaktadır. Balkan ülkesi olma tanımının ve kabulünün çeşitli sebepleri vardır. İlk olarak beş asır süren Osmanlı egemenliği bölgeye Türkiye ile inkâr edilemez bir kültür birliği, dinsel, etnik ve ekonomik benzerlikler sağlamıştır. Ayrıca Türkiye'de bulunan Balkan göçmenleri ile onların anavatanları ile kurdukları bağlar Türkiye'nin krize yönelmesinin temel sebeplerinden biri olmuştur. Tüm bu hususların yanında Balkanlar bölgesi Türkiye'nin Avrupa ile arasındaki köprü olması sebebi ile de Türkiye için ayrı bir öneme haizdir.

Tüm bu sebepler neticesinde Türkiye, başta BM olmak üzere birçok uluslararası örgütü bölgeye yönlendirme çabalarında bulunmuştur. Bu çabalardan bazıları Türkiye'nin istediği sonuçları doğurmuş, ancak bazılarında ise Türkiye istediği etkiyi yaratamamıştır. Bu çalışma kapsamında yapılan araştırmalar ve değerlendirmeler birlikte ele alındığında, girişimlerin istenilen etkiyi yaratıp yaratmama durumlarının Türkiye'nin o dönem girişimde bulunduğu uluslararası aktörün nezdinde sahip olduğu güç ile ilişkili olduğu görülmüştür.

Türkiye tarafından bazı örgütler nezdinde savaşın erken safhalarında bazı hususlar dile getirilmiş, bazı politikaların benimsenmesi istenmiş ve bazı kararlar alınması talep edilmiştir. Bu talepler dönemin konjonktürü ve Türkiye'nin bu örgütler içerisinde sahip olduğu kapasitenin bütünleşik bir sonucu olarak sonuçsuz kalmıştır. Savaşın ilerleyen dönemlerinde ise benzer talepleri, önlemleri ve girişimleri konu edinen ve önemli aktörler tarafından aynı uluslararası aktörlerin dikkatine sunulan politikalar ise bu örgütler tarafından dikkate alınmıştır. Bu çalışma kapsamında ele alınan politikalar ve bu politikaların sonuçları; Türkiye'nin uluslararası örgütlerdeki temsil gücü, kapasitesi, örgütü yönlendirebilme yeteneği ve etkinliğinin önem verdiği bir bölgede yaşanan krizler konusunda yaptığı girişimlerin sonuçlarında belirleyici olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda bütün bu örnek olaylar, Türkiye'nin başta AB'ye tam üyelik ve BM Güvenlik Konseyi geçici üyeliği gibi uluslararası örgütlerde rol üstlenme ve önemli bir pozisyonu işgal ederek yer alma hedeflerinin ve politikalarının ne kadar doğru ve elzem olduğunu bir kez daha göstermektedir.

Türkiye'nin Ortadoğu, Balkanlar ve Afrika'nın arasında yer alan, Batı ile güçlü bir işbirliği olan ve tüm bu bölgelerle koparılamaz ve yok sayılamaz bağlara sahip olan bir bölgesel güç olarak, bu bölgelerin herhangi birinde bugün yaşanan veya ileride yaşanabilecek olan bir trajediye müdahale etme kapasitesini arttırmak ve olumlu sonuçlar alabilmek adına aktif dış politika ve uluslararası örgütlerde rol alarak etkin olma politikalarını uygulamaya devam etmesi, hatta bu konudaki girişimlerini ve çabalarını arttırması şarttır. Daha önce de zikredildiği üzere, Türkiye'nin bölgesel konumu ve stratejik önemi sahip olduğu bir değer olduğu

kadar bir sorumluluktur da. Bu sorumluluğun layığı ile yerine getirilmesi ise ancak etkili bir temsil, çok kanallı girişim yapabilme kapasitesi ve uluslararası örgütlerde önemli pozisyonlarda yer alma ile gerçekleşebilecektir.

KAYNAKÇA

Akçiçek, A. & Erdoğan, M. M. (2013). 1989-1993 dönemi Türk dış politikası. K. Yakut & M. M. Erdoğan (Der.), *Türk dış politikası II* içinde (ss. 26-54). Eskişehir: Açıköğretim Yayınları.

Akyürek, S. & Bilgiç, H. S. (2012). *Balkanlarda Türkiye ve Türk algısı*. Ankara: Bilgesam Yayınları No: 49.

Alkan, N. (2013). Yugoslavya'nın dağılması. B. A. Gökdağ & O. Karatay (Der.), *Balkanlar el kitabı: çağdaş Balkanlar* içinde (ss. 34-58). Ankara: Akçağ Yayınları.

Baharçiçek, A. (2003). Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye'nin Balkanlar politikası. T. Göksu & H. H. Çevik & A. Baharçiçek & A. Şen (Der.), *1980-2003 Türkiye'nin dış, ekonomik, sosyal ve idari politikaları* içinde (ss. 7-23). Ankara: Siyasal Kitapevi.

Bozkurt, G. S. (2010). Tito sonrası dönemde eski Yugoslavya bölgesindeki Türkler ve Müslümanlar. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 51-95.

Çatalbaş, N. & Tellal, E. & Denk, E. (2013). Sui-Generis örgütler. Ç. Özen & Ö. Tonus (Der.), *Uluslararası Örgütler* içinde (ss. 170-199). Eskişehir: Açıköğretim Yayınları.

Demirtaş Coşkun, B. (2007). Ankara ve Berlin'in Bosna savaşı'na yönelik politikaları: karşılaştırmalı bir inceleme. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 4 (13), 57-88.

Demirtaş Coşkun, B. (2010). Kosova'nın bağımsızlığı ve Türk dış politikası (1980-2008). *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 7 (27), 51-86.

Finlan, A. (2004). *The collapse of Yugoslavia (1991-1999)*. Northants: Osprey Publishing.

Giibs, D. (2009). *First do not harm: humanitarian intervention and the destruction of Yugoslavia*. Nashville: Vanderbilt University Press.

Gülseren, C. (2007). Deneme: Balkanlardaki Türk izleri. *Somuncu Baba Dergisi*, (54-57).

Karpat, K. (2013). Geçmişten bugüne Balkanlar. *Çerçeve: Yüzyıl Sonra Balkanlar*, (62), 36-39.

Kenar, N. (2013). Bosna Hersek savaşı. B. A. Gökdağ & O. Karatay (Der.), *Balkanlar el kitabı: çağdaş Balkanlar* içinde (ss. 182-204). Ankara: Akçağ Yayınları.

Keskin, F. (2013). Birleşmiş Milletler. Ç. Özen & Ö. Tonus (Der.), *Uluslararası örgütler* içinde (ss. 26-58). Eskişehir: Açıköğretim Yayınları.

Koka, Ş. (2013). Sosyalist Yugoslavya dönemi. B. A. Gökdağ & O. Karatay (Der.), *Balkanlar el kitabı: çağdaş Balkanlar* içinde (ss. 23-32). Ankara: Akçağ Yayınları.

Kuloğlu, A. (2009). 60 yıllık ittifak: NATO ve Türkiye. *Ortadoğu Analiz Dergisi*, 1(4), 52-65.

Meier, V. (2005). *Yugoslavia: a history of its demiss*. New York: Routledge Publishing.

Nasuhbeyoğlu, T. (2008). Balkan tarihine genel bir bakış. *Pusuladerneği Dergisi*. http://pusuladerneği.org/wp-content/uploads/balkan_tarihi.pdf, (Erişim Tarihi: 15.05.2015).

Oran, B. (2012). *Türk dış politikası: Kurtuluş Savaşından bugüne olgular, belgeler, yorumlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Öksüz, H. & Okur, M. (2013). Birinci Dünya Savaşı'nda Balkanlar. B. A. Gökdağ & O. Karatay (Der.), *Balkanlar el kitabı: tarih* içinde (ss. 607-620). Ankara: Akçağ Yayınları.

Özey, R. (2013). Balkanların coğrafi yapısı. B. A. Gökdağ & O. Karatay (Der.), *Balkanlar el kitabı: tarih* içinde (ss. 25-46). Ankara: Akçağ Yayınları.

Özey, R. (2013). Balkanların siyasi coğrafyası. *Çerçeve: Yüzyıl Sonra Balkanlar*. (62), 4-21.

Ramed, S. (2002). *Balkan babel: the disintegration of Yugoslavia from the death of Tito to the fall of Milosevic*. Colorado: Westview Press.

Sander, O. (2013). *Siyasi tarih: 1918 – 1994*. Ankara: İmge Kitapevi Yayınları.

Schabas, W. (2006). *The UN international criminal tribunals: the former Yugoslavia, Rwanda and Sierra Leone*. New York: Cambridge University Press

Tesfa-Yohannes, A. The contribution of Turkish Serbian relations towards improving security in the Western Balkans. *Bilge Strateji Dergisi*. 2(5), 233-255.

Türbedar, E. (2013). Kosova sorunu. B. A. Gökdağ & O. Karatay (Der.), *Balkanlar el kitabı: çağdaş Balkanlar* içinde (ss. 136-148). Ankara: Akçağ Yayınları.

TDK (2015). *Büyük Sözlük*.
http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GT.S.54dba863957af8.80013332 (Erişim Tarihi: 14.04.2015).

Usul, A. R. (2013). *Batı sonrası dünyaya doğru Türk dış politikası*. MÜSİAD Araştırma Raporları: No: 82.

Werz, M. ve Hoffman W. (2015). Amerikan perspektifinden ABD-Türkiye ortaklığı: bir adım ileri, üç adım geri. *USAK Analist Dergisi*, 4 (48).

Yılmaz, S. (2011). Türkiye-NATO ilişkilerinde 60 yılın bilançosu: ne NATO ile ne de NATO'suz!. *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü*.
<http://www.21yyte.org/tr/arastirma/milli-guvenlik-ve-dis-politika-arastirmalari-merkezi/2011/04/26/6167/turkiye-nato-iliskilerinde-60-yilin-bilncosu-ne-nato-ile-ne-de-natosuz> (Erişim Tarihi: 20.05.2015).

Yayın Geliş Tarihi: 30.10.2017
Yayına Kabul Tarihi: 11.07.2018
Online Yayın Tarihi: 12.11.2018
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.347861>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 20, Sayı: 3, Yıl: 2018, Sayfa: 443-459
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

SAĞLIK KAYGISI İLE İLİŞKİLİ FAKTÖRLER: SAĞLIK KAYGISINDA BAĞLANMANIN ROLÜ VAR MIDIR?

Elçin YORULMAZ*
Gülay DİRİK**

Öz

Bu çalışmada sağlık kaygısı ile ilişkili faktörler özellikle de bağlanma stillerinin sağlık kaygısı ile ilişkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amacı gerçekleştirmek için sağlık kaygısı, hipokondriazis, hastalık kaygısı ve bağlanma anahtar kelimeleri ile değişik veri tabanları kullanılarak (Web of Science, EBSCHOST, Elsevier Science Direct, PsycARTICLES, PsycINFO, SocINDEX, ULAKBİM Türk Tıp Dizini/Sosyal Bilimler Dizini) son 20 yıl içerisinde yapılan araştırmalar taranmıştır. Taranan araştırmalarda incelenen boyutlar dikkate alınarak, sağlık kaygısı ve bağlanma stilleri arasındaki ilişki sağlık kaygısı ve hipokondriazis, sağlık kaygısının bilişsel ve kişilerarası modeli, sağlık kaygısı ve bağlanma ve onay arayıcılık başlıkları altında ele alınmıştır. Öncelikle, sağlık kaygısı ile ilgili genel bilgilere yer verilmiştir. Sonrasında, sağlık kaygısını daha iyi açıklamak için geliştirilmiş olan bilişsel modele ve kişilerarası modele değinilmiştir. Ardından, kişilerarası modelin temelinde yer alan bağlanma kuramına ve sağlık kaygısı ile bağlanma stilleri ilişkisine dair yapılan araştırmalara yer verilmiştir. Sağlık kaygısının güvensiz bağlanmanın bir yansıması olduğu, özellikle kaygılı bağlanma ile ilişkili olduğu belirtilmiştir. Son olarak, iki model kapsamında da onay arayıcılığa yer verilmiştir. Sonuç bölümünde ise, araştırmalar ile ilgili genel bir özet verilmiş ve gelecek çalışmalar için önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sağlık Kaygısı, Hipokondriazis, Hastalık Kaygısı Bozukluğu, Bağlanma Stilleri, Onay Arayıcılık.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Yorulmaz, E. & Dirik, G. (2018). Sağlık kaygısı ile ilişkili faktörler: Sağlık kaygısında bağlanmanın rolü var mıdır?. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20 (3), 443-459.

* Araş. Gör., Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Uygulamalı Psikoloji Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0001-8353-0952, elcin.ayranci@deu.edu.tr

** Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Uygulamalı Psikoloji Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0002-5748-9180, gulay.dirik@deu.edu.tr

FACTORS RELATED WITH HEALTH ANXIETY: IS THERE A ROLE OF ATTACHMENT IN HEALTH ANXIETY?

Abstract

In this study, it is aimed to examine the factors related with health anxiety especially the relationship between health anxiety and attachment styles. In order to achieve this purpose, researches done in the last 20 years have been searched using different databases (Web of Science, EBSCOHost, Elsevier Science Direct, PsycARTICLES, PsycINFO, SocINDEX, ULAKBIM Turkish Medical Directory / Social Sciences Directory) with the key words of health anxiety, hypochondriasis, illness anxiety, and attachment. Taking into account the dimensions examined in the surveys, the relationship between health anxiety and attachment styles was examined under the headings of health anxiety and hypochondriasis, cognitive and interpersonal model of health anxiety, health anxiety and attachment, and approval seeking. First of all, general information on health anxiety is included. Later, cognitive and interpersonal models developed to better explain health anxiety were mentioned. After that, the theory of attachment found at the base of the interpersonal model, and research on the relationship between health anxiety and attachment styles has been included. It has been noted that health anxiety are a reflection of insecure attachment, particularly associated with anxious attachment. Lastly, reassurance seeking within the scope of the two models, was also included. In the conclusion section, a general summary of researches has been given and suggestions for future studies have been made.

Keywords: Health Anxiety, Hypochondriasis, Illness Anxiety Disorder, Attachment Styles, Reassurance Seeking.

SAĞLIK KAYGISI VE HİPOKONDRIAZİS

Sağlık kaygısı bireylerin bir hastalığının olduğu ya da hastalığa yakalanacakları inançlarına dair sürekli korku ya da kaygılarını içermektedir (Taylor ve Asmundson, 2004). Sağlık kaygısı DSM-IV'te (Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, Fourth Edition) hipokondriazis olarak adlandırılan hastalıkta yoğun olarak yaşanmaktadır. Sağlık kaygısı hipokondriazisin duygusal boyutunu oluşturmaktadır. Fakat hipokondriazisin kaçınma ve onay arayıcılık gibi davranışsal boyutu ile "hastalık inancı", "hastalık kuşkusu" ya da "hastalık kanaati" olarak anılan bilişsel boyutu da bulunmaktadır. Bir başka deyişle, hipokondriazis duygusal boyut olarak sağlık kaygısını içeren bir rahatsızlıktır (Starcevic ve Noyes, 2014). Önceki yıllarda hipokondriazisin bir başka rahatsızlığa genellikle depresyona ikincil olarak geliştiği düşünülmekteydi. (Kenyon, 1964). Daha sonraki yıllarda ise, sağlıkla ilişkili kaygıların temel problem olabileceği, duygusal belirtilerin ikincil olabileceği ifade edilmiştir (Bianchi, 1971) ve hipokondriazis DSM-IV'te yer almıştır (APA, 2000).

Hipokondriazis DSM-IV'te somatoform bozukluklar kategorisinde yer almasına rağmen, hipokondriazisin bir somatoform bozukluğu mu yoksa bir kaygı bozukluğu mu olduğu halen tartışılmaktadır (Salkovskis ve Warwick, 1986;

Warwick ve Salkovskis, 1990). Hipokondriazis DSM-IV'te "vücut semptomlarının yanlış yorumlanmasına bağlı olarak, kişinin ciddi bir hastalığı olacağı korkusunu ya da ciddi bir hastalığı olduğu düşüncesini taşıyıp durması" ve "yeterli tıbbi değerlendirme yapılmasına ve güvence verilmesine karşın bu düşünceler sürüp gitmektedir" maddeleri ile karakterizedir (APA, 2000). DSM V'te (Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, Fifth Edition) ise hipokondriazis tanısı yer almamakta, bu tanı yerine 'bedensel belirti bozuklukları' ve 'hastalık kaygısı bozukluğu' olarak iki tanı bulunmaktadır (APA, 2013). Hipokondriazis tanısı alan bireylerin %75'inin bedensel belirti bozukluğu tanısı, %25'inin ise hastalık kaygısı tanısı almasının beklendiği belirtilmektedir (Starcevic ve Noyes, 2014). DSM V'te yer alan hastalık kaygısı bozukluğunda ise "ağır bir hastalığı olduğunu ya da olacağını düşünüp durma", "bedensel belirti yoktur ya da varsa bile ağır değildir", "sağlıkla ilgili yüksek düzeyde bir kaygı vardır ve kişi, kişisel sağlık durumuyla ilgili olarak kolaylıkla korkuya kapılır" ve "kişinin sağlıkla ilgili davranışlarında aşırılıklar görülür ya da uygunsuz bir kaçınma içindedir" kriterleri yer almaktadır. Hastalık kaygısı bozukluğunda bakım arayan ve bakımdan kaçan olmak üzere iki alt tip bulunmaktadır. Bakım arayan tür, sık sık doktora gitmeyi ya da sağlık taraması yaptırmayı kapsarken, bakımdan kaçan tür ise sağlık bakımına seyrek olarak başvurmaktadır (APA, 2013).

Sağlık kaygısının yaygınlığı pek çok çalışmada incelenmiştir. Sağlık kaygısının yaşam boyu görülme sıklığı yaklaşık %5,7 olarak belirlenirken, çalışmanın yapıldığı dönemde katılımcıların %3,4'ünün sağlık kaygısı kriterlerini karşıladığı belirtilmiştir (Sunderland vd., 2013). Amerikan Psikiyatri Birliği tarafından sağlık kaygısının genel popülasyonun yaklaşık %10'unu etkilediği belirtilirken (2000), DSM-IV'ün bütün kriterleri dikkate alınarak yapılan bir çalışmada hipokondriazis yaygınlığının %0,05 - %0,4 arasında değiştiği sonucuna ulaşılmıştır (Bleichardt ve Hiller, 2007; Looper ve Kirmayer, 2001; Martin ve Jacobi, 2006). Fakat DSM-V gibi daha geniş tanı kriterlerine göre ise bu oranın %1'e çıktığı belirtilmektedir (Starcevic ve Noyes, 2014). Ayrıca, APA'nın 2000 yılındaki çalışması ile benzer şekilde, yaygınlığın tanı kriterinin sağlanmasının dışına çıkarak incelendiği çalışmalardan birinde sağlığa yönelik kaygıların %2 ile %10 arasında değiştiği sonucuna ulaşılmıştır (Starcevic ve Noyes, 2014). Araştırmalar da yaygınlığın tanı kriterlerinin dışına çıkarılarak incelenmesini destekler niteliktedir. Bu araştırmalarda sağlık kaygısının olumsuz etkilerinin klinik popülasyon ile sınırlı olmadığı belirtilmekle beraber (Hadjistavropoulos ve Lawrance, 2007), hafif şiddetteki sağlık kaygısının bile yüksek sağlık hizmeti kullanımı (Abramowitz vd., 2007; Barsky vd., 2005; Ferguson, 2004) ve düşük yaşam kalitesi ile ilişkili olduğu ve ağır şiddetteki sağlık kaygısı için de bir risk faktörü oluşturduğu sonucuna ulaşılmıştır (Ferguson, 2004). Yüksek sağlık hizmeti kullanımından dolayı, sağlık kaygısı sosyal yük ve artan sağlık harcamaları ve yüksek iş görememezlik ile ilişkili bulunmuştur (Abramowitz vd., 2007; Barsky vd., 2001; Creed ve Barsky, 2004; Mykletun vd., 2009). Hipokondriazis ayrıca majör depresif bozukluk, madde kullanım bozuklukları (Noyes vd., 1994), kaygı

bozuklukları (Escobar vd., 1998; Fink vd., 2004) ve kişilik bozuklukları (Barsky, 1992; Fallon vd., 2012; Sakai vd., 2010) gibi pek çok rahatsızlık ile komorbid (birlikte) olarak görülmektedir.

Hafif düzeyinin bile önemli etkilerinin olduğu ve pek çok rahatsızlık ile birlikte görülebilen sağlık kaygısı için risk faktörlerini belirlemek önem taşımaktadır. Risk faktörleri, genetik, erken dönem yaşantılar, kişilik ve bağlanma olarak belirlenmiştir (Starcevic ve Noyes, 2014). Hipokondriazis'in genetik riskini incelemek için yapılmış birkaç ikiz çalışması mevcuttur (DiLalla vd., 1996). Taylor ve arkadaşları tarafından yapılan bir çalışmada ise Hastalık Tutumları Ölçeği'nin alt ölçeklerinde genetiğin açıkladığı varyans %13 ile %37 arasında değişirken, çevre daha büyük bir varyans açıklamaktadır (2006). Yapılan diğer çalışmalar da genetiğin sağlık kaygısı ve hipokondriazis gelişiminde önemli bir rolünün olduğu, fakat çevresel faktörlerin daha önemli olduğu sonucuna ulaşmıştır (Asmundson vd., 2010; Torgersen, 1986). Ayrıca, 2,000 Norveçli ikiz katılımcı ile gerçekleştirilen çalışmada somatoform bozuklukların depresyon, kaygı bozuklukları ve kişilik bozuklukları ile (Kendler vd., 2011), Avustralyalı 2489 ikiz ile gerçekleştirilen bir başka çalışmada ise, hipokondriazisin panik bozukluk ve obsesif-kompulsif bozukluk ile genetik ortaklıklarının olduğu tespit edilmiştir (Lopez-Sola vd., 2013). Özetle, aile ve ikiz çalışmaları net bir genetik etkiyi ortaya koyamamışlardır fakat hipokondriazisin diğer hastalıklarla olan olası genetik ilişkisini ortaya koymuşlardır (Starcevic ve Noyes, 2014). Genetik risklerin yanı sıra kişilik de bir risk faktörü olarak belirlenmiştir. Yapılan çalışmalarda hipokondriazis pek çok kişilik bozukluğu ile ilişkili (Fallon vd., 2012; Sakai vd., 2010) bulunduğu gibi pek çok kişilik özelliği ile de ilişkili bulunmuştur. Örneğin, hipokondriazis tanısı olanların hipokondriazis tanısı olmayan katılımcılara göre yüksek nörotisizm (Birley vd., 2006; Calboli vd., 2010; Hollifield vd., 1999; Noyes vd., 2003) ve düşük dışadönüklük puanına sahip oldukları belirlenmiştir (Hollifield vd., 1999). Yapılan bir boylamsal çalışmada da hastalık kaygısındaki azalma duygusal olgunluk ve sorumluluk ile ilişkili bulunmuştur (Ferguson, 2004). Bir diğer risk faktörü erken dönem yaşantılar olarak belirlenmiştir. Hipokondriazis hastalarında daha fazla çocukluk dönemi hastalığı (Fernandez vd., 2005; Noyes vd., 2002; Weck vd., 2014), travmatik cinsel birleşme, fiziksel şiddet ve ebeveynler arası çatışma rapor edilmiştir (Barsky vd., 1994). Üniversite öğrencileri ile yapılan bir başka çalışmada da çocukluk dönemindeki fiziksel ve cinsel istismar yetişkinlikteki somatizasyon, hipokondriazis ve sağlık hizmeti kullanımı ile ilişkili bulunmuştur (Bellet, 2003; Salmon ve Calderbank, 1996). Fakat, çocukluk dönemindeki kötü muamelenin hipokondriazis ile ilişkili olmadığını belirleyen bir çalışma da mevcuttur (Bailer vd., 2014). Ayrıca, hastalık kaygısı olan bireylerin büyük bir kısmının çok hasta ya da yaralanmış bir arkadaşına ya da aile üyesine sahip oldukları belirlenmiştir (Noyes vd., 2005). Hasta olan ebeveynin ölümünün de sağlık kaygısını yordadığı tespit edilmiştir (Alberts ve Hadjistavropoulos, 2014). Son olarak, bağlanma da bir risk faktörü olarak belirlenmiştir. Bağlanma yaşamın erken dönemlerinde çocuk ile bakım veren (genellikle anne) arasındaki etkileşim

sonucunda oluşan ve kişinin gelecekteki ilişkilerini etkileyen bir örüntüdür. Bağlanma stilleri ile hastalık kaygısı pek çok farklı örneklem ile incelenmiştir (Wearden vd., 2006; Noyes vd., 2003; Schmidt vd., 2002). Bağlanma stilleri aynı zamanda yardım arama davranışını anlamlandırmada da kullanışlı bir çerçeve olarak önerilmiştir (Stuart ve Noyes, 1999). Kaygılı bağlanma stili sergileyen kişilerin daha fazla sağlık hizmetinden yararlanması ve daha fazla onay araması beklenirken, kaçınan bağlanma stiline sahip olanların uygun bakımı yok sayacağı düşünülmektedir (Maunder ve Hunter, 2001). Yapılan bir başka çalışmada da kaygılı bağlanmanın tıbbi bakım ile ilgili daha az memnuniyet ve güvence rapor ettiği bu durumun da hem terapötik ilişkiyi hem de hipokondriyak eğilimi etkilediği belirtilmektedir (Noyes vd., 2003).

Literatür bulguları bağlanma örüntüsünün sağlık kaygısı ile oldukça ilişkili bir faktör olduğunu göstermektedir. Bu nedenle, bu çalışmada önemli bir risk faktörü olan bağlanma stillerinin sağlık kaygısı ile olan ilişkisini incelemek amacıyla, sağlık kaygısı, hipokondriazis, hastalık kaygısı ve bağlanma anahtar kelimeleri ile değişik veri tabanları kullanılarak (Web of Science, EBSCOHost, Elsevier Science Direct, PsycARTICLES, PsycINFO, SocINDEX, ULAKBİM Türk Tıp Dizini/Sosyal Bilimler Dizini) son 20 yıl içerisinde yapılan araştırmalar taranmıştır. Ardından taranan araştırmalarda incelenen boyutlar dikkate alınarak, sağlık kaygısı ve bağlanma stilleri arasındaki ilişki sağlık kaygısı ve hipokondriazis, sağlık kaygısının bilişsel ve kişilerarası modeli, sağlık kaygısı ve bağlanma ve onay arayıcılık başlıkları altında ele alınmıştır.

SAĞLIK KAYGISININ BİLİŞSEL MODELİ

Sağlık kaygısına yönelik oluşturulan modellerden biri olan sağlık kaygısının bilişsel modeli Beck'in bilişsel modelinden (1976) ve anksiyete modelinden (Beck vd., 1985; Clark, 1999) yararlanılarak oluşturulmuştur (Salkovskis vd., 1993; Warwick ve Salkovskis, 1990). Bu modele göre, tehdit edici durumlar sağlıkla ilişkili işlevsiz inançlara ve varsayımlara yol açmaktadır (Warwick ve Salkovskis, 1990). Bu inançlar da belirsiz beden duyuları ya da hastalık ya da ölüm gibi kritik durumlarla tetiklenirken, bu inançların bireylerin hastalıkla olan geçmiş deneyimlerinin ya da ciddi bir hastalığa tanık olmalarının (örn. ebeveynin kanser olması) sonucunda oluştuğu belirtilmektedir (Salkovskis ve Warwick, 2001). Sağlık kaygısını sürdüren 4 faktör bulunmaktadır. Bunlar, bilişsel, duygusal, fizyolojik ve davranışsal faktörlerdir. Bilişsel faktörler seçici dikkat, ruminasyon, bilişsel hatalar olarak belirlenirken, duygusal faktörler kaygı, depresyon ve korku olarak belirlenmiştir. Ek olarak, fizyolojik faktörler ise kalp atımındaki, uyku durumundaki ve bağırsak fonksiyonlarındaki değişimler olarak ifade edilmiştir. Son olarak, davranışsal faktörler; tekrarlı kontrol, kaçınma davranışı, güvenlik davranışı ve onay arayıcılıktır. Davranışsal faktörlerden biri olan onay arayıcılık pek çok çalışmada incelenmiştir (Salkovskis ve Warwick, 1986; Weardon vd., 2006) ve partnere ya da aile üyelerine semptomları sormak,

diğerlerine sürekli semptomlarından bahsetmek, doktora gitmek, inceleme ya da test rica etmek ve kendi kendine tanı koyabilmek ya da ciddi hastalıkları devre dışı bırakmak için tıbbi makaleleri ve kitapları okumak şekillerinde olabilmektedir (Wells, 1997). Günümüzde onay arayıcılık ise internetten bilgi almak şeklinde olabilmektedir, bu da siberkondri (cyberchondria) olarak adlandırılmaktadır (Doherty-Torstrick vd., 2016; Lagoe ve Atkin, 2015; te Poel vd., 2016). Bilişsel davranışçı terapilerin etkililiğine dair yapılan çalışmalarda ise bilişsel davranışçı terapinin sıkıntıyı ve psikolojik semptomları azalttığı fakat fiziksel semptomları azaltmadığı bulgusuna ulaşılmıştır (Allen vd., 2006; Barsky ve Ahern, 2004; Clark vd., 1998). Bu anlamda, bilişsel ve davranışsal süreçlerin çokça çalışıldığı (Taylor ve Asmundson, 2004) fakat kişilerarası süreçlerin ihmal edildiği belirtilmiştir (Longley vd., 2005) ve yapılan çalışmalarda da kişilerarası süreçlerin rolünün önemli olduğu belirlenmiştir (Jordan vd., 2015; Noyes vd., 2003; Williams vd., 2010). Çünkü sağlık kaygısının önemli bir yönünün doktordan ya da terapistten onay almak olduğu belirtilmektedir. Onay almadaki yetersizliğin de hastanın verilen bakımın yeterli olduğunu kabul etmemesinden kaynaklandığı ifade edilmiştir. Bu yetersizliğin sıkıntı yarattığı ve genellikle hasta, klinisyen ve hastanın destek ağı arasındaki iletişim probleminin sonucunda oluştuğu belirtilmiştir (Starcevic ve Noyes, 2014). Bunun sonucunda da hipokondriazisin ve sağlık kaygısının kişilerarası modeli ortaya konmuştur (Noyes vd., 2003; Stuart ve Noyes, 1999; Williams vd., 2010).

SAĞLIK KAYGISININ KİŞİLERARASI MODELİ

Sağlık kaygısının kişilerarası modeline göre, sağlık kaygısı güvensiz bağlanmanın patolojik bir gösterimidir. Bir başka deyişle, açıklanamayan tıbbi semptomların ve ilişkili kaygının ve bakım arayışının kaygılı ve güvensiz ebeveyn-çocuk bağlanmasından kaynaklandığını öne sürülmektedir. Güvensiz bağlanmanın da olumsuz ebeveynlik stilleri ve olumsuz erken deneyimler neticesinde oluştuğu belirtilmektedir (Noyes vd., 2003). Bu olumsuz erken deneyimlerden birinin de ebeveynin hasta olmasının olabileceği belirtilmiş olup, ebeveyn hastalığının sağlık kaygısı gelişimine yol açabileceği belirtilmiştir. Bu görüş yapılan çalışmalarla da desteklenmiştir (Eifert ve Forsyth, 1996; Hotopf vd., 1999).

Bağlanma ve sağlık kaygısı arasındaki ilişki kişilerarası model tarafından onay arayıcılık üzerinden açıklanmıştır. Noyes ve arkadaşları (2003) sağlık kaygısında görülen onay arayıcılık davranışını, güvensiz bağlanmayı ve sağlık problemlerindeki kaygıyı başkalarından bakım sağlayarak azaltma girişimi olarak açıklamışlardır. Fakat sağlık kaygısı olan bireylerde güvensiz bağlanma kronik olduğundan tekrarlayan onay arayıcılık işe yaramamaktadır. Tekrarlı onay arayıcılık hastalık kaygısı olan kişiyi rahatlatmadığı gibi başkaları ile çatışmaya neden olarak dışlanmaya neden olmaktadır. Çatışma ve dışlanma ise güvensiz bağlanmayı desteklemekte ve arttırmaktadır. Hem güvensiz bağlanma hem de başkaları tarafından dışlanmanın getirdiği sıkıntı sağlık problemleri ile ilişkili

kaygıyı arttırmaktadır. Bu kaygının artması onay arayıcılığa o da dışlanmaya (Waldinger vd., 2006), dışlanma da tekrar kaygıya (Macdonald ve Kingsbury, 2006) neden olmaktadır. Yani, bu anlamda bir kısır döngü oluşmakta (akt. Sherry vd., 2014) ve işlevsiz bir hale gelmektedir (Puri ve Dimsdale, 2011). Kişilerarası modelin sağlık kaygısı için geçerli bir model olduğunu destekleyen çalışmalar mevcuttur (örn. Birnie vd., 2013).

Güvensiz bağlanma, sağlık kaygısının kişilerarası modeline göre sağlık kaygısının temelini oluşturmaktadır. Bağlanma kuramına göre ise erken dönemdeki özellikle ebeveynler ile olan yakın ilişkiler bireyin sonraki etkileşimlerini ve diğerleri ile olan ilişkilerini etkilemektedir (Bowlby, 1969; 1988). Temel bakım veren kişiyle kurulan bağlanma ilişkisinin kalitesi zaman içerisinde çocuğun hem kendisiyle hem de başkalarıyla ilgili “içsel çalışan modeller” olarak isimlendirilen zihinsel tasarımlar geliştirmesine yol açar (Bowlby, 1988). Zihinsel tasarımlar kişinin sosyal çevreden gelen tepkileri ne kadar tutarlı ve güvenilir olarak değerlendirdiğine ve kişinin kendisini ne derece sevmeye değer bulduğuna bağlı olarak olumlu ya da olumsuz olurlar. Algılamadaki bu farklılıklar da bağlanma stili oluştururlar (Bowlby, 1973; Main vd., 1985). Bağlanma stilleri son yıllarda güvenli, korkulu, saplantılı ve kayıtsız olmak üzere dörtlü bağlanma modeli kapsamında ele alınmakla birlikte (Bartholomew ve Horowitz, 1991), Ainsworth ve arkadaşlarının (1978) ortaya koydukları üç tip bağlanma stili de kullanılmaktadır. Bu üç tip bağlanma stili ise, güvenli, kaygılı/kararsız ya da kaygılı dirençli ve kaçındır (akt. Sümer ve Güngör, 1999). Dörtlü bağlanma modelinden saplantılı bağlanmanın Ainsworth ve arkadaşları (1978) tarafından ortaya konmuş kaygılı/kararsız bağlanma ile örtüşen taraflarının olduğu ve Bartholomew ve Horowitz’in (1991) kaygılı/kararsız bağlanmayı kayıtsız ve korkulu olmak üzere ikiye ayırdığı belirtilmektedir (akt. Wearden vd., 2006).

Önceki araştırmalarda bağlanma açısından kategorik bir yaklaşım kabul edilse de, daha yeni dönemdeki çalışmalar bağlanma için boyutsal bir yaklaşımı benimsemektedirler (Fraley ve Shaver, 2000). Bağlanmaya yönelik amprik geçerliliği olan boyutsal bir model, güvensiz bağlanmanın kaygılı bağlanma ve kaçınan bağlanma olmak üzere iki boyutunun olduğunu göstermektedir (Fraley ve Shaver, 2000). Kaygılı bağlanmada kişiler önemli diğerleri tarafından terk edileceklerine ya da red edileceklerine dair sürekli bir korku taşırlarken, kaçınan bağlanmada diğerlerine bağlı kalmaktan dolayı rahatsızlık hissetme ve yakın ilişkilerden uzaklaşma eğilimi görülmektedir (Fraley ve Shaver, 2000). Kaygılı ve kaçınan bağlanma puanlarının düşük olmasının güvenli bağlanmayı, yüksek olmasının ise güvensiz bağlanmayı yansıttığı belirtilmektedir. Mikulincer ve Shaver’e göre (2003) güvensiz bağlanma stilleri birey bir tehditle karşılaştığında belirli bir kişilerarası davranış ve duygu düzenleme örüntüsüne yol açmaktadır. Kaygılı bağlanma etkin bir strateji kullanılmasına yol açarken, kaçınan bağlanma edilgen bir strateji kullanılmasına neden olmaktadır (akt. Anagnostopoulos ve Botse, 2016). Bu çalışmalarda da olduğu gibi bağlanmanın kavramsallaştırması ve

ölçülmesi çalışmadan çalışmaya farklılık göstermektedir (Brennan vd., 1998; Fraley ve Shaver, 2000; Fraley ve Spieker, 2003).

SAĞLIK KAYGISI VE BAĞLANMA

Kişilerarası model, sağlık kaygısı ile belirli bir bağlanma stilini eşleştirmese de (Noyes vd., 2003), pek çok faktör sağlık kaygısı ile kaygılı bağlanmanın ilişkili olabileceğini göstermektedir. Kaygılı bağlanma stili sergileyen bireylerin stres durumlarında yalnız baş edemediklerini belirttikleri ve diğerlerinin desteğine yönelik endişelerinin olduğu tespit edilmiştir (Fraley ve Shaver, 2000). Bu sebeple de sağlıklarına yönelik endişelerinin olması gibi stresli deneyimleri sırasında yardım aradıkları belirtilmiştir (Ciechanowski vd., 2002). Aksine, kaçınan bağlanma stili sergileyen bireylerin diğerlerini ulaşılmaz gördükleri ve stres zamanlarında kendilerini diğerlerinden uzaklaştırdıkları ifade edilmiştir. Ek olarak, kaçınan bağlanmada bireylerin kaygılarını ifade etme ve sağlık bakımı kullanma ihtimallerinin daha düşük olduğu belirtilmektedir (Feeney ve Ryan, 1994). Yapılan çalışmalar da bu faktörleri destekler niteliktedir. Yani, sağlık kaygısı kaygılı bağlanma stili ile ilişkili bulunurken (Birnie vd., 2013; Jordan vd., 2015; Schmidt vd., 2002; Sherry vd., 2014), kaçınan bağlanma ile sağlık kaygısı ilişkili bulunmamıştır (Sherry vd., 2014). Fakat yapılan bir başka çalışmada analizlere çocukluk dönemi kötüye kullanımı, duygu düzenleme, depresyon, kaygı duyarlılığı ve nörotisizm gibi değişkenler eklendiğinde kaygılı bağlanma stilinin sağlık kaygısının yordayıcısı olmadığı bulunmuştur (Reiser, 2013). Ek olarak, Bartholomew ve Horowitz'in (1991) dörtlü bağlanma modeli temel alınarak yapılan çalışmalarda saplantılı bağlanmanın hipokondriasis ile ilişkisinin olduğu (Bellet, 2003; Wearden vd., 2006), bu ilişkide de onay arayıcılığın aracı rolünün olduğu bulunmuştur (Wearden vd., 2006). Noyes ve arkadaşlarının yaptıkları bir başka çalışmada ise hipokondriyak belirtilerin bütün güvensiz bağlanma stilleri ile özellikle korkulu bağlanma stili ile ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır (2003).

Bağlanma stilleri ve sağlık kaygısına yönelik yapılan çalışmalarda hastalık kaygısının genellikle kaygılı bağlanma ile ilişkili olduğu, kaçınan bağlanma ile ilişkili olmadığı sonucuna ulaşılmıştır (Sherry vd., 2014). Ancak, ebeveynin hasta olmasının bağlanma stilleri ile hastalık kaygısı ilişkisi açısından önemli bir değişken olabileceği belirtilmiştir. Yapılan bir çalışmada ebeveyni hasta olan bireylerde hem kaygılı hem de kaçınan bağlanma sağlık kaygısının bir yordayıcısı olarak bulunmuştur (Alberts ve Hadjistavropoulos, 2014). Alberts ve Hadjistavropoulos'un (2014) yaptıkları bu çalışma ile sağlık kaygısı için başlı başına bir risk faktörü olan ebeveynin hasta olması durumunun diğer çalışmalarda bir risk faktörü olarak ortaya konmamış olan kaçınan bağlanmanın etkisini arttırdığı sonucunun çıkarılabileceği düşünülmektedir.

ONAY ARAYICILIK

Bilişsel model için davranışsal bir sürdürücü faktör olarak ele alınan onay arayıcılık (Salkovskis vd., 1993; Warwick ve Salkovskis, 1990), bazı çalışmalarda sağlık kaygısının bir boyutu olarak ele alınmıştır (Longley vd., 2005). Longley ve arkadaşlarına göre sağlık kaygısının dışlanma, onay arayıcılık, içine çekme ve kaygı olmak üzere 4 boyutu bulunmaktadır. Onay arayıcılık sağlık kaygısının davranışsal boyutu olarak belirlenmiş olup, sağlık endişelerine yönelik sosyal destek alma eğilimi olarak tanımlanmıştır. Kaygılı bağlanma ile onay arayıcılık arasında bir ilişki bulunmazken, kaçınan bağlanma ile onay arayıcılık arasında negatif bir ilişki bulunmaktadır (Birnie vd., 2013). Kaygılı bağlanma ve onay arayıcılık arasında bir ilişki bulunmamasına ölçülmemiş düzenleyici bir değişkenin neden olabileceğine yönelik bir açıklama getirmişlerdir. Bu değişkenin hastalıklar ile erken dönemdeki yaşantılar olabileceği, hastalıklarla olan erken dönemdeki yaşantıların ya da inançların ya da davranışların kaygılı bağlanma stiline sahip bireyleri onay aramaya yönelttiği ifade edilmiştir (Watt vd., 2008). Yapılan bir başka çalışmada da onay arayıcılık ile kaygılı bağlanma arasında pozitif ilişki bulunurken, kaçınan bağlanma ile arasında negatif ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Anagnostopoulos ve Botse, 2016). Ayrıca, Bartholomew ve Horowitz'ın (1991) dörtlü bağlanma modeli temel alınarak yapılan bir çalışmada saplantılı ve korkulu bağlanmanın onay arayıcılık ile ilişkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Wearden vd., 2006).

SONUÇ

Bu çalışmanın amacı sağlık kaygısı ile bağlanma stilleri arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Bu amacı gerçekleştirmek için sağlık kaygısı, hipokondriazis, hastalık kaygısı ve bağlanma anahtar kelimeleri ile değişik veri tabanları kullanılarak (Web of Science, EBSCOHost, Elsevier Science Direct, PsycARTICLES, PsycINFO, SocINDEX, ULAKBİM Türk Tıp Dizini/Sosyal Bilimler Dizini) son 20 yıl içerisinde yapılan araştırmalar taranmıştır. Ardından taranan araştırmalarda incelenen boyutlar dikkate alınarak, bağlanmanın sağlık kaygısı ile olan ilişkisi sağlık kaygısı ve hipokondriazis, sağlık kaygısının bilişsel ve kişilerarası modeli, sağlık kaygısı ve bağlanma ve son olarak onay arayıcılık başlıkları altında incelenmiştir.

Sağlık kaygısını anlamlandırmak için çeşitli modeller önerilmiştir. Bu modellerden biri bilişsel model iken (Salkovskis vd., 1993; Warwick ve Salkovskis, 1990), diğeri kişilerarası modeldir (Noyes vd., 2003). Bu iki modelin de geçmiş yaşantılar ile ilişkilendirdiği bir taraf mevcuttur. Bilişsel modelin temelinde işlevsiz inançlar ve varsayımlar vardır ve bu inançlar ile varsayımların geçmiş deneyimlerden temel aldığı vurgulanır (Salkovskis ve Warwick, 2001). Kişilerarası modelin ise temelinde güvensiz bağlanma vardır ve güvensiz bağlanmanın da geçmiş deneyimler neticesinde oluştuğu belirtilmektedir (Noyes

vd., 2003). İki model için de benzer olan bir diğer nokta onay arayıcılıktır. Bilişsel model onay arayıcılığı sürdürücü bir faktör olarak ele almaktadır (Salkovskis ve Warwick, 1986; Weardon vd., 2006). Kişilerarası model ise güvensiz bağlanma ve sağlık problemlerine dair kaygıyı azaltma girişimi olarak çerçeveselendirilmiştir (Noyes vd., 2003). Bilişsel model kişilerarası ilişkileri ele almadığı için eleştirilmiştir ve kişilerarası model öne sürülmüştür. Kişilerarası modelin temelinde güvensiz bağlanma vardır ve kişilerarası model bağlanma ve hastalık kaygısı ilişkisini onay arayıcılık üzerinden açıklamıştır. Onay arayıcılığın bireyi rahatlatmadığına ve başkaları ile çatışmaya neden olduğuna değinilmiştir. Çatışmanın dışlanmaya neden olarak kaygıyı tekrar arttırdığı, bunun da bir kısır döngüye yol açtığı belirtilmiştir (Noyes vd., 2003). Bağlanma stilleri açısından incelendiğinde hastalık kaygısının kaçınan bağlanmaya kıyasla kaygılı bağlanma ile ilişkisinin daha fazla olduğu belirtilmiştir (örn. Sherry vd., 2014). Bu çalışma kapsamında incelenen araştırmalar da kaygılı bağlanma ile hastalık kaygısının ilişkisini daha çok desteklerken bir yandan da bağlanma stillerinin farklı şekillerde kavramsallaştırılmış ya da ölçülmüş olmaları (Brennan vd., 1998; Fraley ve Shaver, 2000; 2003), yapılan çalışmalar arasındaki karşılaştırmayı ya da çalışmaları bütünleştirmeyi de zorlaştırmaktadır. Yapılan bir inceleme çalışmasında da psikosomatik araştırmalarda kullanılan 29 bağlanma ölçeğinin olduğu belirlenmiştir. Bu ölçeklerinin 11 tanesinin güçlü psikometrik özelliklere sahip olduğu belirtilmiştir (Ravitz vd., 2010). Gelecek çalışmalarda bu ölçeklere ait özelliklerin ve çalışmada neye odaklanıldığına dikkate alınması önem taşımaktadır.

Sosyal destek azlığı hipokondriyak kaygılar için bir risk faktörü olarak belirlenmiştir (Noyes vd., 2004). Longley ve arkadaşlarına (2005) göre onay arayıcılık sağlık endişelerine yönelik sosyal destek alma eğilimi olarak tanımlanmıştır. Bir başka deyişle, bu bireylerin sosyal destek azlığını onay arama davranışı ile telafi etmeye çalıştıkları düşünülebilir. Fakat bu yol da sosyal desteği sağlamak açısından işlevsel görünmemektedir çünkü bireylerin dışlanmasına yol açmaktadır (Noyes vd., 2003). Gelecek çalışmalarda, sağlık kaygısı yüksek olan bireylere sosyal desteği nasıl alacakları ve nasıl yorumlayacaklarına dair eğitimlerin verilmesinin belki de onay arayıcılığı azaltabileceği düşünülmektedir, bu da dolaylı yoldan sağlık kaygısını azaltmaya yönelik bir girişim olabilecektir. Erken evre meme kanseri olan kadınlarla yapılan bir çalışmada hem destekleyici olmayan sosyal etkileşimlerin hem de algılanan sosyal desteğin sağlık kaygısı ile ilişkili bulunması da bu öneriyi destekler niteliktedir. Bu çalışmada sosyal desteğin bir onay arama aracı olabileceği belirtilmekle beraber, burada ölçümlenen onay aramanın sağlık kaygısındaki gibi işlevsiz onay arama olmadığı vurgulanmıştır (Jones vd., 2012).

Yapılan çalışmalar sonucunda kaçınan bağlanmaya kıyasla kaygılı bağlanmanın sağlık kaygısı ile daha güçlü ilişkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Sherry vd., 2014). Bununla ilgili olarak da gelecek çalışmalarda kaçınan bağlanmanın diğer kaygı bozuklukları ile ilişkilerinin incelenmesi

gerektiği, belki de sosyal fobi gibi kişilerarası geri çekilme özellikleri olan kaygı türlerinin kaçınan bağlanma ile ilişkili olabileceği belirtilmiştir (Sherry vd., 2014). Bir başka deyişle, kaçınan bağlanma sağlık kaygısı ile güçlü ilişkili bulunmamıştır fakat diğer kaygı bozuklukları ile ilişkisi gelecek çalışmalarda incelenmelidir.

KAYNAKÇA

Abramowitz, J. S., Deacon, B. J. & Valentiner, D. P. (2007). The Short Health Anxiety Inventory: Psychometric properties and construct validity in a non-clinical sample. *Cognitive Therapy and Research*, 31 (6): 871-883.

Alberts, N. M. & Hadjistavropoulos, H. D. (2014). Parental illness, attachment dimensions, and health beliefs: testing the cognitive-behavioural and interpersonal models of health anxiety. *Anxiety, Stress & Coping*, 27 (2): 216-228.

Allen, L. A., Woolfolk, R. L., Escobar, J. I., Gara, M. A. & Hamer, R. M. (2006). Cognitive-behavioral therapy for somatization disorder: a randomized controlled trial. *Archives of Internal Medicine*, 166 (14): 1512-1518.

Amerikan Psikiyatri Birliği (APA) (2000). DSM-IV tanı ölçütleri başvuru el kitabı. E. Köroğlu (Çev.). Ankara: Hekimler Yayın Birliği.

Amerikan Psikiyatri Birliği (APA) (2013). DSM-V tanı ölçütleri başvuru el kitabı. E. Köroğlu (Çev.). Ankara: Hekimler Yayın Birliği.

Anagnostopoulos, F. & Botse, T. (2016). Exploring the role of neuroticism and insecure attachment in health anxiety, safety-seeking behavior engagement, and medical services utilization: A study based on an extended interpersonal model of health anxiety. *SAGE Open*, 6 (2): 1-13.

Asmundson, G. J., Abramowitz, J. S., Richter, A. A. & Whedon, M. (2010). Health anxiety: current perspectives and future directions. *Current Psychiatry Reports*, 12 (4): 306-312.

Bailer, J., Witthöft, M., Wagner, H., Mier, D., Diener, C. & Rist, F. (2014). Childhood maltreatment is associated with depression but not with hypochondriasis in later life. *Journal of Psychosomatic Research*, 77 (2): 104-108.

Barsky, A. J. (1992). Hypochondriasis and obsessive compulsive disorder. *Psychiatric Clinics of North America*, 15 (4): 791-801.

Barsky, A. J. & Ahern, D. K. (2004). Cognitive behavior therapy for hypochondriasis. *Journal of the American Medical Association*, 291 (12): 1464-1470.

Barsky, A. J., Ettner, S. L., Horsky, J. & Bates, D. W. (2001). Resource utilization of patients with hypochondriacal health anxiety and somatization. *Medical Care*, 39 (7): 705–715.

Barsky, A. J., Orav, E. J. & Bates, D. W. (2005). Somatization increases medical utilization and costs independent of psychiatric and medical comorbidity. *Archives of General Psychiatry*, 62 (8): 903–910.

Barsky, A. J., Wool, C., Barnett, M. C. & Cleary, P. D. (1994). Histories of childhood trauma in adult hypochondriacal patients. *American Journal of Psychiatry*, 151 (3): 397-397.

Bartholomew, K. & Horowitz, L. (1991). Attachment styles among young adults: A test of a four category model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 61 (2): 226-241.

Bellet, B. L. (2003). An investigation of personality factors in somatization and hypochondriacal tendencies: A study of coping style, attachment, alexithymia and empathy. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. Adelphi University, The Institute of Advanced Psychological Studies, New York.

Bianchi, G. N. (1971). The origins of disease phobia. *Australia and New Zealand Journal of Psychiatry*, 5 (4): 241-257.

Birley, A. J., Gillespie, N. A., Heath, A. C., Sullivan, P. F., Boomsma, D. I. & Martin, N. G. (2006). Heritability and nineteen-year stability of long and short EPQ-R Neuroticism scales. *Personality and Individual Differences*, 40 (4): 737-747.

Birnie, K. A., Sherry, S. B., Doucette, S., Sherry, D. L., Hadjistavropoulos, H. D. & Stewart, S. H. (2013). The Interpersonal Model of Health Anxiety: Testing predicted paths and model specificity. *Personality and Individual Differences*, 54 (7): 856-861.

Bleichhardt, G. & Hiller, W. (2007). Hypochondriasis and health anxiety in the German population. *British Journal of Health Psychology*, 12 (4): 511–523.

Bowlby, J. (1969). *Attachment and loss (Vol. 1): Attachment*. New York, NY: Basic Books.

Bowlby, J. (1973). *Attachment and loss: Separation, anxiety and anger*. New York: Basic Books.

Bowlby, J. (1988). *A secure base: Clinical applications of attachment theory*. London, England: Routledge.

Brennan, K. A., Clark, C. L. & Shaver, P. R. (1998). Self-report measurement of adult romantic attachment: An integrative overview. J. A. Simpson & W. S. Rholes (Der.) *Attachment theory and close relationships*: İnde 46-76. New York, NY: Guilford Press.

Calboli, F. C., Tozzi, F., Galwey, N. W., Antoniadis, A., Mooser, V., Preisig, M., ... & Muglia, P. (2010). A genome-wide association study of neuroticism in a population-based sample. *PLoS One*, 5 (7): e11504.

Ciechanowski, P. S., Walker, E. A., Katon, W. J. & Russo, J. E. (2002). Attachment theory: a model for health care utilization and somatization. *Psychosomatic Medicine*, 64 (4): 660-667.

Clark, D. M., Salkovskis, P. M., Hackmann, A., Wells, A., Fennell, M., Ludgate, J., ... & Gelder, M. (1998). Two psychological treatments for hypochondriasis. A randomised controlled trial. *The British Journal of Psychiatry*, 173 (3): 218-225.

Creed, F. & Barsky, A. (2004). A systematic review of the epidemiology of somatisation disorder and hypochondriasis. *Journal of Psychosomatic Research*, 56 (4): 391-408.

DiLalla, D. L., Carey, G., Gottesman, I. I. & Bouchard Jr, T. J. (1996). Heritability of MMPI personality indicators of psychopathology in twins reared apart. *Journal of Abnormal Psychology*, 105 (4): 491-499.

Doherty-Torstrick, E. R., Walton, K. E. & Fallon, B. A. (2016). Cyberchondria: Parsing Health Anxiety From Online Behavior. *Psychosomatics*, 57 (4): 390-400.

Eifert, G. H. & Forsyth, J. P. (1996). Heart-focused and general illness fears in relation to parental medical history and separation experiences. *Behaviour Research and Therapy*, 34 (9): 735-739.

Escobar, J. I., Gara, M., Waitzkin, H., Silver, R. C., Holman, A. & Compton, W. (1998). DSM-IV hypochondriasis in primary care. *General Hospital Psychiatry*, 20: 155-159.

Fallon, B. A., Harper, K. M., Landa, A., Pavlicova, M., Schneier, F. R., Carson, A., ... & Liebowitz, M. R. (2012). Personality disorders in hypochondriasis: prevalence and comparison with two anxiety disorders. *Psychosomatics*, 53 (6): 566-574.

Feeney, J. A. & Ryan, S. M. (1994). Attachment style and affect regulation: relationships with health behavior and family experiences of illness in a student sample. *Health Psychology*, 13 (4): 334-345.

Ferguson, E. (2004). Personality as a predictor of hypochondriacal concerns. *Journal of Psychosomatic Research*, 56 (3): 307-312.

Fernandez, C., Fernandez, R. & Amigo, D. I. (2005). Characteristics and one-year follow-up of primary care patients with health anxiety. *Primary Care and Community Psychiatry*, 10 (3), 89-101.

Fink, P., Ornbol, E., Toft, T., Sparle, K. C., Frostholm, L. & Olesen, F. (2004). A new, empirically established hypochondriasis diagnosis. *American Journal of Psychiatry*, 161 (9): 1680-1691.

Fraley, R. C. & Shaver, P. R. (2000). Adult romantic attachment: Theoretical developments, emerging controversies, and unanswered questions. *Review of General Psychology*, 4 (2): 132-154.

Fraley, R. C. & Spieker, S. J. (2003). Are infant attachment patterns continuously or categorically distributed? A taxometric analysis of strange situation behavior. *Developmental Psychology*, 39 (3): 387-404.

Hadjistavropoulos, H. & Lawrence, B. (2007). Does anxiety about health influence eating patterns and shape-related body checking among females? *Personality and Individual Differences*, 43 (2): 319-328.

Hollifield, M., Tuttle, L., Paine, S. & Kellner, R. (1999). Hypochondriasis and somatization related to personality and attitudes toward self. *Psychosomatics*, 40 (5): 387-395.

Hotopf, M., Mayou, R., Wadsworth, M. & Wesseley, S. (1999). Childhood risk factors for adults with medically unexplained symptoms: Results from a national birth cohort study. *American Journal of Psychiatry*, 156 (11): 1796-1800.

Jones, S. L., Hadjistavropoulos, H. D. & Sherry, S. B. (2012). Health anxiety in women with early-stage breast cancer: What is the relationship to social support?. *Canadian Journal of Behavioural Science/Revue Canadienne Des Sciences Du Comportement*, 44 (2): 108-116.

Jordan, K. D., Williams, P. G. & Smith, T. W. (2015). Interpersonal Distinctions among Hypochondriacal Trait Components: Styles, Goals, Vulnerabilities, and Perceptions of Health Care Providers. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 34 (6): 459-475.

Kendler, K. S., Aggen, S. H., Knudsen, G. P., Røysamb, E., Neale, M. C. & Reichborn-Kjennerud, T. (2011). The structure of genetic and environmental risk factors for syndromal and subsyndromal common DSM-IV axis I and all axis II disorders. *American Journal of Psychiatry*, 168 (1): 29-39.

Kenyon, F. E. (1964). Hypochondriasis: A clinical study. *British Journal of Psychiatry*, 110 (467): 478-488.

Lagoe, C. & Atkin, D. (2015). Health anxiety in the digital age: An exploration of psychological determinants of online health information seeking. *Computers in Human Behavior*, 52: 484-491.

Longley, S. L., Watson, D. & Noyes Jr, R. (2005). Assessment of the hypochondriasis domain: the multidimensional inventory of hypochondriacal traits (MIHT). *Psychological Assessment*, 17 (1): 3-14.

Looper, K. J. & Kirmayer, L. J. (2001). Hypochondriacal concerns in a community population. *Psychological Medicine*, 31 (4): 577–584.

Lopez-Sola, C., Alonso, P., Fontenelle, L. F., Cuadras, D., Menchón, J. M. & Harrison, B. J. (2013). P. 4. b. 005 Hypochondriasis, panic and obsessive–compulsive symptoms: genetic overlap in a twin-based population sample. *European Neuropsychopharmacology*, 23 (2): S514.

Macdonald, G. & Kingsbury, R. (2006). Does physical pain augment anxious attachment? *Journal of Social and Personal Relationships*, 23 (2): 291–304.

Main, M., Kaplan, N. & Cassidy, J. (1985). Security in infancy, childhood, and adulthood: A move to the level of representation. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 50 (1&2, Serial No. 209): 66-104.

Martin, A. & Jacobi, F. (2006). Features of hypochondriasis and illness worry in the general population in Germany. *Psychosomatic Medicine*, 68 (5): 770–777.

Maunder, R. G. & Hunter, J. J. (2001). Attachment and psychosomatic medicine: developmental contributions to stress and disease. *Psychosomatic Medicine*, 63 (4): 556-567.

Mykletun, A., Heradstveit, O., Eriksen, K., Glozier, N., Overland, S., Maland, J. G. & Wilhelmsen, I. (2009). Health anxiety and disability pension award: The HUSK Study. *Psychosomatic Medicine*, 71 (3): 353–360.

Noyes, R., Kathol, R. G., Fisher, M. M., Phillips, B. M., Suelzer, M. T. & Woodman, C. L. (1994). Psychiatric comorbidity among patients with hypochondriasis. *General Hospital Psychiatry*, 16 (2): 78-87.

Noyes, R., Carney, C. P., Hillis, S. L., Jones, L.E. & Langbehn, D. R. (2005). Prevalence and correlates of illness worry in the general population. *Psychosomatics*, 46 (6): 529–539.

Noyes Jr, R., Stuart, S. P., Langbehn, D. R., Happel, R. L., Longley, S. L., Muller, B. A. & Yagla, S. J. (2003). Test of an interpersonal model of hypochondriasis. *Psychosomatic Medicine*, 65 (2): 292-300.

Noyes, R., Stuart, S., Langbehn, D. R., Happel, R. L., Longley, S. L. & Yagla, S. J. (2002). Childhood antecedents of hypochondriasis. *Psychosomatics*, 43 (4): 282–289.

Noyes, R., Watson, D. B., Carney, C. P., Letuchy, E. M., Peloso, P. M., Black, D. W. & Doebbeling, B. N. (2004). Risk factors for hypochondriacal concerns in a sample of military veterans. *Journal of Psychosomatic Research*, 57 (6): 529-539.

Puri, P. & Dimsdale, J. (2011). Health care utilization and poor reassurance. *Psychiatric Clinics of North America*, 34 (3): 525–544.

Ravitz, P., Maunder, R., Hunter, J., Sthankiya, B. & Lancee, W. (2010). Adult attachment measures: A 25-year review. *Journal of Psychosomatic Research*, 69 (4): 419-432.

Reiser, S. J. (2013). Childhood abuse and health anxiety: The roles of attachment and emotion regulation. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. University of Regina, Faculty of Graduate Studies and Research, Alberta.

Sakai, R., Nestoriuc, Y., Nolido, N. V. & Barsky, A. J. (2010). The prevalence of personality disorders in hypochondriasis. *The Journal of Clinical Psychiatry*, 71 (1): 41-47.

Salkovskis, P. M. & Warwick, H. M. C. (1986). Morbid preoccupations, health anxiety and reassurance: A cognitive behavioural approach to hypochondriasis. *Behaviour Research and Therapy*, 24 (5): 597-602.

Salkovskis, P. M. & Warwick, H. (2001). Making sense of hypochondriasis: a cognitive theory of health anxiety. G. Asmundson, S. Taylor & B. J. Cox (Der.) *Health Anxiety: Clinical and Research Perspectives on Hypochondriasis and Related Conditions*. İçinde 46-64. New York: Wiley.

Salkovskis, P. M., Warwick, H. M., & Clark, D. M. (1993). Panic disorder and hypochondriasis. *Advances in Behavior Research and Therapy*, 15 (1): 23-48.

Salmon, P. & Calderbank, S. (1996). The relationship of childhood physical and sexual abuse to adult illness behavior. *Journal of Psychosomatic Research*, 40 (3): 329-336.

Schmidt, S., Strauss, B. & Braehler, E. (2002). Subjective physical complaints and hypochondriacal features from an attachment theoretical perspective. *Psychology and Psychotherapy: Theory, Research and Practice*, 75 (3): 313-332.

Sherry, D. L., Sherry, S. B., Vincent, N. A., Stewart, S. H., Hadjistavropoulos, H. D., Doucette, S. & Hartling, N. (2014). Anxious attachment and emotional instability interact to predict health anxiety: An extension of the interpersonal model of health anxiety. *Personality and Individual Differences*, 56: 89-94.

Starcevic, V. & Noyes, R. (2014). *Hypochondriasis and Health Anxiety: A guide for Clinicians*. New York: Oxford University Press.

Stuart, S., & Noyes, R. (1999). Attachment and interpersonal communication in somatization. *Psychosomatics*, 40 (1): 34-43.

Sunderland, M., Newby, J. M. & Andrews, G. (2013). Health anxiety in Australia: prevalence, comorbidity, disability and service use. *The British Journal of Psychiatry*, 202 (1): 56-61.

Sümer, N. & Güngör, D. (1999). Yetişkin bağlanma stilleri ölçeklerinin Türk örnekleme üzerinde psikometrik değerlendirilmesi ve kültürlerarası bir karşılaştırma. *Türk Psikoloji Dergisi*, 14 (43): 71-106.

Taylor, S. & Asmundson, G. (2004). *Treating health anxiety: A cognitive-behavioral approach*. New York, NY: Guilford.

Taylor, S., Thordarson, D. S., Jang, K. L. & Asmundson, G. J. (2006). Genetic and environmental origins of health anxiety: A twin study. *World Psychiatry*, 5 (1): 47-50.

te Poel, F., Baumgartner, S. E., Hartmann, T. & Tanis, M. (2016). The curious case of cyberchondria: A longitudinal study on the reciprocal relationship between health anxiety and online health information seeking. *Journal of Anxiety Disorders*, 43: 32-40.

Torgersen, S. (1986). Genetics of somatoform disorders. *Archives of General Psychiatry*, 43 (5): 502-505.

Waldinger, R., Schulz, M., Barsky, A. & Ahern, D. (2006). Mapping the road from childhood trauma to adult somatization: The role of attachment. *Psychosomatic Medicine*, 68 (1): 129-135.

Warwick, H. M. C. & Salkovskis, P. M. (1990). Hypochondriasis. *Behaviour Research and Therapy*, 28 (2): 105-117.

Watt, M., O'Connor, R., Stewart, S., Moon, E. & Terry, L. (2008). Specificity of childhood learning experiences in relation to anxiety sensitivity and illness/ injury sensitivity. *Journal of Cognitive Psychotherapy*, 22 (2): 128-142.

Wearden, A., Perryman, K. & Ward, V. (2006). Adult attachment, reassurance seeking and hypochondriacal concerns in college students. *Journal of Health Psychology*, 11 (6): 877-886.

Weck, F., Neng, J. M., Göller, K. & Müller-Marbach, A. M. (2014). Previous experiences with illness and traumatic experiences: a specific risk factor for hypochondriasis? *Psychosomatics*, 55 (4): 362-371.

Wells, A. (1997). *Cognitive therapy of anxiety disorders: A practice manual and conceptual guide*. John Wiley & Sons.

Williams, P. G., Smith, T. W., & Jordan, K. D. (2010). Health anxiety and hypochondriasis: Interpersonal extensions of the cognitive-behavioral perspective. G. Beck (Der.) *Interpersonal processes in the anxiety disorders*: İçinde 261-284. Washington, DC: American Psychological Association.

Yayın Geliş Tarihi: 26.04.2018
Yayına Kabul Tarihi: 11.08.2018
Online Yayın Tarihi: 12.11.2018
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.418845>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 20, Sayı: 3, Yıl: 2018, Sayfa: 461-484
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

CORPORATE SUSTAINABILITY PERFORMANCE MEASUREMENT: AN APPLICATION ON HOME APPLIANCE FIRM

Çiğdem SOFYALIOĞLU*
Ebru SÜRÜCÜ**

Abstract

Firms that want to create long-term value can use corporate sustainability as a business approach while preventing risks that arise from the company's decision-making activities with unifying management standards and economic, environmental and social factors. Corporate sustainability performance measurement ensures the examination of sustainability's three dimensions, which are social, environmental and economic, on a corporate level. However, when assessing corporate sustainability performance, using too many criteria poses a problem because it is difficult to set all the criteria for a master criterion. Using multi-criteria decision-making (MCDM) modeling is an applicable approach to measure corporate sustainability. In this study, AHP (Analytic Hierarchy Process), which is one of the multi-criteria decision-making modelings, is used for weighting sustainability's three dimensions and three dimensions' sub-factors. Later, TOPSIS (Technical Order of Similarity to Ideal Solution) method was used to measure the supply chain sustainability performance of one of the white goods companies known and recognized in Turkey. The data are derived from the annual and sustainability reports of the well-known household appliances brand between 2010 and 2015. This study aimed to show that AHP and TOPSIS can be used in MCDM methods while measuring sustainability performance. The article ends with constraints of the study and future work ideas.

Keywords: AHP, Corporate Sustainability, Multi-Criteria Decision Modelling, Sustainability Performance, TOPSIS, Turkey.

Jel Code: M14, L25, Q56

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Sofyalıoğlu, Ç. & Sürücü, E. (2018). Corporate Sustainability Performance Measurement: An Application on Home Appliance Firm. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20 (3), 461-484.

* Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Üretim Yönetim ve Pazarlama Anabilim Dalı, cigdem.sofyalioglu@yahoo.com

** Arş. Gör., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Uluslararası Lojistik Bölümü, Lojistik Yönetimi Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0002-1224-944X, ebru.surucu@cbu.edu.tr

KURUMSAL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK PERFORMANS ÖLÇÜMÜ: BEYAZ EŞYA FİRMASI ÜZERİNE BİR UYGULAMA

Öz

Kurumsal sürdürülebilirlik, uzun vadeli değer yaratmayı hedefleyen, yönetim standartlarını ve ekonomik, çevresel ve sosyal faktörleri birleştirerek şirketin karar alma faaliyetlerinden kaynaklanan riskleri önleyen bir iş yaklaşımıdır. Kurumsal sürdürülebilirlik performans ölçümü, sürdürülebilirliğin sosyal, çevresel ve ekonomik olan üç boyutunun kurumsal düzeyde incelenmesini sağlar. Ancak, kurumsal sürdürülebilirlik performansını değerlendirirken, çok fazla ölçüt kullanmak bir sorun yaratmaktadır çünkü bir ana ölçüt için tüm alt kriterleri belirlemek gerçekten zor olabilmektedir. Çok kriterli karar verme (ÇKKV) modellemesinin kullanılması, kurumsal sürdürülebilirliği ölçmek için uygulanabilir bir yaklaşımdır. Bu çalışmada, ÇKKV modellemelerinden biri olan AHS (Analitik Hiyerarşi Süreci), sürdürülebilirliğin üç boyutu ve üç boyut alt faktörünü ağırlıklandırmak için kullanılmıştır. Daha sonra, Türkiye'de bilinen ve tanınan beyaz eşya firmalarından birinin tedarik zinciri sürdürülebilirlik performansını ölçmek için TOPSIS (İdeal Çözüm ile Benzerlik Yöntemi) yöntemi kullanılmıştır. Veriler, 2010-2015 yılları arasında tanınmış beyaz eşya markalarının yıllık ve sürdürülebilirlik raporlarından elde edilmiştir. Bu çalışma, sürdürülebilirlik performansını ölçerken AHS ve TOPSIS'in aynı anda kullanılabilirliğini göstermeyi amaçlamıştır. Makale, çalışmanın kısıtları ve gelecekteki yapılabilecek çalışmalarla ilgili fikirler sunarak sona ermektedir.

Anahtar Kelimeler: AHS, Kurumsal Sürdürülebilirlik, Çok Kriterli Karar Verme, Sürdürülebilirlik Performansı, TOPSIS, Türkiye.

Jel Kod: M14, L25, Q56

INTRODUCTION

After World War II, a fast-growing industrialization process has started around the world. During this process, the urban population has increased, rising in production; developing technologies and science have gradually increased the welfare level of humanity. While an unrestrained development process was started, it also brought some problems to this century. In late 1960's scientists revealed that natural balance has been destroyed. This situation showed that both environmentalists and economist should come together and find solutions to this enormous environmental problem (Ozmehmet, 2008).

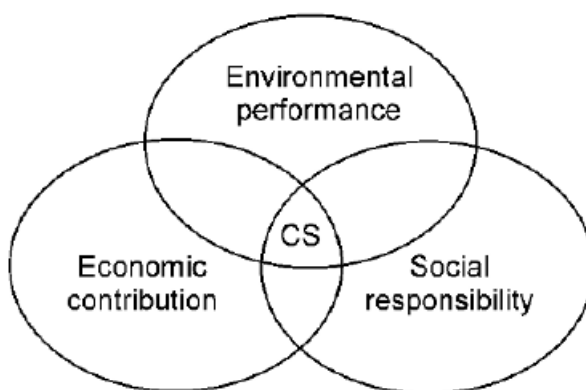
Towards the end of the 20th century, the concept of sustainable development has begun to show up against the environmental problems that have arisen. The most known and explicit expression of sustainability has been presented by the WCED as "development which meets the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs" (1987). Sustainability aims to reduce raw materials and energy consumption as well as to prevent the generation of waste during the whole production process. To fulfill these requirements; cost and time efficiency, product and process quality, efficiency, raw material, and energy consumptions must be considered. The main

difficulty of sustainable development is to provide a good life today without jeopardizing future generations' needs.

To achieve this object, constant progress must be achieved in all dimensions of the triple bottom line. This concept is known as corporate sustainability or corporate social responsibility, which is shown in Figure 1. Elkington developed the concept of corporate sustainability. The triple bottom line shows that at the intersection of social, economic and environmental performance, organizations engage in activities not only affects the natural environmental and society positively but also results in long-term economic benefits and competitive advantage (Carter and Rogers, 2008).

From a business perspective, researchers often argue that corporate sustainability can improve the competitiveness of a company (Burke and Logsdon, 1996). In literature, there are different ways to measure corporate sustainability. These are reputation indices and databases, single- and multiple-issue indicators, content analysis of corporation publications, scales and analytical hierarchy process (AHP) (Turker, 2009). Each methodology has its own drawbacks. Also, it is observed that most of the time, only one of the multi-criteria decision modeling (MCDM) method is used to measure corporate sustainability (Oztel et al., 2012). To solve complicated engineering problems MCDM can be used (Rouyendegh and Erkan, 2012).

Figure 1: Corporate Sustainability (CS) and The Triple Bottom Line

For instance, to measure a sustainable supply chain management Erol et al. (2011) have used Multi-Attribute Utility Theory (MAUT). To measure corporate sustainability, analytical hierarchy process (AHP) has been used by (Singh et al., 2007; Goyal et al., 2015); while, analytical network process (ANP) has been used by Mendoza and Dalton (2005) and Babaie-Kafaky et al. (2009). Moreover, Diaz-

Balterio et al. (2011) used compromise programming (CP) to measure sustainable performance in the paper industry.

The aim of this study is threefold. First, in the literature studies related to measuring corporate sustainability performance (measuring CSP) are mainly conducted with using one or two out of three dimensions of sustainability. MCSP with all three dimensions is quite rare (Waddock and Graves, 1997; Klassen and McLaughlin, 1996; Ruf et al., 1998; Moore, 2001; Sarkis and Cordeiro, 2001; Gonzalez-Benito and Gonzalez-Benito, 2005; Filbeck and Gorman, 2004; Scholtents, 2008; Oztel et al., 2012). Since this an important gap in the literature, this study aims to fulfill it with by measuring three dimensions of sustainability at the same time. Second, since each of the multi-criteria decision models has its own drawbacks, using models together makes the results more reliable. Therefore, in this study, AHP and TOPSIS methods applied at the same time to measure CSP. Third, with measuring same years for all dimensions, it is aimed to see how interchanges take place between the sustainability dimensions and which trends the firm has followed.

For these purposes, first sustainability data are gathered. Data, which is used in methodology, are gathered from a Turkish household appliance firm's sustainability reports. While choosing the firm the most important requirement is that whether the firm realizing sustainability reports according to GRI G3 and GRI 4 standards and realizing reports at least five years. So, according to these requirements, a Turkish household appliance firm is chosen. All of the reports are available in public. After setting criteria and sub-criteria, assessment form is prepared to weight the criteria and sub-criteria according to experts' opinions. Experts, who are studying sustainability, environment, social issues and logistics, are chosen to evaluate assessment form. Moreover, these experts consist of academicians and engineers who work in logistics, environmental issues and economics, and human resources. Each of the experts filled the assessment form according to their specialty area. Then, the AHP procedure is performed based on geometric means of these four experts' opinions and weights for each criterion and sub-criterion are identified. Later, using weights TOPSIS is applied for each year and criteria to rank each year for corporate, economic, environmental and social sustainability performance. Thus, this study contributes to corporate sustainability measurement literature by using corporate publications, AHP, and TOPSIS methodology at the same time.

The paper is structured as follows. In the second part, an existing literature review is conducted. The third part explains the methodology. Fourth part gives the results and fifth part presents a conclusion, suggestions for further study and limitations of this study.

LITERATURE REVIEW

To implement sustainability as a strategy, firms need sustainability management tools. Many studies have been conducted about sustainability management tools; however, studies related to the application of corporate practice is rather limited (Windolph et al., 2014b).

Corporate sustainability and sustainability management have taken attention in the literature (Banerjee, 2001; Figge et al., 2012; Lee and Saen, 2012; Windolph et al., 2014a; Scherer and Palazzo, 2011). Using corporate sustainability in firms' daily routine considered an important task while also considering social and environmental issues (Epstein, 2008). Such integration requires both embedding sustainability issues in the firm strategy and handling new practices and choosing and applying special management measurements. An integration like this requires not only embedding sustainability issues in firm strategy (Waddock et al., 2002; McWilliams et al., 2006; Haugh and Talwar, 2010; Boiral, 2011). To manage this, sustainability management tools that are related to environmental, social and economic have been proposed (Epstein, 2008; Husted and Allen, 2007; Tencati et al., 2004; Waddock et al., 2002).

During the measurement of corporate sustainability mostly used methods have been ranged as (1) reputation indices and databases; (2) single- and multiple-issue indicator; (3) content analysis of corporation publications; (4) scales; (5) analytical hierarchy process (AHP) (Turker, 2009; Chen and Fan, 2011).

One of the very common methods for evaluating corporate sustainability is reputation indices and databases. Some of the most popular examples of this method are The Kinder Lydenberg and Domini (KLD) Database, the Fortune Index and Canadian Social Investment Database (CSID). These indices have their own sub-factors. KLD's has eight dimensions; while CSID has seven dimensions. One of the main problems with these databases is assessment can be conducted for only a limited area; meaning that these databases are formed to assess firms in some countries (Turker, 2009).

Single- and multiple-issue indicators are another measurement tool. The pollution control performance and corporate crime are some of the sub-dimensions of indicators. The biggest drawback about these indicators is that they are unidimensional (Turker, 2009). Thus, researchers can use a combination of indicators.

Content analysis of corporate publications is another way of measuring corporate sustainability. During the last decade, the importance of sharing information related to environmental, community, employee and consumer issues has been increased (Gray et al., 1995). Based on this increase, information about corporate sustainability has become more readily accessible. Using content analysis on measuring corporate sustainability enables an objective rating of companies after social features are selected (Ruf et al., 1998). However, there is a danger of

being misinformed by a company (McGuire et al. 1988). Companies can give wrong information related to their corporate sustainability to create a more favorable image. Thus, using corporate publication in measuring corporate sustainability can be a drawback (Turker, 2009).

The other method is scaled that measure the corporate sustainability viewpoint of individuals. In the literature, scales have been developed for measuring corporate sustainability properly. These scales are developed by Aupperle (1984) and Quazi and O'Brien (2000). Aupperle (1984) scale is applicable for managers to investigate their socially responsible behaviors not for organizations. In Quazi and O'Brien (2000) study, a two-dimensional model is developed as a scale for measuring corporate responsibility. While this scale is useful for testing managers' corporate sustainability perceptions especially for managers who have different background characteristics, not helpful for organizational participation.

The last method is using AHP for measuring corporate sustainability since both sustainability and MCDM problems have similar complex quantitative and qualitative issues (Chen and Fan, 2011). Arrington et al. (1982) mentioned to measure social performance, AHP can be used. Moreover, Ruf et al. (1998) proposed the AHP can measure corporate social responsibility while both considering individuals opinion and judgment of the stakeholder.

METHODOLOGY

Assessing Criteria

In this study, Turkey's one of the most well-known household appliance firm's data is used to measure CSP. The data, which covers the years between 2010 and 2015, are derived from the annual and sustainability reports of the firm. After collecting data, assessment sub-criteria have been set. Sub-criteria assigned if they are regularly included in the last 6 years' reports. The assessment criteria distinguish three corporate sustainability domains including economic, environmental and social. The summary of criteria and sub-criteria are summarized in Table 1.

Table 1: Assessment Criteria

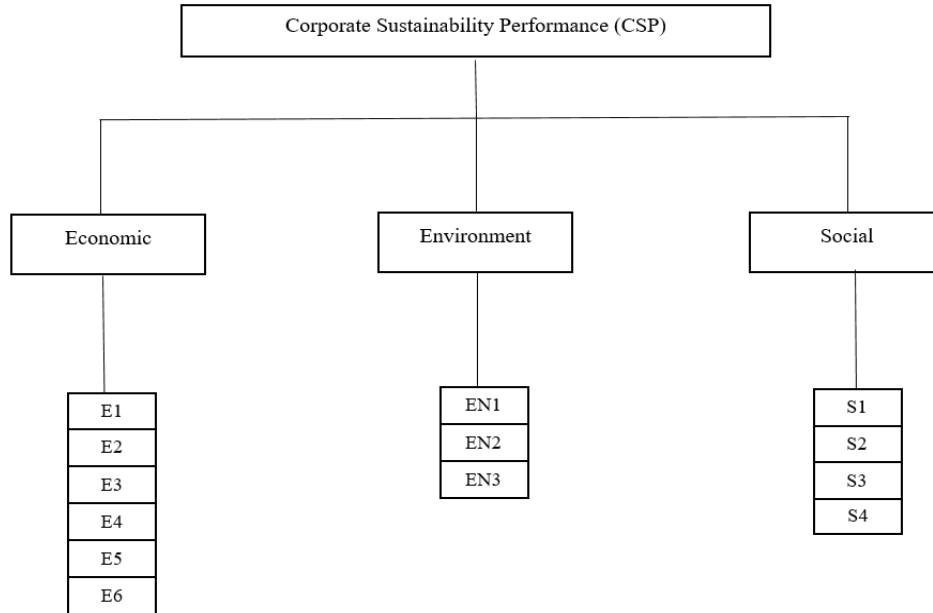
Criteria	Sub-Criteria
Economic	E1: Net Sales
	E2: Operating Margin
	E3: Net Profit
	E4: Investment Expenditures
	E5: Corporate Governance Evaluation Score
	E6: End-year Market Value
Environment	EN1: Expenditures on Environment Protection and Investment
	EN2: Amount of Discharged Water
	EN3: Direct Energy Consumption
Social	S1: Percentage of Woman Employee
	S2: Turnover Rate
	S3: Accident Frequency Rate
	S4: Accident Severity Rate

Source: Compiled by authors

According to this table, economic criteria involves net sales, operating margin, net profit, investment expenditures, corporate governance evaluation score and end-year market value as sub-criteria. Environment criteria include three sub-criteria that are expenditures on environment protection and investment, amount of discharged water and decreasing rate of direct energy consumption. Third criteria involve four sub-criteria, which are percentage of woman employee, turnover rate, accident frequency rate, and accident severity rate.

Hierarchical Structure

Figure 2 shows the hierarchical structure; at the outset, it is presented at the top of the hierarchy to assess the best alternative when deciding on the overall objective, corporate sustainability. The second level has three main criteria for achieving the overall goal. The third level includes sub-criteria of the three main criteria. These sub-criteria have an important role during the expert's evaluation of binary comparisons.

Figure 2: The Hierarchical Structure for Selecting the Best Alternatives

Analytical Hierarchy Process

AHP is the multi-criteria decision-making tool, which is developed by Saaty in 1971. One of the most common methods used in the MCDM problem is AHP (Saaty, 1981). AHP transforms a complicated system into a hierarchical system. For each element, a pair-wise comparison is made to form a comparison matrix with using a nominal scale. The eigenvector of the matrix refers to the relative weights of the elements. With using eigenvalue, the consistency ratio is measured. Lastly, to reach an overall valuation for the alternative will be added if the consistency rate is approved. The mathematical notation of AHP is explained below.

While the criteria a_1, a_2, \dots, a_n and weights w_1, w_2, \dots, w_n , pairwise comparison for n number criteria's weights will be compared in a matrix as below (Saaty, 1990).

$$A = \begin{bmatrix} a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1p} \\ a_{21} & a_{22} & \dots & a_{2p} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ a_{n1} & a_{n2} & \dots & a_{np} \end{bmatrix} d \quad (1)$$

Here, $a_{ij} = \frac{1}{a_{ji}}$ becomes $a_{ij} = \frac{a_{ik}}{a_{jk}}$ according to the rule of opposing. In real problems, $\frac{w_i}{w_j}$ results in not known, generally. This is why in AHP $a_{ij} \approx \frac{w_i}{w_j}$ the equation is found in a_{ij} value (Tzeng and Huang, 2011). The general form of the weight matrix is shown below.

$$W = \begin{matrix} & \begin{matrix} W_1 & & W_j & & W_n \end{matrix} \\ \begin{matrix} W_1 \\ \vdots \\ \vdots \\ W_i \\ \vdots \\ \vdots \\ W_n \end{matrix} & \begin{bmatrix} w_1/w_1 & \dots & w_1/w_j & \dots & w_1/w_n \\ \vdots & & \vdots & & \vdots \\ \vdots & & \vdots & & \vdots \\ w_i/w_1 & \dots & w_i/w_j & \dots & w_i/w_n \\ \vdots & & \vdots & & \vdots \\ \vdots & & \vdots & & \vdots \\ w_n/w_1 & \dots & w_n/w_j & \dots & w_n/w_n \end{bmatrix} \end{matrix} \quad (2)$$

Value of W and w multiplied;

$$W \cdot w = \begin{matrix} & \begin{matrix} W_1 & & W_j & & W_n \end{matrix} \\ \begin{matrix} W_1 \\ \vdots \\ \vdots \\ W_i \\ \vdots \\ \vdots \\ W_n \end{matrix} & \begin{bmatrix} w_1/w_1 & \dots & w_1/w_j & \dots & w_1/w_n \\ \vdots & & \vdots & & \vdots \\ \vdots & & \vdots & & \vdots \\ w_i/w_1 & \dots & w_i/w_j & \dots & w_i/w_n \\ \vdots & & \vdots & & \vdots \\ \vdots & & \vdots & & \vdots \\ w_n/w_1 & \dots & w_n/w_j & \dots & w_n/w_n \end{bmatrix} \begin{bmatrix} w_1 \\ \vdots \\ \vdots \\ w_i \\ \vdots \\ \vdots \\ w_n \end{bmatrix} = n \begin{bmatrix} w_1 \\ \vdots \\ \vdots \\ w_i \\ \vdots \\ \vdots \\ w_n \end{bmatrix} \end{matrix} \quad (3)$$

or can be shown as below

$$(W-n) w = 0 \tag{4}$$

The result of the equation above is the eigenvalue. λ_{Maks} provides the equation of relative weights $Aw = \lambda_{Maks} w$ is used for finding eigenvector w . λ_{Maks} is obtained by the equation of $(A - \lambda_{Maks} I) w = 0$. Also, two factors used to verify the subjective perceptions consistency and relative weights. These factors are Consistency Index (CI) and Consistency Rate (CR). To calculate Consistency Index (CI) the formula is shown at below.

$$CI = \frac{(\lambda_{Maks} - n)}{(n-1)} \tag{5}$$

λ_{Maks} is the biggest eigenvalue and n is the number of criteria. For a reliable result, CI must be smaller than 0,1 (Tzengh and Huang, 2011).

For Consistency Rate (CR) the following formula is used.

$$CR = \frac{CI}{RI} \tag{6}$$

RI means Random Index. For different number of n RI values are shown in Table 2 (Tzengh and Huang, 2011).

Table 2: Random Index

<i>n</i>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
RI	0	0	0,58	0,90	1,12	1,24	1,32	1,41	1,45	1,49

Source: Tzengh and Huang, 2011

Mathematical Notation of TOPSIS

TOPSIS is developed by Hwang and Yoon (1981). TOPSIS is an advantageous method for calculating and sorting against various contradictory criteria. The best alternatives must have the shortest distance from the ideal point. The non-ideal point is the combination of the worst performance values. The proximity to each of these performance poles is calculated in the Euclidean sense with a weight depending on each criterion (Bilbao-Terol et al., 2014).

The first step of the TOPSIS is forming an evaluation matrix composing of m alternatives and n criteria. The matrix is shown below.

$$A_{ij} = \begin{matrix} \text{Factors} \\ \left[\begin{array}{cccc} a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1p} \\ a_{21} & a_{22} & \dots & a_{2p} \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \\ a_{m1} & a_{m2} & \dots & a_{mp} \end{array} \right] \end{matrix} \text{Decision Criteria} \tag{7}$$

The second step of TOPSIS is normalizing the matrix.

$$n_{ij} = \frac{a_{ij}}{\sqrt{\sum_{i=1}^m a_{ij}^2}} \quad (i=1, \dots, m \text{ ve } j= 1, \dots, p) \quad (8)$$

Normalized matrix is shown as below.

$$N = \begin{bmatrix} n_{11} & n_{12} & \dots & n_{1p} \\ n_{21} & n_{22} & \dots & n_{2p} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ nm1 & nm2 & \dots & nmp \end{bmatrix} \quad (9)$$

The third step of TOPSIS is the calculation of the weighted- normalized decision matrix

$$V = \begin{bmatrix} W1N11 & W2N12 & \dots & WnN1p \\ W1N21 & W2N22 & \dots & WnN2p \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ W1Nm1 & W2Nm2 & \dots & WnNmp \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} V11 & V12 & \dots & V1p \\ V21 & V22 & \dots & V2p \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ Vm1 & Vm2 & \dots & Vmp \end{bmatrix} \quad (10)$$

The fourth step is determination of the best (A^*) and worst alternatives (A^-) with given formula.

$$\Rightarrow A^* = \{ \max V_{ij} \mid j = 1, \dots, p ; i = 1, \dots, m \}$$

$$A^* = \{ V1^*, V2^*, \dots, Vn^* \} \text{ maximum value of each column} \quad (11)$$

$$\Rightarrow A^- = \{ \min V_{ij} \mid j = 1, \dots, p ; i = 1, \dots, m \}$$

$$A^- = \{ v1^-, v2^-, \dots, vn^- \} \text{ minimum value of each column} \quad (12)$$

The fifth step of the TOPSIS is the calculation of the distance between the target alternative i and the best condition A^*

$$S_i^* = \sqrt{\sum_{j=1}^n (V_{ij} - V_j^*)^2} \quad (13)$$

And the distance between the alternative i and the worst condition A^-

$$S_i^- = \sqrt{\sum_{j=1}^n (V_{ij} - V_j^-)^2} \quad (14)$$

The last step is to measure the resemblance of the worst condition

$$C_i^* = \frac{(Si-)}{(Si-)+(Si+)} \quad (15)$$

$C_i^* = 1$ if and only if the alternative solution has the best condition and;

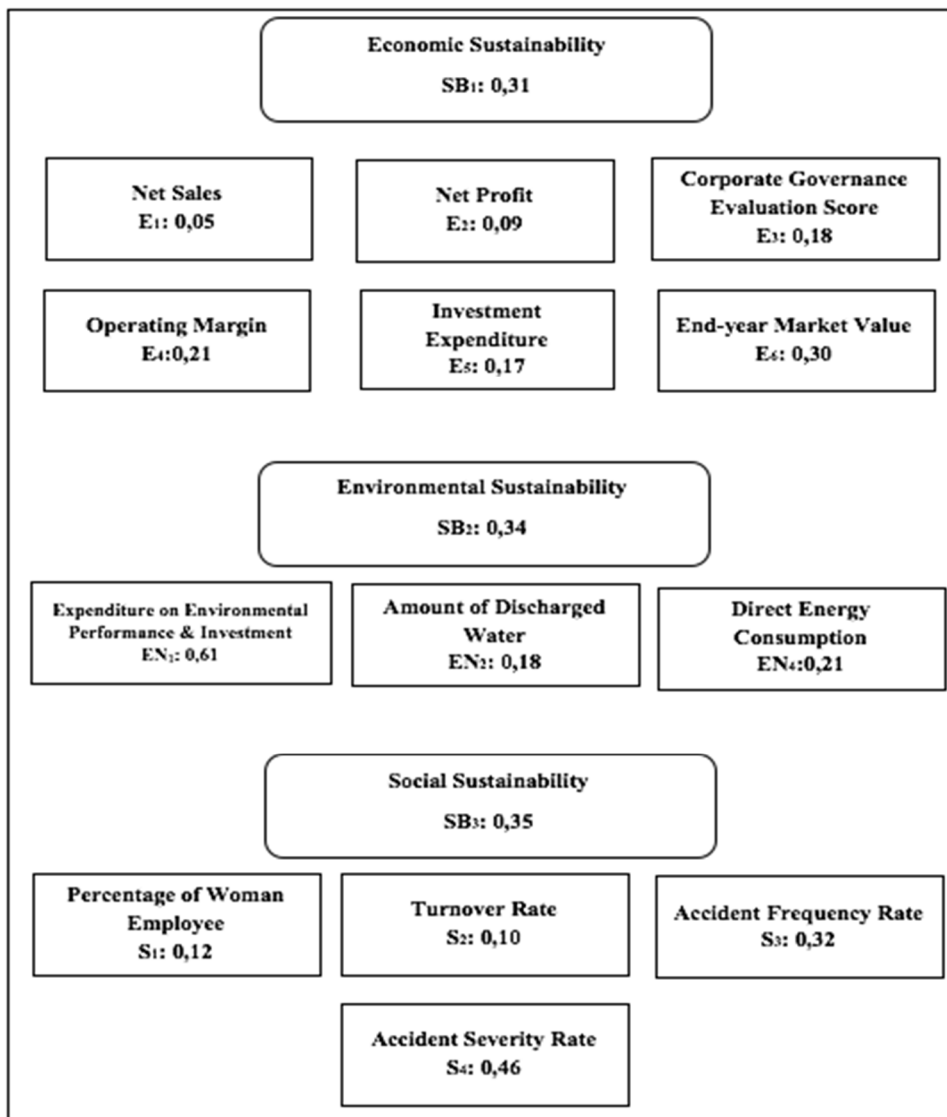
$C_i^* = 0$ if and only if the alternative solution has the worst condition.

RESULTS

In this study, Turkey's one of the most well-known household appliance firm is used for measuring corporate sustainability performance. The data are derived from the annual and sustainability reports of the firm between 2010 and 2015. After gathering criteria and sub-criteria, an assessment form is prepared according to Saaty's 1-9 scale to weighting each of them. Prepared assessment form sent four experts, who are studying sustainability, environment, social issues and logistics. In this form, each criterion compared with each other (Saaty, 1990). After comparing criterion, each criterion's sub-criteria compared within. The AHP procedure is performed based on geometric means of these four experts' opinions. Excel packaged program is used for calculations with using formulas explained above. Results are shown in Figure 3.

The consistency ratio is calculated as 0,03 in this study. This value shows that the evaluations in the binary comparison matrices are consistent. After the calculations, it is seen that the experts gave the most importance to social sustainability compared to other dimensions with 0,35 points. Second important dimension according to experts is environmental sustainability with 0,34 points. Economic dimension has 0,31 point and became third in the rank. End-year market value is on the top rank in economic sustainability with 0,30 points; while expenditure on environmental performance and investment is on the top with 0,61point in environmental sustainability. Moreover, in social sustainability according to experts' assessment the most important sub-criteria accident severity rate with 0,46 point. Since AHP results are leaned on experts' assessments, the same research can have different results with the different expert selection.

Figure 3: Hierarchical Structure of Performance Assessment Criteria

Source: Compiled by authors

After finding weights of dimensions and sub-criteria, firstly selected indicators represented in Table 3, 4 and 5 are used in the TOPSIS method in order to interpret the company's overall economic, environmental and social sustainability performance based on the years between 2010 and 2015.

Table 3: Economic Sustainability Indicators ($W_E = 0,31$)

Years	$W_{E1}=0,05$	$W_{E2}=0,09$	$W_{E3}=0,18$	$W_{E4}=0,21$	$W_{E5}=0,17$	$W_{E6}=0,30$
2010	3,487	321	276	127	8,55	2,572
2011	3,633	278	233	157	8,59	1,692
2012	4,581	326	237	209	9,11	3,362
2013	4,395	338	247	207	9,28	2,796
2014	4,307	352	220	159	9,41	3,593
2015	4,692	383	296	217	9,48	2,971

Table 4: Environmental Sustainability Indicators ($W_{EN} = 0,34$)

Years	$W_{EN1}=0,61$	$W_{EN2}=0,18$	$W_{EN3}=0,21$
2010	4.443.260	824.673	0,329
2011	6.333.821	951.242	0,317
2012	13.801.490	986.362	0,356
2013	12.071.962	948.303	0,408
2014	25.507.371	819.334	0,409
2015	16.394.359	892.120	0,437

Table 5: Social Sustainability Indicators ($W_S = 0,35$)

Years	$W_{S1}=0,12$	$W_{S2}=0,10$	$W_{S3}=0,32$	$W_{S4}=0,64$
2010	9,42	90,4	91,59	91,5
2011	9,67	86,9	94,27	92,2
2012	9,68	91	95,00	91,5
2013	9,96	91,3	92,55	90,7
2014	10,93	84	93,31	91,2
2015	11,42	81,5	96,29	96,00

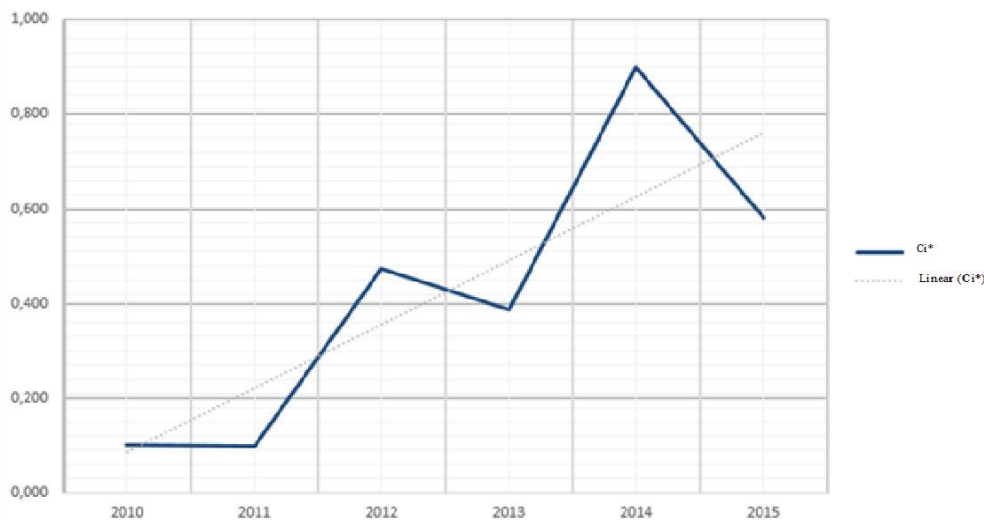
These data are transferred to decision matrices and respectively; normalized and weighted normalized decision matrices are obtained. In a subsequent step, positive and negative ideal solutions are determined and finally distances from positive and negative solutions and relative closeness to the ideal solution are calculated for each year.

Table 6: The closeness coefficients for corporate sustainability and its sub-dimensions

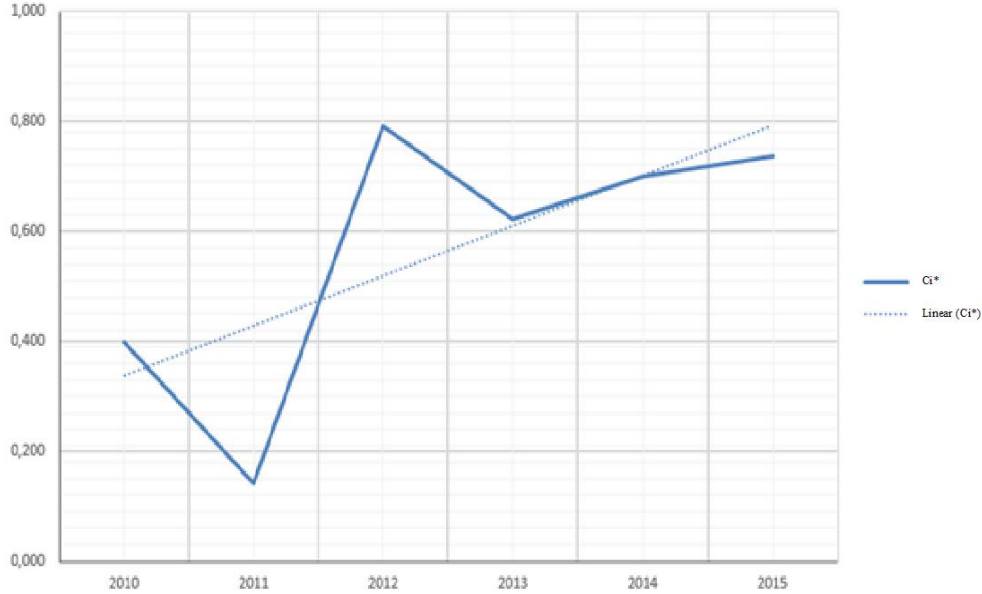
Years	Corporate Sustainability (C _i [*])	Economic Sustainability (C _i [*])	Environmental Sustainability (C _i [*])	Social Sustainability (C _i [*])
2010	0,1018	0,3982	0,007663	0,231385
2011	0,0999	0,1420	0,093927	0,318099
2012	0,4722	0,7924	0,444528	0,352047
2013	0,3864	0,6216	0,365743	0,28074
2014	0,8990	0,7004	0,959644	0,405947
2015	0,5811	0,7368	0,569388	0,776394

Based on the closeness coefficients (C_i^{*}) in Table 6, trends of the company's corporate sustainability and its sub-dimensions' performances by years is shown in Figure 4, 5 and 6.

Figure 4: Company's Corporate Sustainability Performance by Years

When Table 6 and Figure 4 are analyzed together, it is seen that there is an increasing trend in firm's corporate sustainability performance especially, the most important performance increases occurred in the year of 2012 and 2014. However, for the year of 2015, a 35% decrease occurred in corporate sustainability performance compared to previous year. To be able to examine the changes in the mentioned years, it will be better to evaluate each dimension of the sustainability separately.

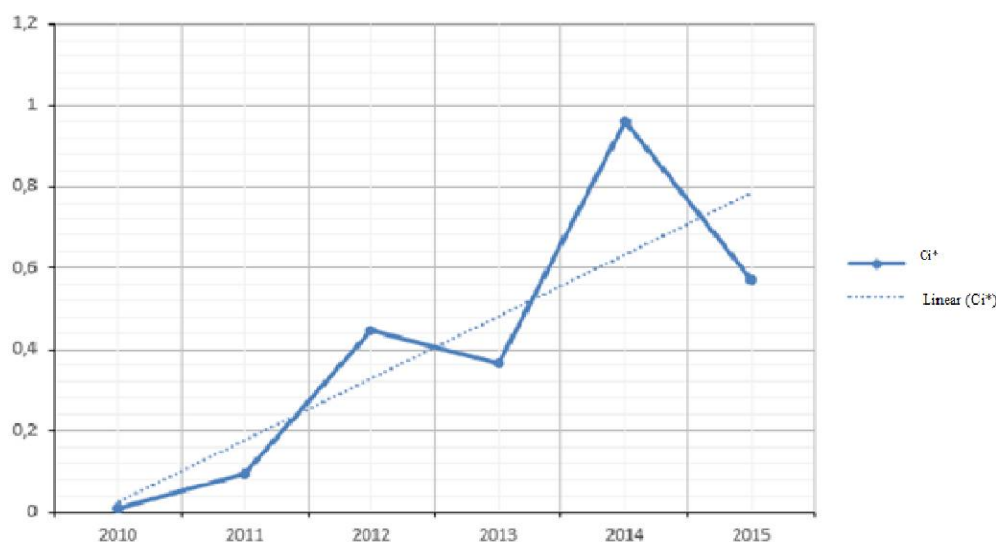
Figure 5: Economic Sustainability Performance by Years

In the year 2012, there is a big increase in economic sustainability performance compared to the previous year. End-year market value, which is the highest weight ($W_{E6} = 0,30$) in the economic dimension, can be the reason. This sub-criterion shows that investors perceive the company as producing value constantly in all its operations. In this sense, it can be said that in the year 2012, the end-year market value of the company increased 98,70% compared to previous year and this leads improvement in economic sustainability performance compared to previous year. Besides, in the year 2011, the world marked with a global crisis that shook world economically, politically and socially, and its effects continued in the following years. Despite this crisis, in the year 2011 and 2012 Turkish growth rate increased. As of 2012, the inspected firm increased its market share 6 % in Eastern Europe market; while decreased its market share 1% in Western Europe. However, overall as of 2012, the inspected firm increased its market share 2 % in the overall household market. Thus, it is possible to say that increases in the market share, positively affects a firm's economic sustainability performance.

When Table 6 examined, it is seen that corporate sustainability performance is significantly improved compared to the previous year; but not as good as the year 2012. However, this improvement wasn't reflected in economic sustainability performance. The end-year market value, which is the highest weight in the economic dimension, only increased by 28,5 % while there is a decrease

occurred in investment expenditure by 23,18 % and net profit by 10,93% and rest of the sub-criteria are almost same can be the main reason for this slow growth. In the year 2015, 35% of a decrease occurred in corporate sustainability performance while in economic sustainability performance 5,20 % increase occurred. At that time, the end-year market value decreased by 17,31 % while investment expenditure and net profit increased to 36,47% and 34,54%, respectively. During this time, the export volume of the firm and the market share in the domestic market increased by more than 7% and 6.7 %, respectively. Even though, the firm's domestic and foreign market share increased, this situation did not affect economic sustainability performance positively because 2015 can be considered as a tough year for Turkey. Turkey and other emerging countries are exposed to currency depreciation because of FED's interest rate decisions and an enormous amount of capital outflow (Deloitte, 2016).

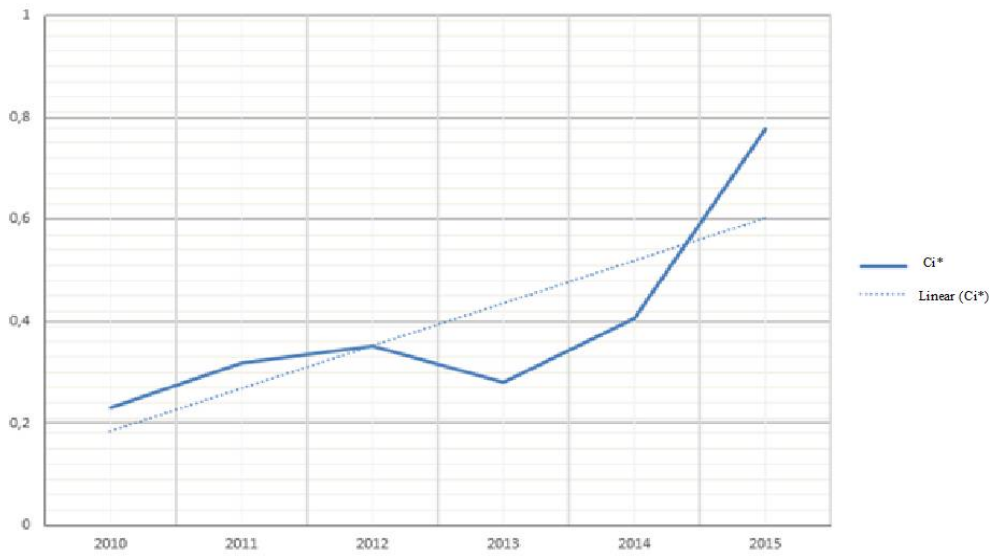
Figure 6: Environmental Sustainability Performance by Years

When Figure 6 is examined, it is seen that there is an increasing trend in environmental sustainability performance by years. In the year 2012, there is a sharp increase in both corporate sustainability performance and environmental sustainability performance compared to the previous year. Expenditure on environmental performance and investment, which is the highest weight ($W_{EN1}=0,61$) in the environmental dimension, increased 95,40% compared to the previous year is the reason for this sharp increase. Moreover, while inspected firm increased its market share 2 % in the overall household market, it also increased its amount of discharged water by 3,69 % and direct energy consumption by 14,61%.

Likewise, in the year 2014 corporate sustainability increased by 132,66%, the biggest contributor to this increase comes from environmental sustainability ($W_{EN}=0,34$), which increased by 162,88%. In the year 2014, environmental performance and investment expenditures increased by 111,29% compared to the previous year. When financial reports are examined, market share is increased compared to the previous year; while, the amount of discharged water decreased by 13,60% and the amount of direct energy consumption hasn't been changed.

Figure 7: Social Sustainability Performance by Years

Social sustainability performance, which has the highest weight ($W_S=0,35$) in the corporate sustainability dimension, has gradually increased over years. Nevertheless, the significant increases in social sustainability performance in 2012 and 2014 are not as high as the increase in other sustainability dimensions. Accident severity rate ($W_{S4}=0,46$) and accident frequency rate ($W_{S3} = 0,32$) are the prominent determinants of the social sustainability performance.

In the year 2012, social sustainability performance increased by 10,67%. This increase caused by an improvement which is occurred in accident frequency rate with 14,6% and decline which is occurred in turnover rate by 31,29%. Moreover, in the same year, a negative increase happened in accident severity rate, which has also the highest weight in social sustainability performance ($W_{S4}= 0,46$), by 8,97% compared to the previous year.

In 2014, when there is a significant improvement in corporate sustainability performance, it is observed that social sustainability performance has

also improved by 44.59% over the previous year. Reason for this greatest share of performance increase is due to positive decreases in accident severity rate and accident frequency rate by 10,20% and 5,37%, respectively.

The important point is that, even though turnover rate doesn't have an important weight on overall social sustainability performance ($W_{S2} = 0,10$), a negative increase in turnover rate, which is 83,90%, affected social sustainability performance. Thus, this negative upward trend continued in 2015.

Although the turnover rate is not regarded as having a high weight in this study, it has some main drawbacks. Those drawbacks are the loss of employee loyalty and enthusiasm towards the institution, the training of newly hired personnel because of leaving ones, the cost of recruiting, because of losing friends the sadness of the people who continue to work and the uncertainty of relationships between newcomers and former employees can be considered (Bibly, 2008).

CONCLUSION

In this study, Turkey's one of the well-known household appliance firm's corporate sustainability performance is measured with the using AHP and TOPSIS. To be able to that, sub-criteria were chosen and the importance level of sub-criteria was calculated using the AHP method. Then, each dimension of sustainability performance is computed by using TOPSIS.

Overall, 13 sub-criteria have been used for evaluation. According to experts' results, the most important dimension for sustainability becomes social sustainability dimension. In social sustainability dimension, it is seen that the most important sub-criteria are the accident severity rate and the accident frequency rate. However, especially in the social sustainability dimension, it is seen that even though sub-criteria do not have a high weight, it can still affect the overall result as it is in the turnover rate. Second important dimension, according to experts' opinions, is the environmental sustainability dimension. The most important sub-criteria in this dimension becomes the expenditure on environmental performance and investment. Lastly, according to experts' opinion, economic sustainability becomes the third dimension and end-year market value becomes the most important sub-criteria in this dimension.

Even though corporate sustainability performance shows a volatile trend, until the last year it generally increased. Reason for this decrease related to environmental sustainability performance when Figure 5,6 and 7 examined together, and this decrease is a good example of how each dimension is related to each other. Moreover, with this study, it is seen that even a sub-criterion has the lowest weight it can still affect the results of the dimension as it is seen in the social sustainability performance.

The study is completed by using one firm's data, which can be seen as a limitation. Since AHP is used as a weighting method in this study, weights become subjective, and even if the same study repeated one more time, results will not be the same unless using the same experts. Thus, as a future research idea instead of AHP, fuzzy AHP can be used to make results less subjective. As another future research idea, two or more companies, which will be in the same industry, can be compared to see deeply how Turkish firms obtain sustainable development philosophy. Moreover, the same study can be done to compare firms, which are located in different regions to see how each region adopts sustainability issues and uses in daily work routines. Furthermore, instead of AHP, different weighting methods can be fuzzy AHP, Entropy or fuzzy Entropy to weight the criteria and sub-criteria. Likewise, for the ranking instead of TOPSIS, fuzzy TOPSIS or MAUT or fuzzy MAUT or other multi-criteria decision methods can be used. In addition, enriching with interviews, which will be made with the target company, can be another research idea. Last but not least, the same study can be repeated after a few years with the same company to see whether the firm's company policy related to sustainability is changed.

REFERENCES

- Arrington, C. E., Jensen, R. E. & Tokutani, M. (1982). Scaling of corporate multivariate performance criteria: Subjective composition versus the analytical hierarchy process. *Journal of Accounting and Public Policy*, 1(2), 95-123. DOI: 10.1016/S0278-4254(82)80003-3
- Aupperle, K. E. (1984). An empirical measure of corporate social orientation in Preston, In. L.E. Preston (ed.). *Research in Corporate Social Performance and Policy*, 6 27-54, JAI Press.
- Babaie- Kafaky, S. Mataji, A. & Sani, N. A. (2009). Ecological capability assessment for multiple-use in forest areas using GIS-based multiple criteria decision-making approach. *American Journal of Environmental Sciences*, 5(6), 714-721. DOI: 10.3844/ajessp.2009.714.721
- Banerjee, S. B. (2001). Corporate environmental strategies and actions. *Management Decision*, 39(1), 36-44. <https://doi.org/10.1108/EUM0000000005405>
- Bibly, C. L. (2008). Should I stay or should I leave? Perceptions of age discrimination, organizational justice and employee attitudes on intentions to leave. *The Journal of Applied Management and Entrepreneurship*, 13(2), 63-86.
- Bilbao-Terol, A., Arenas-Parra, M. A., Canal-Fernandez, V., & Antomil-Ibias, J. (2014). Using TOPSIS for assessing the sustainability of government bond funds. *Omega*. 49, 1-17. DOI: 10.1016/j.omega.2014.04.005

Boiral, O. (2011). Managing with ISO Systems: Lessons from Practice. *Long Range Planning*, 44(3), 197-220. DOI: 10.1016/j.lrp.2010.12.003

Burke, L., & Logsdon, J. M. (1996). How corporate social responsibly pays off. *Long Range Planning*, 29(4), 495-502. DOI: 10.1016/0024-6301(96)00041-6

Carter, C. R., & Rogers, D. S. (2008). a framework of sustainable supply chain management: Moving toward new theory. *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*, 38(5), 360-387. DOI: <http://sci-hub.cc/10.1108/09600030810882816>

Chen, S., & Fan, J. (2011). Measuring Corporate Social Responsibility Based on a Fuzzy Analytical Hierarchy Process. *I.J. Computer Network and Information Security*, 5, 13-22. DOI: 10.5815/ijcnis.2011.05.02

Deloitte. (2016). Ekonomik Gorunum, <https://www2.deloitte.com/tr/tr/pages/financial-services/articles/ekonomik-gorunum-kritik-bir-esikte-turkiye-ekonomisi.html>, (accessed 12 January 2017)

Diaz-Balteiro, L., Voces, R. & Romero, C. (2011). Making sustainability ranking using compromise programming.: An application to European paper industry. *Silva Fennica*, 45(4), 761-773. DOI: 10.14214/sf.103

Epstein, M. (2008). *Making Sustainability Work. Best Practices in Managing and Measuring Corporate Social, Environmental and Economic Impacts*. Sheffield: Greenleaf.

Erol, İ., Sencer, S. & Sari, R. (2011). A new fuzzy multi-criteria framework for measuring sustainability performance of a supply chain. *Ecological Economics*, 70 (6), 1088-1100. DOI: 10.1016/j.ecolecon.2011.01.001

Figge, F., Hahn, T., Schaltegger, S. & Wagner, M. (2002). The sustainability balanced scorecard – linking sustainability management to business strategy. *Business Strategy and the Environment*. 11(5), 269-284, <https://doi.org/10.1002/bse.339>

Filbeck, G. & Gorman, R. F. (2004). The relationship between the environmental and financial performance of public utilities. *Environmental and Resource Economics*, 29(2), 137-157. DOI: 10.1023/B:EARE.0000044602.86367.ff

Gonzalez-Benito, J. & Gonzalez-Benito O. (2005). environmental pro-activity and business performance: An empirical analysis. *Omega*, 33(1), 1-15. DOI: 10.1016/j.omega.2004.03.002

Goyal, P., Rahman, Z., & Kazmi, A. A. (2015). Identification and prioritization of corporate sustainability practices using analytical hierarchy process. *Journal of Modelling in Management*, 10(1), 23-49. DOI: <http://sci-hub.cc/10.1108/JM2-09-2012-0030>

Gray, R., Kouhy, R. & Lavers, S. (1995). Corporate social and environmental reporting: A review of the literature and a longitudinal study of uk disclosure. *Accounting, Auditing and Accountability Journal*, 8(2), 47-77. DOI: <http://dx.doi.org/10.1108/09513579510146996>

Haugh, H. M., & Talwar, A. (2010). How do corporations embed sustainability across the organization. *Academy of Management Learning & Education*, 9(3), 384-396.

Husted, B. W., & Allen, D. B., (2007). Strategic corporate social responsibility and value creation among large firms: Lessons from the Spanish experience. *Long Range Planning*, 40(6), 594-610. DOI: 10.1287/mnsc.42.8.1199

Hwang, C. L., & Yoon, K. P. (1981). *Multiple Attribute Decision Making: Methods and Applications*. Berlin: Springer-Verlag.

Klassen, R. D. & McLaughlin, C. P. (1996). The impact of environmental management on firm performance. *Management Science*, 42(8), 1199-1214. DOI: 10.1287/mnsc.42.8.1199

Lee, K. H. and Saen, R. F. (2012). Measuring corporate sustainability management: A data envelopment analysis approach. *International Journal of Production Economics*, 140(1), 219-226, <https://doi.org/10.1016/j.ijpe.2011.08.024>

McGuire, J. B., Sundgren, A. & Schneeweis, T. (1988). corporate social responsibility and firm financial performance. *Academy of Management Journal*, 31, 854-872. DOI: 10.2307/256342

McWilliams, A., Siegel, D. S., & Wright, P. M. (2006). Corporate social responsibility: strategic implications. *Journal of Management Studies*, 43(1), 1-18. DOI: 10.1111/j.1467-6486.2006.00580.x

Mendoza, G. A. & Dalton, W. J. (2005). Multi-stakeholder assessment of forest sustainability: multi-criteria analysis and the case of the Ontario forest assessment system. *Forestry Chronicle*, 81(2), 222-228. DOI: 10.5558/tfc81222-2

Moore, G. (2001). Corporate social and financial performance: An investigation in the UK supermarket industry. *Journal of Business Ethics*, 34(3-4), 299-315. DOI: 10.1023/A:1012537016969

Ozmehmet, E. (2008). Dünyada ve Türkiye’de sürdürülebilir kalkınma yaklaşımları. *Journal of Yasar University*, 3(12), 1853-1876.

Oztel, A., Köse, M. S. & Aytekin, İ. (2012). Kurumsal sürdürülebilirlik performansının ölçümü için çok kriterli bir çerçeve: Henkel örneği. *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 1(4), 32-44. DOI: 10.7596/taksad.v1i4

Quazi, A. M. & O’Brien, D. (2000). An empirical test of a cross-national model of corporate social responsibility. *Journal of Business Ethic.*, 25, 33-51. DOI: 10.1023/A:1006305111122

Rouyendegh, B. D., and Erkan, T. E. (2012). Selecting the best supplier using analytical hierarchy process (AHP) method. *African Journal of Business Management*, 6(4), 1455-1462. DOI: 10.5897/AJBM11.2009

Ruf, B. M., Muralidhar, K. & Paul, K. (1998). The development of a systematic, aggregate measure of corporate social performance. *Journal of Management*, 24(1), 119-133. DOI: 10.1016/S0149-2063(99)80056-7

Saaty, T. L., (1981). *The Analytic Hierarchy Process*. New York: McGraw-Hill.

Saaty, T. L., (1990). Physics as a decision theory. *European Journal of Research*, 48(1), 98-104. DOI: 10.1016/0377-2217(90)90066-K

Sarkis, J. & Cordeiro, J. J. (2001). An empirical evaluation of environmental efficiencies and firm performance: pollution prevention versus end-of-pipe practice. *European Journal of Operational Research*, 135(1), 102-113. DOI: 10.1016/S0377-2217(00)00306-4

Scherer, A. G. & Palazzo, G. (2011). The new political role of business in a globalized world: A Review of a new perspective on CSR and its implications for the firm, governance and democracy. *Journal of Management Studies*, 45(4), 899-931. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6486.2010.00950.x>

Scholtens, B. (2008), A note on the interaction between corporate social responsibility and financial performance, *Ecological Economics*, 68(1-2), 46-55. DOI: 10.1016/j.ecolecon.2008.01.024

Singh, R. K., Murty, H. R., Gupta, S. K. & Dikshit, A. K. (2007). Development of composite sustainability performance index for steel industry. *Ecological Indicators*, 7, 556-588. DOI: 10.1016/j.ecolind.2006.06.004

Tencati, A., Perrini, F. & Pogutz, S. (2004), New tools to foster corporate socially responsible behavior. *Journal of Business Ethics*. 53(1/2), 173-190. DOI: 10.1023/B:BUSI.0000039407.37497.44

Turker, D. (2009). Measuring corporate social responsibility: a scale development study. *Journal of Business Ethics*, 85, 411-427. DOI: 10.1007/s10551-008-9780-6

Tzenghi, G. H., & Huang, J. J. (2011), *Multi-Criteria Decision Making: Methods and Applications*. USA: CRC Press.

Waddock, S. A. & Graves, S. B. (1997). The Corporate Social Performance-Financial Performance Link. *Strategic Management Journal*, 18(4), 303-319. DOI: 10.1002/(SICI)1097-0266(199704)18:4<303::AID-SMJ869>3.0.CO;2-G

Waddock, S. A., Bodwell, C., & Graves, S. B. (2002). Responsibility: The new business imperative. *The Academy of Management Executive*, 16(2), 132-148. DOI: 10.5465/AME.2002.7173581

WCED. (1987). Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future. <http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf> (accessed 11 November 2016)

Windolph, S. E., Harms, D. and Schaltegger, S. (2014a). Motivations for corporate sustainability management; contrasting survey results and implementation. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 21(5), <https://doi.org/10.1002/csr.1337>

Windolph, S. E., Schaltegger, S., and Herzig, C. (2014b). Implementing corporate sustainability: what drives the application of sustainability management tools in Germany. *Sustainability Accounting, Management and Policy Journal*, 5(4), 378-404. DOI: <http://sci-hub.cc/10.1108/SAMPJ-01-2014-0002>

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
MAKALE YAYIM İLKELERİ VE YAZIM KURALLARI

1. Genel İlkeler

DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi yılda en az dört defa yayımlanan hakemli bir dergidir. Derginin yayım dili Türkçe'dir. Ancak İngilizce makaleler de yayımlanabilir. Dergi, sosyal bilimler alanına özgün katkılar yapan teorik ve/veya uygulamalı makaleleri yayımlamayı amaçlar. Dergiye gönderilen makalelerin daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış olması ve herhangi bir yerde yayımlanması için değerlendirme sürecine girmemiş olması gerekir. Başka bir yerde yayımlanması amacıyla başvuru yapıldığının, aynıısının ya da benzerinin başka bir dergide yayımlanmış olduğunun tespiti halinde makale değerlendirme sürecinden çıkarılır.

Dergiye gönderilen makaleler, Araştırma ve Yayın Etiğine uygun olmalıdır. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, COPE (Committee on Publication Ethics)'un Editör ve Yazarlar için Uluslararası Standartlar'ını dikkate almaktadır.

Dergiye başvuru, değerlendirme, yayın süreci ve bilgilendirmeler TÜBİTAK ULAKBİM DergiPark sistemindeki <http://dergipark.gov.tr/deusosbil> adresi üzerinden yapılır. Başvuruda sisteme yüklenecek makale derginin Makale Yayım İlkeleri ve Yazım Kuralları'nda (Yazar Rehberi) belirtilen ilkelere, şekil şartlarına, atıf usullerine ve yazıldığı dilin yazım kurallarına uygun olarak düzenlenmiş olmalıdır. Sisteme makale ile birlikte taahhütname ve intihal raporu da eklenmelidir.

Yazarlar birden fazla makale için başvuru yapabilirler. Yazarın birden fazla makalesinin kabul alması durumunda, bir ciltte yazara ait yalnızca bir makale yayımlanabilir. Yazarın kabul almış diğer makalesinin basımı ancak bir sonraki ciltte yapılabilir.

Dergi editörleri ve yayın komisyonu üyeleri görev süresince dergide değerlendirilmek üzere makale başvurusu yapamaz ve makale yayımlayamaz.

Yazar ve hakemlerle iletişim DergiPark sistemi üzerinden ve dergiye ait sbedergi@deu.edu.tr adresi üzerinden gerçekleştirilir. Yazarlar ve hakemler iletişim adresi olarak belirttikleri e-posta adresini kontrol etmelidirler.

Dergiye gönderilen makaleler ön değerlendirme aşamasında, editörler ve yayın kurulu tarafından kapsamı, dergi politikası, yazım kuralları, alana özgün katkısı, bilimsel anlatımı, yönünden incelenir. Çalışmalar, ön değerlendirme ölçütlerini karşılamaları halinde iki hakeme gönderilir. İki hakemin birbirine zıt görüş bildirmesi halinde üçüncü bir hakeme başvurulabilir. Hakemlerin ve yazarın kimlikleri bu süreçte çift taraflı kör hakemlik politikası gereği gizli tutulur. Hakemler için verilen değerlendirme süresi, hakemin değerlendirmeyi kabul ettiği

tarihten itibaren 15 gündür. Hakem değerlendirmesi tamamlanan makalelerin yazarlarına hakem raporları sistem üzerinden e-posta ile gönderilir. Düzeltme istenmesi halinde hakem raporlarının yazara gönderildiği tarihten itibaren 7 gün içinde düzeltilmiş makale ve düzeltme raporunun sisteme yüklenmesi gerekmektedir. Hakem raporları doğrultusunda makalenin yayımlanıp yayımlanmamasına, editörler ve yayın kurulu karar verir. Basımı uygun görülen makaleler dizgi aşamasına alınır, basımı uygun görülmeyen makaleler ise reddedilir. Yayımlanmayan makaleler, yazara geri verilmez. Dergideki makalelerin bilimsel sorumluluğu yazara aittir. Yayımlanmış eserlerden kaynak gösterilmek suretiyle alıntı yapılabilir. Dergide yayımlanmasından sonra makalenin tüm telif hakları DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'ne aittir. Yayımlanmış çalışmaların yazarlarına telif ücreti ödenmez. Dergide yayımlanmış makaleler DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi onayı olmadan başka bir yerde yayımlanamaz ve çoğaltılamaz.

Dergiye değerlendirilmek üzere makale gönderen yazarlar derginin "Makale Yayım İlkeleri ve Yazım Kuralları"nı ve belirtilen telif koşullarını kabul etmiş sayılırlar. Söz konusu kural ve ilkelere uymayan makalelerin sorumlulukları yazar(lar)a aittir. Dergi Yayın Komisyonu'nun ilgili kural ve ilkelere uymayan makaleleri "değerlendirme sürecinde veya sonrasında" "reddetme" hakkı bulunmaktadır.

2. Makalelerin Gönderilmesi

Makaleler, "MS Word" formatında kayıtlı olmalı ve TÜBİTAK ULAKBİM DergiPark sistemindeki DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi sayfasına <http://dergipark.gov.tr/deusosbil> adresinden üye girişi yapılarak yüklenmelidir.

Sisteme makale ile birlikte taahhütname ("Makale gönder" sayfasından indirilebilir) ve intihal raporu da eklenmelidir. Dergimiz için editör kurulunca belirlenen benzerlik oranı üst sınırı yüzde 10'dur. İntihal tespit programındaki filtreleme seçenekleri şu şekilde ayarlanır: -Kaynakça hariç (Bibliography excluded) -Alıntılar hariç (Quotes excluded) -5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç (Limit match size to 5 words) -Program menüsünde bulunan diğer filtreleme seçenekleri raporlamaya dâhil edilmez. -Raporlar ".pdf" sürümü olarak İthenticate programı çıkışlı olmalıdır.

Yazar bilgileri sisteme eksiksiz olarak girilmeli, birden fazla yazar olması durumunda "yazar ekle" seçeneğinden yazar sıralamasına dikkat edilerek tüm yazarlar eklenmeli ve iletişim yazarı belirtilmelidir. Yazar bilgilerine uluslararası geçerliliği bulunan <https://orcid.org/> adresinden alınacak ORCID (Open Researcher and Contributor ID) numarasının da girilmesi önerilmektedir.

Makale DergiPark sistemine yüklenirken "Editöre Not" kısmına aşağıdaki bilgiler yazılmalıdır (varsa yazarların editöre iletmek istedikleri notlar da bu alana

yazılabilir): Makalenin yazar sıralamasına dikkat ederek, yazar adı ve soyadı (soyadı büyük harflerle), unvanı, adresi (üniversite, fakülte, bölüm adı bulunmalıdır), email adresi; varsa teşekkür notu; makale daha önce bildiri, tez vb. olarak herhangi bir yerde sunulmuşsa ya da proje/araştırma desteğinden yararlanılarak hazırlanmışsa bu durumu açıklayan Türkçe ve İngilizce not; makalenin türü (araştırma makalesi, derleme, olgu sunumu vb.); “UAK Doçentlik Sınavına Başvuru Şartları” “temel alan” tablolarından makalenin konu alanına uygun “bilim alanı” ve “kodu”.

DergiPark’a değerlendirilmek üzere yüklenen makale dosyası hakemlerle paylaşılan değerlendirme sürümü olduğundan kör hakemlik politikası gereğince bu dosyada yazar isimlerine yer verilmemeli, ayrıca dosya özelliklerine girilerek yazar bilgileri silinmelidir.

Makalelerin ayrıca posta ile gönderilmesine gerek yoktur.

3. Yazım Kuralları ve Biçimsel Özellikler

Makaleler, MS Word programında “Times New Roman” karakteriyle “11 Punto”, tek satır aralıklı ve iki yana yaslanmış olarak yazılır. Sayfa yapısı A4 olmalı; sağ “4 cm”, sol “4 cm”, üst “5,25 cm” ve alt kenarlardan “4,75 cm” boşluk bırakılmalıdır. (Bu ayarlar “sayfa düzeni” - “kenar boşlukları” bölümünden yapılmaktadır). Paragraf başlarındaki girinti “1,25 cm” ve paragraf aralarındaki boşluk önce “0 nk” sonra “6 nk” olmalıdır. (Bu ayarlar MS Word programında “paragraf ayarları” - “girintiler ve aralıklar” bölümünden yapılmaktadır).

Makalenin genel kurgusu sırasıyla şöyledir: Makalenin yazıldığı dildeki başlığı, özü ve anahtar kelimeleri, ikinci dildeki (makale Türkçe ise İngilizce, makale İngilizce ise Türkçe) başlığı, özü ve anahtar kelimeleri, tam metin, dipnotlar, kaynakça (references) ve -varsa- ekler.

Makalenin Türkçe ve İngilizce başlıkları “Times New Roman” karakteriyle “11 Punto” ve “kalın” yazılmalıdır. “Öz” (Abstract), “Anahtar Kelimeler” (Keywords) başlıkları kalın olmak üzere bu başlıklar ve öz metni “Times New Roman” karakteriyle “10 Punto” ve italik yazılmalıdır. Özler 150-250 kelimedenden oluşmalıdır. Özde, çalışmanın amacı ve kapsamı, özgün yönü ve incelediği alana getirdiği katkı, yöntemi ve başlıca vurguları, değerlendirmeler ve öneriler kısaca belirtilmelidir. Anahtar kelimeler en az dört, en çok altı tane olmalıdır. Anahtar kelimelerin arasında virgül kullanılmalı, her kelimenin ilk harfi büyük yazılmalı, anahtar kelimelere numara verilmemelidir.

DergiPark sistemine yüklenecek ve değerlendirilmek üzere hakemlere sunulacak makale dosyasında kör hakemlik politikası gereğince yazar kimliğine ilişkin ifadelerin bulunmaması gerekmektedir. Dolayısıyla sisteme yüklenen makale dosyasının ilk sayfasında yalnızca, makalenin yazıldığı dildeki başlığı, özü ve anahtar kelimeleri, ikinci dildeki (makale Türkçe ise İngilizce, makale İngilizce ise Türkçe) başlığı, özü ve anahtar kelimeleri yer almalıdır.

Makalenin ana metni anahtar kelimelerden sonra “GİRİŞ”(INTRODUCTION) başlığı ile başlamalıdır. Metindeki ana başlıklar, sola dayalı, büyük harfle ve koyu olarak yazılmalıdır. İkinci düzey başlıklar sola dayalı, koyu ve kelimelerin sadece ilk harfleri büyük yazılmalıdır. Üçüncü düzey başlıkları da sola dayalı ve koyu ancak sadece ilk kelimelerinin ilk harfi büyük yazılmalıdır. Başlıklarda harflendirme ve numaralandırma yapılmamalıdır.

Tablo ve şekil başlıkları numaralandırılarak paragraf girintisiyle tablo ve şekillerin üzerinde “Times New Roman” karakteriyle “11 Punto” yazılmalıdır. Tablo, Şekil, Grafik kelimeleri ve numaraları koyu yazılmalıdır. Tablo ve şekil adlarında her kelimenin ilk harfi büyük yazılmalı, koyu yazılmamalıdır. Örneğin; **Tablo 1:** Tablo Başlığı. Tablo içi yazım karakteri “Times New Roman ve 8 Punto” olmalıdır. Kaynak, şekil ve tablonun altında paragraf girintisiyle başlanarak “Times New Roman 10 Punto” ile kaynakçada olduğu gibi yazılmalı ve sayfa numarası belirtilmelidir.

Dergide metin içinde kaynak gösterme, APA (6. sürüm) atıf yöntemine uygun olarak parantez içinde yazar soy ismi ve yayın yılı şeklinde yapılır. Örneğin; (Saaty, 1999: 90). Kaynak gösterilen çalışma iki yazarlıysa iki yazarın soy isimleri gösterilir. Örneğin; (Arslan & Yener, 2016: 22). Kaynak gösterilen çalışma üç ve daha fazla yazarlıysa ilk yazarın “soy ismi vd.” ifadesi kullanılmalıdır. Örneğin; (Tekinalp vd., 2000: 98-99). Metin içinde aynı konuya birden fazla kaynak gösterilmişse ya da yer verilmişse, yazarların soy isimleri alfabetik sıralamayla aralarına noktalı virgül işareti konularak gösterilmelidir. Örneğin; (Ahmet, 2009; Can, 2001; Uysal, 2006). Aynı yazarın aynı yıla ait farklı çalışmaları, yayın yılı sonuna konulacak “a, b, c, ...” harfleriyle gösterilmelidir. Örneğin; (Yılmaz, 2008a; 2008b).

Metinde dipnot uygulaması ilgili sayfanın altında, metnin bütünlüğünü bozmayacak şekilde yalnızca açıklama amacıyla kullanılmalıdır ve “Times New Roman 10 Punto” karakteriyle verilmelidir.

Metin içi atıflarda ve kaynakçada kullanılan kısaltmalar, referans verilen kaynağın dili gözetilmeksizin, makalenin yazım diline uygun yazılmalıdır. Örneğin; Türkçe makalede “ve”, “vd.”, “Der./Ed.”, İngilizce makalede “and”, “et al.”, “Ed./Eds.” gibi.

Makalede ek verilmesi halinde her bir ek ayrı sayfada olacak şekilde kaynakçadan sonra verilmeli, “EK” başlığı büyük harflerle, koyu ve sola dayalı olarak yazılmalı, ayrıca numaralandırılmalıdır. Ek başlığındaki her kelimenin ilk harfi büyük yazılmalıdır. Örneğin; **EK 1:** Ek Başlığı.

Yararlanılan kaynaklar, makalenin sonunda ayrı bir sayfada “Kaynakça” (References) başlığı altında alfabetik olarak soy isim sırasıyla gösterilmelidir. Her kaynak paragraf girintisiyle başlanarak yazılmalıdır. Kaynakçada aynı yazarın aynı yıla ait çalışmaları varsa, çalışmanın yapıldığı yılın sonuna “a, b, c, ...” harfleri koyularak sıralanmalıdır.

Kaynakça kısmında da APA stilinde (6. sürüm) kaynak gösterimi yapılmalıdır. Uyulması gereken genel kurallara ilişkin örnekler aşağıda verilmiş olup örneği bulunmayan kaynak gösterimleri için <http://www.apastyle.org/> adresine ya da ilgili kaynaklara başvurulmalıdır.

Kitap:

Rosenau, P. M. (2004). *Post-modernizm ve toplum bilimleri*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Kitap bölümü:

Muecke, M. A. (1994). On the evaluation of ethnographies. J. M. Morse (Der.), *Critical issues in qualitative research* içinde (ss. 187-209). London: Sage.

Dergi:

Kılıç, G. & Öztürk, Y. (2009). Kariyer yönetimi: Beş yıldızlı otellerde bir uygulama. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 20 (1), 45-60.

E-dergi:

Drichoutis, A. C., Lazaridis, P. & Nayga, R. M. Jr. (2006). Consumers' use of nutritional labels: A review of research studies and issues. *Academy of Marketing Science Review*, 2006 (9). <http://www.amsreview.org/articles/drichoutis09-2006.pdf>, (Erişim Tarihi: 02.09.2011).

Tez:

Çolakoğlu, Ü. (1997). *Konaklama işletmelerinde yönetici-yönetilen ilişkilerinde iletişim stratejileri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Sempozyum ve kongre bildirileri:

Huber, E. & Uzun, L. (2000). Dilbilim alanında Türkçe yazılan bilimsel metinler üzerine gözlemler. A. S. Özsoy ve E. E. Taylan (Ed.), *XIII. Dilbilim Kurultayı (13-15 Mayıs 1999) Bildirileri* içinde (ss. 201-215). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

İnternet adresi:

University of Georgia (varsa yayın yılı). Points of pride.
<http://www.uga.edu/profile/pride.html>, (Erişim Tarihi: 08.09.2011).

Raporlar:

TCMB (1995). *Yıllık Rapor*. www.tcmb.gov.tr, (01.05.2011).

Bikmen, F. & Meydanoğlu, Z. (Ed.) (2006). *Türkiye’de sivil toplum: bir değişim süreci*. Uluslararası Sivil Toplum Endeksi Projesi Türkiye Ülke Raporu. İstanbul: TÜSEV Yayınları No:39.

İnternet makale:

Suronovic, M. S. (2005). *International finance theory and policy*.
<http://internationalecon.com/Finance/Fch70/Fch70.php> (Erişim Tarihi: 11.09.2011).

İnternet bildiri:

Temiz, D. & Gökmen, A. (2009). Foreign direct investment and export in Turkey: The period of 1991-2008. *EconAnadolu 2009: Anadolu Uluslararası İktisat Kongresi*, 17-19 Haziran 2009, Eskişehir, Türkiye.
http://econ.anadolu.edu.tr/fullpapers/Temiz_Gokmen_econanadolu2009.pdf, (Erişim Tarihi: 30.10.2011).

Makalenin yazımıyla ve atıflarla ilgili belirtilmeyen diğer konularda bilimsel makale yazım kuralları esas alınmalıdır. Söz konusu kural ve ilkelere uymayan makalelerin sorumlulukları yazar(lar)a aittir.

İÇİNDEKİLER / CONTENT

From “Jibara” to “Chiquita”: Confessions of Dis-Belonging in Esmeralda Santiago’s Memoirs <i>Jibara’dan Chiquita’ya: Esmeralda Santiago’nun Anılarında Bir Yere Ait Olamamanın İtirafı</i> Esra ÇOKER	315
Producing space, representing grief: September 11 memorial in Amy Waldman’s <i>The Submission</i> <i>Mekânın Üretimi, Acının Temsili: Amy Waldman’ın The Submission Romanında 11 Eylül Anıtı</i> Evrin ERSÖZ KOÇ	333
Ekolojik Sistemler Kuramı Çerçevesinde Göçmen Çocuklar Ve Oyunları Üzerine Bir Derleme <i>A Brief Review of Immigrant Children and Their Plays Through Ecological System Theory</i> Duygu ESLEK, Türkan YILMAZ IRMAK	347
Divân ve Halk Şiirinin Şahıs Dünyası <i>The Person’s World of Diwan and Folk Poetry</i> Mehmet AKKAYA	363
Neo-Liberal Touches to The Town: Reading Life in Istanbul Ataşehir Through Bourdivin Theory <i>Kente Neo-Liberal Dokunuşlar: İstanbul Ataşehir’de Yaşamın Bourdieu Teorisi Üzerinden Okuması</i> Lerzan ARAS	381
Boş Zaman Aktivitesi Olarak Dalış ve Yaşam Doyumu ile İlişkisi <i>Diving as a Leisure Time Activity and its Relationship with Life Satisfaction</i> Figen SEVİNÇ, Çağıl Hale ÖZEL	397
Yugoslavya’nın Dağılması Sürecinde Türkiye’nin Uluslararası Örgütleri Krize Yönlendirme Çabaları <i>Turkey’s Efforts of Steering International Organizations to the Crisis in the Process of Yugoslavia’s Disintegration</i> İnan YILDIRIMLIDAL	417
Sağlık Kaygısı ile İlişkili Faktörler: Sağlık Kaygısında Bağlanmanın Rolü Var mıdır? <i>Factors Related with Health Anxiety: Is There a Role of Attachment in Health Anxiety?</i> Elçin YORULMAZ, Gülay DİRİK	443
Corporate Sustainability Performance Measurement: An Application on Home Appliance Firm <i>Kurumsal Sürdürülebilirlik Performans Ölçümü: Beyaz Eşya Firması Üzerine Bir Uygulama</i> Çiğdem SOFYALIOĞLU, Ebru SÜRÜCÜ	461